

**KAJIAN KEARIFAN LOKAL PENGobatan TRADHISIONAL PÊTÊK
KANGGE GERAH FISIK LAN NONFISIK ING DHUSUN NGEMPLAK,
DESA PLOSOGEDE, KECAMATAN NGLUWAR, KABUPATEN
MAGELANG**

SKRIPSI

Katuraken dhumateng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
Minangka Salah Satunggaling Sarat
kangge Pikantuk Gelar Sarjana Pendidikan.

dening:

Andrerini Maryatmi

NIM 09205241038

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2014**

PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan “*Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional Pêtèk kangge Gerah Fisik lan Nonfisik ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang*” menika sampun pikantuk palilah saking Pembimbing supados dipunandharaken wonten sangajengipun Dewan Penguji.

Yogyakarta, 18 Februari 2014

Pembimbing I,

Prof. Dr. Suharti, M. Pd

NIP. 19510615 197803 2 001

Yogyakarta, 25 Februari 2014

Pembimbing II,

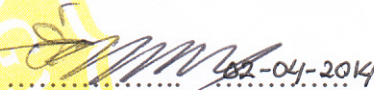
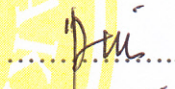
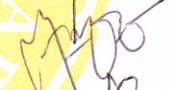
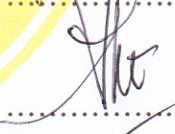
Dra. Sri Harti Widyastuti, M. Hum

NIP. 19621008 198803 2 001

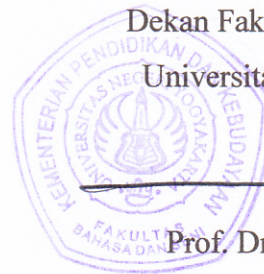
PANGESAHAN

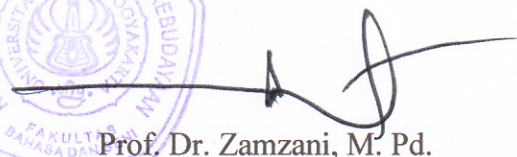
Skripsi kanthi irah-irahan “*Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional Pêtêk kangge Gerah Fisik lan Nonfisik ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang*” menika sampun dipunandharaken ing salebeting pendadaran wonten sangajengipun Dewan Penguji rikala tanggal 7 Maret 2014 saha dipuntetepaken lulus.

DEWAN PENGUJI			
Asma	Jabatan	Tapak Asma	Tanggal
Dr. Suwardi, M.Hum.	Ketua Penguji		02-04-2014
Dra. Sri Harti Widyastuti, M.Hum.	Sekretaris		24-03-2014
	Penguji		
Drs. Afendy Widayat, M.Phil.	Penguji I		14-03-2014
	Penguji II		
Prof. Dr. Suharti, M.Pd.	Penguji II		20-03-2014

Yogyakarta, 02 April 2014

Dekan Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta,

Prof. Dr. Zamzani, M. Pd.

NIP. 19550505 198011 1 001

WEDHARAN

Kula ingkang tapak asma wonten ing ngandhap menika:

Nama : Andrerini Maryatmi
NIM : 09205241038
Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa
Fakultas : Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta
Irah-irahan Panaliten : *Kajian Folklor Pengobatan Tradhisional Pêtêk*
kangge Gerah *Fisik* lan *Nonfisik* ing Dhusun
Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar,
Kabupaten Magelang.

Kula ngandharaken bilih skripsi menika saestu asil panaliten kula piyambak. Samangertos kula, *karya ilmiah* menika wosipun boten ngandhut *materi* ingkang dipunserat dening tiyang sanes, kajawi perangan-perangan tartamtu ingkang kula pendhet sarana kangge dhasar panyeratan kanthi nggatosaken tata cara saha paugeran panyeratan *karya ilmiah* adatipun.

Seratan ing wedharan menika kaserat kanthi saestu. Menawi kasunyatanipun kabukten bilih wedharan menika boten leres, bab menika dados tanggel jawab kula piyambak.

Yogyakarta, 10 Februari 2014

Panyerat,

Andrerini Maryatmi

NIM. 09205241038

SESANTI

Ajining dhiri dumunung ing lathi,

Ajining raga ana ing busana

PISUNGSUNG

Kanthi raos syukur dhumateng Allah SWT., ingkang sampun paring berkah, nikmat rejeki kangge kula ingkang boten saged kaetung.

Karya alit menika kula aturaken dhumateng Bapak saha Ibu ingkang sampun paring panyengkuyung, donga pangestu, piweling saha pitutur ing saben lampah kula.

PRAWACANA

Puji syukur konjuk dhumateng Allah SWT ingkang sampun paring rahmat saha hidayah dhateng panyerat, satemah panyerat saged mujudaken skripsi menika kanthi lancar saha boten wonten perkawis ingkang dados reribeting lampah. Panyeratan skripsi menika saged kawujud amargi wontenipun panyengkuyung saking mapinten-pinten tiyang. Awit saking menika, panaliti ngaturaken agunging panuwun dhateng pihak-pihak ing ngandhap menika.

1. Bapak Prof. Dr. Rochmat Wahab, M. Pd. MA. minangka rektor Universitas Negeri Yogyakarta,
2. Bapak Prof. Dr. Zamzani, M. Hum. minangka dekan Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta,
3. Bapak Dr. Suwardi Endraswara, M. Hum. minangka Ketua Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring idin tumrap panyerat,
4. Ibu Prof. Dr. Suharti, M. Pd. minangka pembimbing I, ingkang sampun paring bimbingan saha piwulang tumrap panyerat kanthi sabar,
5. Ibu Sri Harti Widyastuti, M. Hum. minangka pembimbing II, ingkang sampun paring bimbingan saha piwulang tumrap panyerat kanthi sabar,
6. Ibu Siti Mulyani, M. Hum. minangka penasehat akademik ingkang sampun paring piwulang saha wejangan ing salaminipun panyerat ngangsu kawruh wonten Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah,
7. Bapak saha Ibu Dosen jurusan Pendidikan Bahasa Daerah matur nuwun awit saking kawruh, piwulang, saha pitutur salaminipun panyerat ngangsu kawruh ing Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah,
8. Tiyang sepuh kekalih, matur nuwun awit saking donga pangestu, ragad saha wejangan-wejanganipun, satemah panyerat saged mujudaken skripsi menika,
9. Sedaya kulawarga, matur nuwun awit saking sedaya pambiyantu ingkang boten saged kula sebataken satunggal mbaka satunggal,
10. Kanca-kanca Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah angkatan 2009 mliginipun kanca-kanca kelas A,

11. Kanca-kanca saperjuangan mliginipun Kus Harjanti, Lisa Dewi Nurul A.,
Monica Valent M., Erlin Christianingrum,
12. Mas Ridlwan S., ingkang sampun paring *semangat* lan *motivasi*,
13. Sedaya tiyang ingkang sampun paring panyengkuyung.

Panyerat ngrumaos bilih skripsi menika taksih tebih saking ingkang nama sampurna, nanging panyerat gadhah pangajeng-ajeng sageda skripsi menika migunani tumrap pamaos. Mekaten kalawau atur sapala saking panyerat, mugi-mugi skripsi menika saged murakabi.

Yogyakarta, 10 Februari 2014

Panyerat

WOSING ISI

	Kaca
KACA IRAH-IRAHAN.....	i
PASARUJUKAN.....	ii
PANGESAHAN.....	iii
WEDHARAN.....	iv
SESANTI SAHA PISUNGSUNG.....	v
PRAWACANA.....	vii
WOSING ISI.....	ix
DAFTAR TABEL.....	xii
DAFTAR GAMBAR.....	xiii
DAFTARGAMBAR LAMPIRAN.....	xiv
DAFTAR LAMPIRAN.....	xv
SARINING PANALITEN.....	xvi

BAB I PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten.....	1
B. Fokus Panaliten.....	4
C. Ancasing Panaliten.....	5
D. Paedahing Panaliten.....	6
1. Paedah <i>Teoritis</i>	6
2. Paedah <i>Praktis</i>	6
E. Pangertosan.....	7

BAB II GEGARAN TEORI

A. Andharan <i>Teori</i>	8
1. Kabudayan.....	8
2. <i>Folklor</i>	12
3. <i>Kearifan Lokal</i>	16

4. Pengobatan Tradhisional.....	17
5. Pêtêk.....	19
6. <i>Faktor-faktor</i> ingkang Saged Njalari Gerah (Panyebab Gerah).....	19
B. Panaliten ingkang <i>Relevan</i>	21

BAB III CARA PANALITEN

A. Jinising Panaliten.....	23
B. <i>Datalan Sumbering Data</i>	23
C. <i>Setting</i> Panaliten.....	24
D. Nemtokaken <i>Informan</i>	24
E. Caranipun Ngempalaken <i>Data</i>	25
1. <i>Participant-Observation</i>	25
2. <i>Wawancara Mendalam</i>	26
F. Pirantining Panaliten.....	26
G. Caranipun Nganalisis <i>Data</i>	27
H. Caranipun Ngesahaken <i>Data</i>	28
1. <i>Triangulasi Sumber</i>	28
2. <i>Triangulasi Metode</i>	29

BAB IV ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGANIPUN

A. <i>Deskripsi Setting</i> Panaliten.....	30
1. Andharaning Papan <i>Pengobatan</i> Tradhisional.....	30
2. Dhukun Pêtêk ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kec. Ngluwar, Kab. Magelang.....	34
3. Paraga ing <i>Pengobatan</i> Tradhisional.....	39
a. <i>Pengobat</i>	39
b. <i>Pasien</i> (Tiyang ingkang Gerah).....	42
B. Mula Bukanipun Mbah Lanhari Ngusadani Sesakit	45
C. Lampahing <i>Pengobatan</i> Tradhisional kangge Gerah <i>Fisik</i> lan <i>Nonfisik</i>	48

1. Mriksa <i>Pasien</i> (Tiyang ingkang Gerah).....	48
2. Nyamektakaken Pirantos ingkang dipunbetahaken.....	51
a. Pirantos kangge Gerah <i>Fisik</i>	52
b. Pirantos kangge Gerah <i>Nonfisik</i>	53
3. Njampeni <i>Pasien</i>	55
a. Njampeni <i>Pasien</i> ingkang Gerah <i>Fisik</i>	57
b. Njampeni <i>Pasien</i> ingkang Gerah <i>Nonfisik</i>	62
D. Pirantos kangge Njampeni Gerah <i>Fisik</i> lan <i>Nonfisik</i>	69
1. Pirantos kangge Njampeni Gerah <i>Fisik</i>	70
2. Pirantos kangge Njampeni Gerah <i>Nonfisik</i>	73
E. Pamanggihipun Masarakat Ngengingi Bab <i>Pengobatan</i> Tradhisional Pêtêk.....	82
1. Masarakat Pitados kaliyan <i>Pengobatan</i> Tradhisional Pêtêk.....	83
2. Masarakat Pitados kaliyan Gerah <i>Nonfisik</i>	86
3. Sarana <i>Ikhtiar</i>	89
F. Paedahing <i>Pengobatan</i> Tradhisional Pêtêk kangge Masarakat.....	91
a. Paedah Religius.....	91
b. Paedah Sosial.....	92

BAB V PANUTUP

A. Dudutan.....	94
B. <i>Implikasi</i>	96
C. Pamrayogi.....	96

<i>KAPUSTAKAN</i>	98
-------------------------	----

<i>LAMPIRAN</i>	100
-----------------------	-----

DAFTAR TABEL

<i>TABEL</i>	Kaca
Tabel 01. <i>Kriteria</i> Enem-Sepuh Warga Dhusun Ngemplak Miturut Yuswa.....	102
Tabel 02. <i>Tingkat</i> Pendhidhikan Warga Dhusun Ngemplak.....	102
Tabel 03. <i>Klasifikasi</i> Warga Miturut Padamelan.....	103

DAFTAR GAMBAR

GAMBAR	Kaca
Gambar 01. <i>Denah Papan Pengobatan Tradhisional</i>	31
Gambar 02. <i>Denah Papan Dalemipun Mbah Lanhari</i>	33
Gambar 03. Mbah Lanhari saweg Madhahi Wedhak Sekar Telon.....	35
Gambar 04. Mbah Lanhari saweg Mriksa <i>Pasien</i>	49
Gambar 05. Mbah Lanhari saweg Mundhut Pirantos.....	52
Gambar 06. Toya Jampi lan Sekar Telon kangge Gerah <i>Nonfisik</i>	55
Gambar 07. Mbah Lanhari Nyebulaken Jopa-Japu ing Gegeripun <i>Pasien</i> ingkang “Lara Awake/ Rewel”	59
Gambar 08. Mbah Lanhari Nyebulaken Jopa-Japu ing Badanipun <i>Pasien</i> ingkang Sakit Padharanipun	59
Gambar 09. “Miri Kopong” dipunpedeh-pedehaken ing Sakiwa Tengenipun Geger amargi “Lara Awake”	60
Gambar 10. Mbah Lanhari saweg Mêtêk Gegeripun <i>Pasien</i> ingkang “Lara Awake/ Rewel”	61
Gambar 11. Wedhak Sekar Telon.....	67
Gambar 12. Toya Jampi	75
Gambar 13. Sekar Telon.....	78
Gambar 14. Sekar Leson.....	80
Gambar 14. Menyan.....	81

DAFTAR GAMBAR LAMPIRAN

GAMBAR	Kaca
Gambar 01. <i>Denah Papan Pengobatan Tradhisional</i>	104
Gambar 02. <i>Denah Papan Dalemipun Mbah Lanhari</i>	105
Gambar 03. Sekar Telon.....	108
Gambar 04. Wedhak Sekar Telon.....	109
Gambar 05. Mbah Lanhari saweg Njapani Geger <i>Pasien</i> saderengipun Mêtêk.....	111
Gambar 06. Mbah Lanhari saweg Mêtêk Gegeripun Adhik Tya.....	112
Gambar 07. Mbah Lanhari saweg Njapani Geger Adhik Salsa saderengipun Mêtêk	115
Gambar 08. Mbah Lanhari saweg Mêtêk Badanipun Adhik Salsa.....	115

DAFTAR LAMPIRAN

<i>LAMPIRAN</i>	Kaca
<i>Lampiran 01. Cathetan Lapangan Observasi.....</i>	101
<i>Lampiran 02. Cathetan Lapangan Wawancara .....</i>	120
<i>Lampiran 03. Bagan Analisis Pengobatan Tradhisional Pêtêk.....</i>	154
<i>Lampiran 04. Kerangka Analisis Pengobatan Tradhisional Pêtêk.....</i>	155

**KAJIAN KEARIFAN LOKAL PENGobatan TRADHISIONAL PÊTÊK
KANGGE GERAH FISIK LAN NONFISIK ING DHUSUN NGEMPLAK,
DESA PLOSOGEDE, KECAMATAN NGLUWAR, KABUPATEN
MAGELANG**

**Dening Andrerini Maryatmi
NIM 09205241038**

SARINING PANALITEN

Panaliten menika gadhah ancas kangge ngandharaken *pengobatan* tradhisional pêtêk ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang, mliginipun mula bukanipun *pengobatan* tradhisional pêtêk dening dhukun pêtêk, lampahing *pengobatan* tradhisional pêtêk kangge gerah *fisik* lan *nonfisik*, pirantos kangge njampeni gerah *fisik* lan *nonfisik*, pamanggihipun masarakat ngengingi bab *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk, sarta paedahipun *pengobatan* tradhisional pêtêk tumrap masarakat.

Panaliten menika migunakaken *metode kualitatif*. Sumber *data* ing panaliten inggih menika Mbah Lanhari minangka dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang. Caranipun ngempalaken *data* ing salebeting panaliten menika migunakaken *participant-observation*, *wawancara mendalam*. Pirantining panaliten inggih menika panaliti piyambak ingkang kabiyantu mawi piranti *kamera*, *perekam*, saha piranti kangge nyerat. Caranipun nganalisis *data* menika mawi cara *induktif*. Caranipun ngesahaken *data* lumantar *triangulasi* sumber lan *metode*.

Asiling panaliten menika nedahaken bilih: (1) mula bukanipun *pengobatan* tradhisional dening Mbah Lanhari menika pikantuk saking *faktor* turunan lan tirakat kadosta siyam ngebleng lan mutih. (2) lampahing *pengobatan* tradhisional pêtêk menika kaperang dados tigang rerangken, inggih menika (a) mriksa *pasien*, (b) nyamektakaken pirantos, (c) njampeni *pasien*. (3) pirantos ingkang dipunginakaken kangge njampeni gerah *fisik* lan *nonfisik* menika beda, menawi gerah *fisik* pirantos ingkang dipunginakaken inggih menika “miri kopong” kaliyan lisah klentik, dene gerah *nonfisik* pirantos ingkang dipunginakaken inggih menika “toya pethak” lan sekar telon utawi sekar lesan. (4) pamanggihipun masarakat ngengingi bab *pengobatan* tradhisional pêtêk menika kaperang dados tiga, inggih menika (a) masarakat pitados kaliyan *pengobatan* tradhisional pêtêk, (2) masarakat pitados kaliyan gerah *nonfisik*, (3) sarana *ikhtiar*. (5) paedahing *pengobatan* tradhisional pêtêk tumrap masarakat inggih menika (a) paedah religius, (b) paedah sosial.

BAB I PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten

Kabudayan Jawi ing masarakat menika kathah sanget saha maneka warna. Kabudayan Jawi tansah manunggal kaliyan masarakat Jawi ingkang dados pewaris kabudayan saking para leluhur ing jaman rumiyin. Kabudayan Jawi ingkang sampun mbalung-sumsum menika saged nuwuhaken kapitadosan ing masarakat Jawi, satemah kabudayan menika dipunlestantunaken kanthi samenika. Kabudayan jawi ingkang sampun dados tradhisi ing masarakat menika kathah-kathahipun gegayutan kaliyan pagesangan manungsa kanthi lair saha batos, ugi kanthi *vertikal* saha *horizontal*. Tradhisi ing masarakat Jawi ingkang sampun kalampahan kanthi tumurun menika kadosta upacara manten, sedekah bumi, nyadran, tradhisi wiwit ing panen, mitoni, tedhak siten, saha cara tradhisional kangge ngusadani sesakit kanthi srana jampi utawi pêtêk dening dhukun pêtêk.

Tradhisi ingkang sampun tumurun ing masarakat menika dangu-dangu saged ical amargi pengaruh *teknologi* ingkang sampun majeng. Kejawi menika, masarakat kirang anggenipun nepangaken tradhisi kaliyan tiyang anem. Tuladhanipun tradhisi ingkang badhe ical ing masarakat inggih menika cara ngusadani sesakit utawi *pengobatan* tradhisional. *Pengobatan* tradhisional menika manpangataken jampi-jampi tradhisional, pêtêk tradhisional, utawi kakiyatan *supranatural* ingkang dipunpitados dening masarakat saged ngusadani sesakit. Tradhisi menika sampun kageser kaliyan cara ingkang langkung *modern* kanthi manpangataken obat-obatan saha pirantos ingkang *modern* ugi. Rumiya tradhisi

ngusadani sesakit ingkang dipunlampahi dening masarakat menika manpangataken kakiyatan dhukun. Jaman samenika *teknologi* sampun ngrembaka, satemah masarakat anggenipun ngusadani sesakit kanthi manpangataken kakiyatan dhokter.

Sanadyan tradhisi menika sampun dipuntilar dening masarakat, ananging taksih wonten masarakat ingkang pitados kaliyan cara ngusadani sesakit kanthi srana dhukun pêtêk. Tuladhanipun, masarakat ing Dhusun Ngemplak, Kabupaten Magelang menika taksih pitados saha nindakaken cara ngusadani sesakit dening dhukun pêtêk. Masarakat pitados bilih gerah menika wonten jalaranipun, satemah gerah menika saged awujud gerah *fisik* (gerah lairipun) utawi gerah *nonfisik* (gerah jalaran gangguan saking lelembat). Kejawi menika, masarakat ugi pitados bilih tradhisi ngusadani sesakit kanthi manpangataken dhukun pêtêk menika kathah sanget manpangtipun kangge masarakat piyambak ugi kangge dhukun pêtêk.

Masarakat anggenipun pitados kaliyan tradhisi ngusadani sesakit kanthi cara tradhisional menika boten namung dipuntingali saking manpangtipun kemawon. Kejawi menika temtunipun masarakat ugi gadhah dhasar ingkang dipundadosaken adhedhasar nglampahi cara tradhisional sanadyan *teknologi* ing jaman menika sampun majeng lan ngrembaka. Salah satunggaling dhasar saged dipuntingali saking bab ekonomi, saged ugi dipuntingali saking bab kapitadosan masarakat, utawi dipuntingali saking nalaring pikir masarakat piyambak. Adhedhasar kala wau gumantung masarakat piyambak-piyambak, amargi tiyang

setunggal kaliyan tiyang sanesipun sami gadhah dhasar piyambak anggenipun nglampahi pengobatan tradhisional menika.

Ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang wonten dhukun ingkang saged ngusadani sesakit kanthi cara mêtêk. Dhukun pêtêk ing dhusun menika namung wonten setunggal kemawon. Dhukun pêtêk menika saged ngusadani gerah *fisik* saha gerah *nonfisik* kangge tiyang sepuh, tiyang anem, lare alit lan bayi. Sinten kemawon saged nyuwun tulung kaliyan dhukun pêtêk menika kangge ngusadani sesakitipun. Dhukun pêtêk menika boten mbedakaken tiyang setunggal kaliyan tiyang sanesipun, sedaya dipunbiyantu supados sesakitipun ical.

Pengobatan tradhisional dening dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak Kabupaten Magelang menika boten namung mêtêk kanthi cara *fisik*. Dhukun pêtêk ugi ngginakaken donga-donga, kakiyatan *supranatural*, saha ngginakaken pirantos pêtêk ingkang cara anggenipun pikantuk saking nglampahi prihatos saha dipunpitadosi gadhah kakiyatanipun. Sarat saha pirantos pêtêk ingkang dipunginakaken menika gumantung kaliyan jinising gerah utawi jalaranipun gerah menika. Pirantos ingkang dipunginakaken menika namung dados srana ngusadani sesakit, ananging sejatosipun ingkang saged maringi kasarasan menika namung Gusti ingkang Maha Agung.

Dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak menika beda kaliyan dhukun pêtêk sanesipun, amargi anggenipun ngusadani sesakit menika boten mbetahaken sarat kados dhukun pêtêk sanesipun. Anggenipun ngusadani sesakit menika ugi kanthi iklas boten nyuwun arta dhumateng tiyang ingkang gerah. Wekdal anggenipun

ngusadani sesakit menika boten dipunwatesi ateges wanci menapa kemawon wonten tiyang ingkang nyuwun jampi, dhukun pêtêk kala wau kersa ngusadani. Ananging menawi saben dinten pasaran pahing, dhukun pêtêk menika boten kersa ngusadani sesakit amargi wonten pantanganipun.

Awit saking menika, panaliti badhe nglampahi panaliten ingkang gayut kaliyan pengobatan tradhisional dening dhukun pêtêk ing masarakat Dhusun Ngemplak kanthi irah-irahan “*Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional Pêtêk kangge Gerah Fisik lan Nonfisik ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang*”. Panaliti wonten ing panaliten menika gadhah pangajab supados tradhisi ngusadani sesakit kanthi cara tradhisional menika boten ical saha supados tiyang anem utawi generasi penerus saged mangertosi lan saged nglestunaken tradhisi menika.

B. Fokus Panaliten

Pengobatan tradhisional dening dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang menika taksih dipunlampahi dening saperangan warga masarakat Dhusun Ngemplak lan masarakat dhusun sanesipun. *Pengobatan tradhisional menika saged ngusadani gerah fisik lan nonfisik*. Pirantos ingkang dipunginakaken kangge ngusadani menika werni-werni gumantung gerahipun. Dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak menika anggenipun ngusadani sesakit kanthi ancas tulung tinulung, tegesipun boten nyuwun arta dhateng *pasien*.

Kanthi adhedhasar perkawis-perkawis ingkang sampun sinebat ing ngingil menika, pramila panaliten menika dipunfokusaken dhateng mula bukanipun

pengobatan tradhisional pêtêk, lampahing *pengobatan* tradhisional ingkang dipuntindakaken dening dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak Kabupaten Magelang, pirantos lan ubarampe ingkang dipunginakaken kangge *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak Kabupaten Magelang, pamanggihipun masarakat ing Dhusun Ngemplak Kabupaten Magelang ngengingi bab *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk, sarta paedahipun *pengobatan* tradhisional pêtêk tumrap masarakat.

C. Ancasing Panaliten

Saking *fokus* panaliten ing nginggil menika, ancasing panaliten ing panaliten menika kados mekaten:

1. Nggambaraken mula bukanipun *pengobatan* tradhisional ingkang dipuntindakaken dening dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang.
2. Nggambaraken lampahing *pengobatan* tradhisional ingkang dipuntindakaken dening dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang.
3. Ngambaraken pirantos ingkang dipunginakaken kangge *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang.
4. Nggambaraken pamanggihipun masarakat ngengingi bab *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêking Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang.
5. Nggambaraken paedahing *pengobatan* tradhisional pêtêk tumrap masarakat.

D. Paedahing Panaliten

Paedahing panaliten saking *Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional Pêtêk kangge Gerah Fisik lan Nonfisik* ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang inggih menika:

1. Paedah Teoritis

Asiling panaliten *Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional Pêtêk kangge Gerah Fisik lan Nonfisik* ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang menika ing pangajab saged dipunginakaken dados *referensi* kangge panaliten sejenis. Tegesipun asiling panaliten menika saged dados wewacan kangge tiyang sanes ingkang nлити bab *pengobatan* tradhisional ing masarakat.

2. Paedah Praktis

- a. Asiling panaliten *Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional Pêtêk kangge Gerah Fisik lan Nonfisik* ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang menika saged nyaosi informasi gegayutan bab *pengobatan* tradhisional.
- b. Asiling panaliten *Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional Pêtêk kangge Gerah Fisik lan Nonfisik* ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang menika ing pangajab saged nambah wawasan ing babagan *pengobatan* tradhisional.
- c. Asiling panaliten *Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional Pêtêk kangge Gerah Fisik lan Nonfisik* ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede,

Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang menika saged nyaosi kawruh supados masarakat tetep njagi saha nglegantunaken budaya Jawi.

E. Pangertosan

1. *Kearifan lokal* inggih menika ngelmu khas ing masarakat tartamtu ingkang asipat wicaksana lan dipundadosaken pandom saking asiling proses masarakat kaliyan lingkunganipun.
2. *Pengobatan* tradhisional inggih menika cara ngusadani sesakit ingkang dipunlampahi kaliyan masarakat kanthi cara tradhisional ingkang jumbuh kaliyan pengalaman saha katrampilan ingkang pikantuk kanthi cara tumurun.
3. Dhukun inggih menika tiyang ingkang pikantuk kanugrahan saking Gusti Allah lumantar wisik. Dhukun pêtêk inggih menika tiyang ingkang saged ngusadani sesakit kanthi caramêtêk.
4. Gerah menika saged awujud gerah *fisik* menawi ingkang njalari gerah menika amargi *penyakit* lan awujud gerah *nonfisik* menawi ingkang njalari gerah menika amargi dipunganggu lelembat.
5. Dhusun Ngemplak menika salah satunggaling dhusun ing Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang.

BAB II GEGARAN TEORI

A. Andharan Teori

1. Kabudayan

a. Pangertosan Kabudayan

Miturut Aziddin saha Syarifuddin (1990: 1), kabudayan inggih menika warisan sosial ingkang saged dipungadhahi dening warga masarakat kanthi cara sinau. Warisan budaya menika sejatosipun minangka kawruh ingkang wonten ginanipun kangge masarakat. Warisan budaya menika saged lestantun, menawi budaya menika taksih dipunlampahi utawi dipuntindakaken dening warga masarakat.

“Kebudayaan adalah keseluruhan sistem gagasan, tindakan dan hasil karya manusia dalam rangka kehidupan masarakat yang dijadikan milik diri manusia dengan belajar, (Koentjaraningrat, 1990: 180)”.

Andharan ing nginggil menika nedahaken bilih miturut Koentjaraningrat kabudayan menika sedaya pambabaring nalar (*gagasan/ ide*), pambudidayaning manungsa (*tindakan*), saha asil karyaning manungsa ingkang dipungadhahi manungsa saking sinau. Andharan saking Koenjtaraningrat menika laras kaliyan andharan saking Aziddin saha Syarifuddin bilih kabudayan menika dipungadhahi dening warga masarakat saking sinau.

Adedhasar saking pamanggih-pamanggih ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih kabudayan menika pambabaring nalar, pambudidayaning manungsa, saha asil karyaning manungsa ingkang

dipungadhahi saking sinau. Kabudayan menika minangka warisan ingkang kedah dipunlestantunaken. Kabudayan ing masarakat saged awujud kapitadosan, kesenian, adat-istiadat, kapinteran, kawruh/ ngelmu, lsp.

b. Wujud Kabudayan

Miturut Honigmann (wonten ing Koentjaraningrat, 1990: 186), bilih kabudayan menika wonten tiga wujudipun, inggih menika:

- 1) Wujud kabudayan ingkang dados *ide-ide, gagasan, nilai-nilai, norma-norma, peraturan*, lsp.
- 2) Wujud kabudayan ingkang dados *aktivitas* saha *tindakan* ingkang awujud gambaran saking manungsa ing masarakat.
- 3) Wujud kabudayan ingkang dados barang-barang utawi pirantos-pirantos saking asil karyaning manungsa.

Adedhasar saking pamanggih ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih wujud kabudayan menika kaperang dados tiga. Wujud ingkang sepisan namung wonten ing panalaranipun manungsa saha boten saged dipuntingali. Wujud ingkang kaping kalih menika dipuntindakaken utawi dipunlampahi kaliyan masarakat saha saged dipuntingali. Wujud ingkang pungkasan inggih menika asil karyaning manungsa awujud pirantos-pirantos ingkang saged dipuntingali saha gadhah sipat nyata (*konkret*).

c. Unsur-Unsur Kabudayan

Miturut Koentjaraningrat (1990: 203), kabudayan menika gadhah 7 *unsur*, inggih menika:

- 1) Basa (*Bahasa*).
- 2) Ngelmu (*Sistem pengetahuan*).
- 3) *Organisasi sosial*.
- 4) *Sistem peralatan saha teknologi*.
- 5) Padamelan (*Sistem mata pencaharian hidup*).
- 6) Kapitadosan (*Sistem religi*).
- 7) Kesenian.

Adedhasar saking pamanggih ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih *unsur* kabudayan menika wonten pitung *unsur*. *Unsur* kabudayan ingkang dipunwarisaken kanthi cara tumurun dening masarakat, salah satunggaling inggih menika ngelmu (*sistem pengetahuan*). Ngelmu ingkang dipunsinau wonten ing masarakat tradhisional menika pikantuk saking warisan ingkang tumurun, kadosta ngelmu ing babagan ngusadani sesakit (*pengobatan*) kanthi cara tradhisional.

d. Ngelmu utawi Sistem Pengetahuan

“Tiap kebudayaan mempunyai kompleks himpunan pengetahuan tentang alam, tentang segala tumbuh-tumbuhan, binatang, benda dan manusia disekitarnya, yang berasal dari pengalaman-pengalaman yang diabstraksikan menjadi konsep-konsep, teori-teori, dan pendirian-pendirian, (Koentjaraningrat, 1990: 371).”

Koentjaraningrat ngandharaken bilih saben kabudayan menika ngandhut ngelmu ingkang gayut kaliyan donya utawi jagat raya, tetuwuhan, kewan, barang saha manungsa ing sakiwatengenipun, ingkang asalipun saking pengalaman-pengalaman ingkang dipundadosaken *teori-teori* saha *konsep-konsep*.

Koenjtaraningrat (1990: 373-375), ngandharaken bilih ngelmu (*sistem pengetahuan*) ing kabudayan menika minangka andharan saking *cabang-cabang* ngelmu ingkang dipunperang miturut pokokipun, inggih menika:

- 1) *Alam sekitar*, tuladhanipun ngelmu babagan musim-musim, sipat-sipat gejala alam, lsp. Ngelmu babagan alam menika gayut kaliyan mula bukaning donya, panciptan donya, lsp.
- 2) *Alam flora didaerah tempat tinggalnya*, minangka salah satunggaling ngelmu dhasar kangge pagesanganipun manungsa ing masarakat alit. Tuladhanipun, tetuwuhan rempah-rempah ingkang saged dipundamel kangge ngusadani sesakit, kangge upacara agama, kangge ngelmu dhukun, lsp. Taneman ingkang dipunginakaken kangge ndamel cet, racun sanjata, lsp.
- 3) *Alam fauna didaerah tempat tinggalnya*, minangka ngelmu dhasar kangge masarakat ingkang pagesanganipun saking *berburu, perikanan, pertanian*.
- 4) *Zat-zat, bahan mentah, dan benda-benda dalam lingkungannya*, minangka ngelmu ingkang gayut kaliyan *teknologi* ing kabudayan. Tuladhanipun, ngelmu ingkang dipunginakaken kangge ndamel saha ngginakaken pirantos-pirantos ing pagesanganipun.
- 5) *Tubuh manusia*, minangka ngelmu babagan badan manungsa ing kabudayan ingkang dereng kacampur kaliyan ngelmu kedhokteran. Tuladhanipun, ngelmu kangge ngusadani sesakit ing masarakat dening dhukun saha tukang pêtêk. Ngelmu dhukun biasanipun ngginakaken ngelmu gaib ananging dhukun ugi gadhah ngelmu ingkang wiyar babagan titikanipun badan manungsa, papan saha susunan urat-urat, lsp.

6) *Sifat-sifat dan tingkah laku sesama manusia*, minangka ngelmu masarakat kangge srawung kaliyan tiyang sanesipun ingkang dereng kacampur kaliyan ngelmu *psikologi modern*. Tuladhanipun, ngelmu babagan wujud pasuryan (ngelmu pirasat), ngelmu babagan tandha-tandha badan, ngelmu babagan sopan-santun ing sesrawungan, adat-istiadat, *norma*, hukum adat, lsp.

7) *Ruang dan waktu*, minangka ngelmu masarakat babagan papan saha wekdal ing kabudayan ingkang dereng kacampur kaliyan ngelmu *pasti modern*. Tuladhanipun, ngelmu kangge ngukur, ngetang kanthi gunggung ageng, ngukur wekdal (tanggalan), lsp.

Andharan ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih cara ngusadani sesakit utawi *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk menika minangka ngelmu ingkang gayut kaliyan badanipun manungsa (*tubuh manusia*), saged ngginakaken ngelmu *supranatural* utawi pirantos-pirantos tradhisional ingkang saged mbiyantu anggenipun ngusadani sesakit.

2. *Folklor*

a. *Pangertosan Folklor*

Miturut Dundes (wonten ing Danandjaya, 1986: 1-2), *folklor* menika asalipun saking tembung *folk* saha *lore*. *Folk* inggih menika sakelompok tiyang ingkang gadhah titikan badan (*fisik*), sosial, saha kabudayan satemah saged dipunbedakaken saking kelompok-kelompok sanesipun. *Lore* inggih menika tradisi *folk*, inggih menika kabudayan ingkang dipunwarisaken tumurun kanthi cara lesan lumantar tuladha ingkang dipunparingi *isyarat* utawi pirantos kangge pangemut-emut.

Andharan saking Dundes ing nginggil menika laras kaliyan pamanggihipun Danandjaya (1986: 2), bilih *folklor* inggih menika kabudayan ingkang kasebar saha dipunwarisaken tumurun, kanthi cara tradhisional wonten ing *versi* ingkang beda, lesan utawi tuladha ingkang dipunparingi *gerak isyarat* utawi pirantos pangemut-emut.

Miturut Endraswara (2004: 1), *folklor* menika saperangan saking kabudayan ingkang asipat tradhisional, boten resmi (*un official*) saha *non insitutional*. Pamanggih menika ngandharaken bilih *folklor* menika kabudayan ingkang dipunwarisaken tumurun kanthi lesan saha gadhah sipat tradhisional lan boten resmi.

Adedhasar saking pamanggih-pamanggih ing nginggil menika, saged dipunpendhet dudutanipun bilih *folklor* menika tradhisi kabudayan ingkang dipunwarisaken kanthi cara tumurun ing sakelompok masarakat tertamtu kanthi lesan saha sipatipun tradhisional.

b. Jinising Folklor

Miturut Brunvand (wonten ing Danandjaya, 1986: 21-22), wujud *folklor* menika wonten tiga, inggih menika:

- 1) *Folklor Lisan (verbal folklor)*, inggih menika *folklor* ingkang wujudipun murni lesan. Tuladhanipun, basa rakyat utawi *bahasa rakyat (folk speech)*, *ungkapan* tradhisional, pitakenan tradhisional, puisi rakyat, cariyos prosa rakyat, lelagon rakyat utawi *nyanyian* rakyat.
- 2) *Folklor sebagian lisan (partly verbal folklor)*, inggih menika *folklor* ingkang wujudipun campuran unsur lesan saha unsur sanes lesan. Tuladhanipun,

kapitadosan rakyat, dolanan rakyat, drama rakyat, tari rakyat, adat-istiadat, upacara, lsp.

3) *Folklor bukan lisan (non verbal folklor)*, inggih menika *folklor* ingkang wujudipun sanes lesan sanadyan dipunwulangaken kanthi cara lesan. Tuladhanipun, *arsitektur* rakyat, *kerajinan tangan* rakyat, *pakaian adat*, panganan saha unjukan rakyat, jampi-jampi tradhisional, lsp.

Laras kaliyan pamanggihipun Brunvand, Dundes ugi ngandharaken wujud-wujud *folklor* (wonten ing Endraswara, 2010: 8), antawisipun mite (*myths*), legendha (*legends*), dongeng (*folktales*), lelucon (*jokes*), paribasan (*proverbs*), teka-teki (*riddles*), nyanyian donga (*chants*), jimat utawi guna-guna (*charms*), donga kadosta donga saderengipun dhahar (*blessings*), hinaan (*insults*), wangsulan kanthi tembung-tembung (*retorts*), celaan/ejekan (*taunts*), godaan (*teases*), ngunjuk kangge kaslametan (*toasts*), tembung utawi ukara ingkang sisah dipunngendikakaken (*tongue-twister*), salam (*greeting*), rasukanipun rakyat (*folk costume*), tari rakyat (*folk dances*), drama rakyat (*folks drama*), kasenian rakyat (*folk art*), kapitadosan rakyat (*folk belief*), jampi-jampi rakyat (*folk medicine*), musik rakyat (*folk instrumental music*), nyanyian rakyat (*folk songs*), saha ungkapan rakyat (*folk speech*).

Adedhasar saking pamanggih-pamanggih ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih wujudipun *folklor* menika kaperang dados tiga inggih menika *folklor* lesan, *folklor* sepalih lesan, saha *folklor* sanes lesan. *Folklor* lesan menika wujudipun murni lesan, tuladhanipun carios rakyat, legendha, mite, lsp. *Folklor* sepalih lesan menika wujudipun campuran lesan lan sanes lesan,

tuladhanipun adat-istiadat, upacara, kesenian, lsp. *Folklor* sanes lesan menika wujudipun sanes lesan ananging dipunwulangaken kanthi cara lesan, tuladhanipun ingkang tuladhanipun *arsitektur, kerajinan tangan, jampi-jampi rakyat*, lsp.

c. **Ginanipun Folklor**

Miturut Bascom (wonten ing Danandjaya, 1986: 19), ginanipun *folklor* saged dipunperang dados 4, inggih menika:

- 1) Dados pirantos *pencermin* angen-angen kelompok (*projective system*).
- 2) Dados pirantos pengesahan pranata-pranata saha *lembaga-lembaga* kabudayan.
- 3) Dados pirantos pendhidhikan putra (*pedagogical device*).
- 4) Dados pirantos pameksa saha pengawas supados *norma-norma* utawi aturan-aturan masarakat dipunpatuhi anggotanipun.

Adhedhasar pamanggih ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih ginanipun *folklor* menika wonten sekawan. Setunggal, *folklor* menika dados pirantos angen-angen masarakat. Kalih, *folklor* menika dados pirantos pangesahan *lembaga-lembaga* kabudayan ing masarakat. Tiga, *folklor* menika dados pirantos kangge pendhidhikan putra bab tradhisi. Sekawan, *folklor* menika dados pirantos ingkang meksa supados masarakat patuh kaliyan *norma-norma* ing masarakat. Satemah, *folklor* menika gadhah ginanipun kangge kelompok masarakat minangka kangge panyengkuyung kagiatan ing masarakat.

3. *Kearifan Lokal*

Miturut Warren (wonten ing Mumfangati, 2004: 2) bilih *Kearifan Lokal* inggih menika ngelmu khas wonten ing masarakat utawi budaya tertamtu ingkang sampun ngrembaka minangka asiling proses *timbang-balik* antawisipun masarakat kaliyan lingkunganipun. Adhedhasar saking pamanggih ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih *kearifan lokal* menika minangka ngelmu khas ing masarakat tertamtu ingkang sampun ngrembaka saking asiling proses masarakat kaliyan lingkunganipun.

Sartini (2004: 111) ngandharaken bilih wonten ing kamus Inggris-Indonesia, *kearifan lokal* menika kadadosan saking kalih tembung inggih menika *local* ingkang ateges setempat utawi lokal lan *wisdom* ingkang ateges kawicaksanan. Satemah, *kearifan lokal* menika minangka pamanggih-pamanggih setempat ingkang asipat wicaksana lan sampun mbalung sumsum wonten ing masarakat. Saking pamanggih ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih *kearifan lokal* menika pamanggih masarakat setempat ingkang asipat wicaksana lan dipundadosaken pandom.

Adhedhasar saking pamanggih-pamanggih ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih *kearifan lokal* inggih menika ngelmu khas ing masarakat tertamtu ingkang asipat wicaksana lan dipundadosaken pandom saking asiling proses masarakat kaliyan lingkunganipun. Dados, gegayutan antawisipun *kearifan lokal* kaliyan *folklor* inggih menika kabudayan ing masarakat tertamtu ingkang awujud ngelmu lan asiling proses masarakat kaliyan lingkungan ingkang asipat lokal utawi *setempat*.

4. *Pengobatan Tradhisional*

a. *Pangertosan Pengobatan Tradhisional*

Miturut Saunders ingkang dipunkutip kaliyan Foster saha Anderson (wonten ing Depdikbud, 1992: 21), ngandharaken bilih kakiyatan kangge ngusadani sesakit, manungsa sampun ngrembakaaken ngelmu, kapitadosan, cara, *norma*, *nilai ideologi*, adat-istiadat, upacara-upacara, saha lambang-lambang ingkang sami mbiyantu. Andharan menika tegesipun bilih manungsa anggenipun ngusadani sesakit menika sampun ngginakaken ngelmu ingkang dipunbiyantu kaliyan kapitadosan, cara, *norma*, upacara-upacara wonten ing kabudayan masarakat menika.

Pengobatan tradhisional menika salah satunggaling budaya ing masarakat ingkang dipunikantuk kanthi cara tumurun saha minangka salah satunggaling kabetahan masarakat ingkang gayut kaliyan pagesangan ing bebrayan ageng (Sirait, 1991: 197). *Pengobatan tradhisional* menika dipunginakaken kaliyan masarakat tradhisional jaman rumiyin ingkang ngelmunipun dipunwarisaken kanthi cara tumurun ingkang boten ewah saking aslinipun.

Pamanggih Sirait laras kaliyan pamanggihipun Zulkifli (2004: 2), ingkang ngandharaken bilih *pengobatan tradhisional* menika *pengobatan* ingkang ngginakaken cara, obat, saha anggenipun ngusadani sesakit jumbuh kaliyan pengalaman saha katrampilan ingkang tumurun saha dipunpatrapaken kaliyan *norma* wonten ing masarakat. *Pengobatan tradhisional* ing masarakat dhusun, adaitipun taksih ngginakaken ngelmu babagan kasiat, cara *pengobatan*, saha

jampi-jampi ingkang taksih dipuntindakaken miturut cara ingkang tumurun saha patrap kaliyan *norma* ing masarakat.

Adedhasar saking pamanggih-pamanggih ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih *pengobatan* tradhisional inggih menika cara ngusadani sesakit ingkang dipunlampahi kaliyan masarakat kanthi cara tradhisional. Cara ngusadani sesakit kala wau jumbuh kaliyan pengalaman saha katrampilan ingkang pikantuk saking tumurun. Kejawi menika, tatacara ingkang dipunginakaken ugi patrap kaliyan *norma* ing masarakat.

b. Tatacara *Pangobatan* Tradhisional

Miturut Aziddin saha Syarifuddin (1990: 111-116), tatacara *pengobatan* tradhisional ingkang saged dipunlampahi menika wonten sanga, inggih menika: 1) Pêtêk, 2) Urut, 3) Dipunsembur, 4) Dipunsebul, 5) Dipunkop, 6) Batimung, 7) Dipunkompres, 8) Dipuntangkal ngginakaken dom utawi peniti, saha 9) Siram ngangge toya pusaka.

Menawi miturut Sirat saha kanca-kanca (1991: 183-194), tatacara *pengobatan* tradhisional ingkang saged dipunlampahi menika wonten 21, inggih menika: 1) Pêtêk, 2) Urut, 3) Dipunsembur, 4) Dipunsebul, 5) Dipunkop, 6) Dipusedot utawi dipunisep, 7) Dipuntoreh, 8) Dipuntusuk, 9) Dipunsayat, 10) Dipuncungkil, 11) Dipunpencet, 12) Dipunusap, 13) Dipundilat, 14) Dipunkompres, 15) Dipunbalut, 16) Dipunlulur, 17) Dipunkum ing toya benter, 18) Dipunedalaken ngginakaken barang, 19) Siram ngginakaken ramuan obat, 20) Pantang kaliyan jinising dhaharan saha unjukan, saha 21) Dipunparingi penangkal.

Pamanggih-pamanggih ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih tatacara *pengobatan* tradhisional kangge ngusadani sesakit menika saged warni-warni caranipun gumantung kaliyan jinising sesakitipun. Salah satunggaling tatacara *pengobatan* tradhisional ingkang dipuntindakaken dening masarakat inggih menika pêtêk.

5. Pêtêk

Pêtêk inggih menika salah satunggaling cara ngusadani sesakit kanthi cara mêtêk badan ingkang sakit. Tiyang ingkang saged ngusadani sesakit kanthi cara mêtêk adatipun dipunsebat dhukun pêtêk. Dhukun pêtêk menika boten namung saged ngusadani sesakit kanthi cara *fisik*, ananging ugi wonten ingkang ngusadani sesakit kanthi cara *supranatural*.

Menawi dipuntingali saking jalaranipun, gerah menika saged awujud gerah *fisik* lan gerah *nonfisik*. Dhukun pêtêk anggenipun ngusadani sesakit menika ugi warni-warni caranipun, gumantung jinising gerahipun. Dhukun pêtêk anggenipun ngusadani sesakit wonten ingkang ngginakaken pirantos sanesipun ugi wonten ingkang boten ngginakaken pirantos sanes, kejawi namung ngginakaken lisah klentik kemawon.

6. *Faktor-Faktor ingkang Saged Njalari Gerah (Panyebab Gerah)*

Miturut Foster saha Anderson (wonten ing Umiati, 1990: 27), wonten kalih *faktor* ingkang saged njalari gerah, inggih menika:

- 1) *Faktor naturalistik* inggih menika gerah ingkang dipunsebabaken dening gejala alam, kadosta benter, asrep, angin, lembab, lsp.

2) *Faktor personalistik* inggih menika gerah ingkang dipunsebabaken dening makluk supranatural (makluk gaib utawi dewa), makluk sanesipun manungsa (hantu, roh jahat, roh leluhur), saha makluk manungsa (tukang sihir utawi tukang santet).

Adhedasar saking pamanggih ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih *faktor* ingkang saged njalari gerah menika awujud *faktor naturalistik lan faktor personalistik*. *Faktor naturalistik* inggih menika *faktor* ingkang saged njalari gerah *fisik* ingkang sipatipun *rasional*. *Faktor personalistik* inggih menika *faktor* ingkang saged njalari gerah *nonfisik* ingkang sipatipun *irasional*.

Andharan dening Foster saha Anderson menika laras kaliyan pamanggihipun Sirat saha kanca-kanca (1991: 20), ingkang ngandharaken bilih wonten tigang *faktor* ingkang saged njalari gerah, inggih menika amargi penyakit, guna-guna, gangguan setan utawi lelembat. Pamanggih menika ngandharaken bilih gerah menika saged awujud gerah *fisik* menawi ingkang njalari gerah menika penyakit saha gerah ingkang awujud *nonfisik* menawi ingkang njalari gerah menika amargi dipunganggu lelembat utawi manungsa.

Adedhasar saking pamanggih-pamanggih ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih gerah menika saged awujud gerah *fisik* saha gerah *nonfisik*. Gerah *fisik* menawi ingkang njalari gerah menika amargi *penyakit* lan awujud gerah *nonfisik* menawi ingkang njalari gerah menika amargi dipunganggu lelembat.

B. Panaliten ingkang Relevan

Panaliten ingkang *relevan* utawi jumbuh kaliyan panaliten, inggih menika:

1. Panaliten ingkang dipunlampahi dening Ridhani Pangestuti (2010) kanthi irah-irahanipun “*Pengobatan Tradhisional dengan Perhitungan Pancawara dan Saptawara dalam Serat Suluk Plencung*”. Dudutanipun saking panaliten menika bilih *pengobatan* tradhisional ingkang dipunlampahi menika kanthi adedhasar petungan pancawara (dinten ingkang cacahipun gangsal) saha saptawara (dinten ingkang cacahipun pitu).

Perkawis ingkang sami antawisipun panaliten ingkang dipunlampahi dening panaliti kaliyan panaliten ingkang dipunlampahi dening Ridhani Pangestuti inggih menika sami-sami nindakaken panaliten ingkang gayut kaliyan *pengobatan* tradhisional.

Perkawis ingkang mbedakaken antawisipun panaliten ingkang dipunlampahi dening panaliti kaliyan panaliten ingkang dipunlampahi dening Ridhani Pangestuti inggih menika sumber panaliten saha *fokus* panaliten. Panaliten dening panaliti menika sumberipun saking dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kab. Magelang saha ingkang dados *fokus* panaliten inggih menika *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk, dene panaliten dening Ridhani Pangestuti sumberipun saking suluk plencung saha *fokus* panalitenipun inggih menika *pengobatan* tradhisional kanthi ngginakaken petungan pancawara saha saptawara.

2. Panaliten ingkang dipuntindakaken dening Aris Hidayat (2009) kanthi irah-irahanipun “*Kajian Filologi dan Pola Pengobatan Tradisional pada Naskah Buku*

Jampi”. Dudutanipun saking panaliten menika bilih *pengobatan* tradhisional ingkang dipunlampahi menika kanthi adedhasar pola *pengobatan* tradhisional ing salebeting naskah buku jampi.

Perkawis ingkang sami antawisipun panaliten ingkang dipunlampahi dening panaliti kaliyan panaliten ingkang dipunlampahi dening Aris Hidayat inggih menika sami-sami nindakaken panaliten ingkang gayut kaliyan *pengobatan* tradhisional.

Perkawis ingkang mbedakaken antawisipun panaliten ingkang dipunlampahi dening panaliti kaliyan panaliten ingkang dipunlampahi dening Aris Hidayat inggih menika sumber panaliten saha *fokus* panaliten. Panaliten dening panaliti menika sumberipun saking dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kab. Magelang saha ingkang dados *fokus* panaliten inggih menika *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk, dene panaliten dening Aris Hidayat sumberipun saking naskah buku jampi saha *fokus* panalitenipun inggih menika pola *pengobatan* tradhisional ing salebeting naskah buku jampi.

BAB III

CARA PANALITEN

A. Jinising Panaliten

Panaliten kanthi irah-irahan *Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional Pêtêk Kange Gerah Fisik lan Nonfisik* ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang, ngginakaken *metode kualitatif*. Miturut Bogdan saha Taylor (wonten ing Moleong, 1989: 3), *metode kualitatif* menika *prosedur* panaliten ingkang asilipun *data deskriptif* ingkang awujud tembung-tembung ingkang tinulis utawi lesan saking tiyang-tiyang utawi tindak-tanduk ingkang dipuntingali. Panaliten *kualitatif* menika kedah dipuntindakaken kanthi *prosedur* ingkang sampun dipuntemtokaken supados saged runtut saha *data* ingkang dipunkempalaken saged jangkep.

Panaliten *kualitatif* menika ngginakaken *lattar* ingkang *alamiah*, panaliti piyambak ingkang dados *instrument (human instrument)*, caranipun ngempalaken *data* ngginakaken *participant-observation*, saha *data* ingkang dipunkempalaken awujud *data deskriptif*. Adedhasar andharan menika bilih panaliten *kualitatif* menika gadhah maksud kangge nyemak *fenomena* utawi kedadeyan kabudayan ing lapangan saha panaliti ugi tumut ngraosaken *fenoma* kabudayan menika.

B. Data lan Sumbering Data

Data ingkang dipunkempalaken wonten ing panaliten inggih menika *pengobatan* tradhisional pêtêk ingkang awujud lampahing *pengobatan* tradhisional pêtêk, pirantos ingkang dipunginakaken, pamanggihipun masarakat

ngengingi bab *pengobatan* tradhisional pêtêk, saha paedahipun *pengobatan* tradhisional pêtêk tumrap masarakat. Sumber *data* wonten ing panaliten inggih menika dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang. Dhukun pêtêk ingkang badhe dipundadosaken sumber *data* namung setunggal, amargi ing Dhusun Ngemplak namung wonten setunggal dhukun pêtêk. Dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak menika ngusadani sesakit kangge lare alit, tiyang anem, saha tiyang sepuh. Anggenipun ngusadani sesakit menika kanthi cara dipunpêtêk ingkang kabiyantu kaliyan pirantos tradhisional saha dipunjangkepi kaliyan sarat utawi sajen gumantung jinising gerahipun. Dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak menika ngusadani sesakit ingkang awujud gerah *fisik* (gerah jalaran penyakit) saha gerah *nonfisik* (gerah jalaran dipunganggu lelembat utawi manungsa).

C. *Setting* Panaliten

Setting panaliten inggih menika wekdal (*lattar*) saha papan wonten ing lapangan ingkang sampun dipunrencanakaken kaliyan panaliten kangge *obyek* panaliten. Wekdal ingkang dipunpilih kangge panaliten inggih menika wulan maret dumugi Juni 2013. Papan ingkang dipundadosaken kangge panaliten inggih menika dalemipun dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang, saha dalemipun *informan*.

D. Nemtokaken *Informan*

Informan inggih menika tiyang ingkang dados narasumber wonten ing pirembagan. Tiyang ingkang dados *informan* kedah gadhah kawruh utawi ngelmu

ingkang gayut kaliyan *objek* panaliten inggih menika *pengobatan* tradhisional. *Informan* ingkang dipunbetahaken inggih menika tiyang ingkang nindakaken *pengobatan* tradhisional, saha tiyang ingkang boten nindakaken *pengobatan* tradhisional. *Informan* kasebat inggih menika dhukun pêtêk, tiyang ingkang gerah (*pasien*), saha masarakat ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang. Dhukun pêtêk minangka *key informan* ing panaliten menika, dene tiyang ingkang gerah (*pasien*) lan masarakat ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang menika dados *informan* ingkang gadhah ancas kangge nyampurnakaken lan njangkepi *data* ing panaliten menika. Dhukun pêtêk ingkang dados narasumber lan minangka *key informan* ing panaliten inggih menika Mbah Lanhari.

E. Caranipun Ngempalaken Data

Caranipun ngempalaken *data* wonten ing panaliten menika migunakaken *pengamatan* kanthi *peranserta* (*participant-observation*) saha *wawancara mendalam*.

1. Participant-Observation

Miturut Moleong (1989: 117), *participant-observation* menika dipuntindakaken kanthi ancas ningali *obyek* ingkang dipunteliti. *Participant-observation* saged awujud *pengamatan* langsung wonten ing lapangan, nindakaken *pencatatan* lapangan saha ngrekam proses *pengobatan* tradhisional. Kegiatan menika gadhah ancas kangge pikantuk *data primer* ingkang badhe kalajengaken *wawancara mendalam*.

2. Wawancara Mendalam

Wawancara mendalam inggih menika wicantenan ingkang dipuntindakaken dening panaliten kaliyan *informan*. *Wawancara* menika gadhah ancas kangge ngempalaken *data* ingkang badhe kalajengaken analisis. *Wawancara* dipuntindakaken kanthi cara *simak-libat-catat* ateges panaliti nyemak pirembagan kanthi tliti, panaliti ndherek wonten ing wicantenan pirembagan, saha panaliti nyerat asiling pirembagan menika. Kejawi menika, *wawancara* kedah dipuntindakaken kanthi cara *snowball*, inggih menika pirembagan ingkang dipuntindakaken kaliyan *informan* kanthi *jenuh*, ateges ngantos boten wonten malih *data* ingkang saged dipunpanggihi.

Data ingkang sampun dipunkempalaken saking *participant-observation* lan *wawancara mendalam* saged dipunjangkepi kaliyan *data* saking *dokumentasi* ingkang awujud cathetan asiling *wawancara*, cathetan lapangan *observasi*, *foto-foto* lan rekaman proses *pengobatan* tradhisional, saha rekaman *wawancara*.

F. Pirantining Panaliten

Wonten ing panaliten ingkang dados *instrument* panaliten inggih menika panaliti piyambak (*human instrument*) amargi panaliti saged *fleksibel* utawi saged tanggap sasmita kaliyan kasunyatan ing lapangan. Panaliti menika gadhah tugas ngrencanakaken panaliten, nindakaken panaliten, ngempalaken *data*, nganalisis *data*, saha ngandharaken asiling panaliten. Sanadyan ingkang dados *instrument* utama menika panaliten, ananging taksih dipunbetahaken pirantos kangge mbiyantu panaliten, kadosta kamera digital, *tape recorder*, buku cathetan, lan pedoman *wawancara*.

Kamera digital ginanipun kangge mundhut gambar sesajen ingkang dipunbetahaken, kangge ngrekam proses *pengobatan* tradhisional. *Tape recorder* ginanipun kangge ngrekam *wawancara* kaliyan *informan* satemah saged mbiyantu panaliten damel *rekapan wawancara*. Buku catetan dipunginakaken kangge nyerat *poin-poin* ingkang badhe dipundadosaken bakal *pirembagan* utawi *poin-poin* ingkang badhe dipuntakenaken. Pedoman *wawancara* dipunginakaken ing *pirembagan* supados panaliti boten katelasan pitakenan.

G. Caranipun Nganalisis Data

Wonten ing panaliten menika, caranipun nganalisis *data* ing panaliten menika migunakaken cara *induktif*. Cara *induktif* inggih menika analisis *data* ingkang *spesifik* (kusus) saking lapangan awujud *unit-unit*, ingkang salajengipun dipunperang dados kelompok alit kanthi damel *kategorisasi*. Wonten ing cara *induktif*, analisis dipuntindakaken saking proses mundhut *data* dumugi proses saksampunipun mundhut *data*. Tahap anggenipun analisis *data* ing panaliten, kadosta:

1. *Data* ingkang sampun dipunpanggihi saha dipunkempalaken salajengipun dipunwaos, dipunsinau, saha dipuntelaah rumiyin.
2. *Data-data* ingkang sampun dipunkempalaken kala wau lajeng dipundamel *rangkuman inti* saking prosesipun lan *wawancara*. Sakderengipun dipundamel *rangkuman inti*, *data* dipunreduksi rumiyin kanthi ancas kangge ngicalaken *data* ingkang boten wigati saha *data* ingkang boten dipunbetahaken.

3. *Data-data* wonten ing *rangkuman inti* menika lajeng dipundamel *kategorisasi* supados langkung cetha.
4. Saklajengipun dipuntindakaken cara ngesahaken *data* kangge mriksa *data* ingkang sampun wonten lan saksampunipun dipundamel dudutan.
5. *Data* ingkang sampun dipunkempalaken lan sampun dipunandharaken lajeng dipuncumawisaken kanthi gambar saha *teks wawancara* kanthi urutan supados saged ngandharaken perkawis ing panaliten.

Wonten ing panaliten menika ingkang dados *data* panaliten inggih menika *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang. *Pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk menika sejatosipun *pengobatan* ingkang taksih dipuntindakaken dening masarakat jawi ingkang migunakaken pirantos tradhisional saha donga-donga utawi mantra (jopa-japu) ing salebetipun.

H. Caranipun Ngesahaken Data

Cara ngesahaken *data* ing panaliten menika migunakaken *metode triangulasi*. *Triangulasi* inggih menika *teknik* kangge mriksa *data* ingkang migunakaken perangan (bab) sanes ing njawi *data* menika, saperlu kangge nliti utawi tetandhingan tumrap *data* ingkang sampun wonten (Moleong, 2011: 330). *Triangulasi* ingkang dipunginakaken inggih menika:

1. Triangulasi Sumber

Triangulasi sumber inggih menika caranipun ngesahaken *data* kanthi cara nandhingaken utawi ngecek menapa kemawon ingkang sampun dipunandharaken dening narasumber ing *wawancara* utawi pirembagan. *Triangulasi* sumber ing

panaliten inggih menika nandhingaken asiling *data* wonten ing *wawancara informan* (tiyang) setunggal kaliyan *informan* (tiyang) sanesipun lan nandhingaken asiling *data* wonten ing pengamatan (*observasi*) setunggal kaliyan pengamatan (*observasi*) sanesipun.

2. *Triangulasi Metode*

Triangulasi metode inggih menika caranipun ngesahaken *data* kanthi cara nandhingaken utawi ngecek *data* saking sumber ingkang sami ngginakaken cara ingkang beda. *Triangulasi metode* tegesipun nandhingaken asiling pengamatan (*observasi*) tumrap asiling *wawancara*.

BAB IV

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGANIPUN

A. Deskripsi Setting Panaliten

1. Andharaning Papan Pengobatan Tradhisional

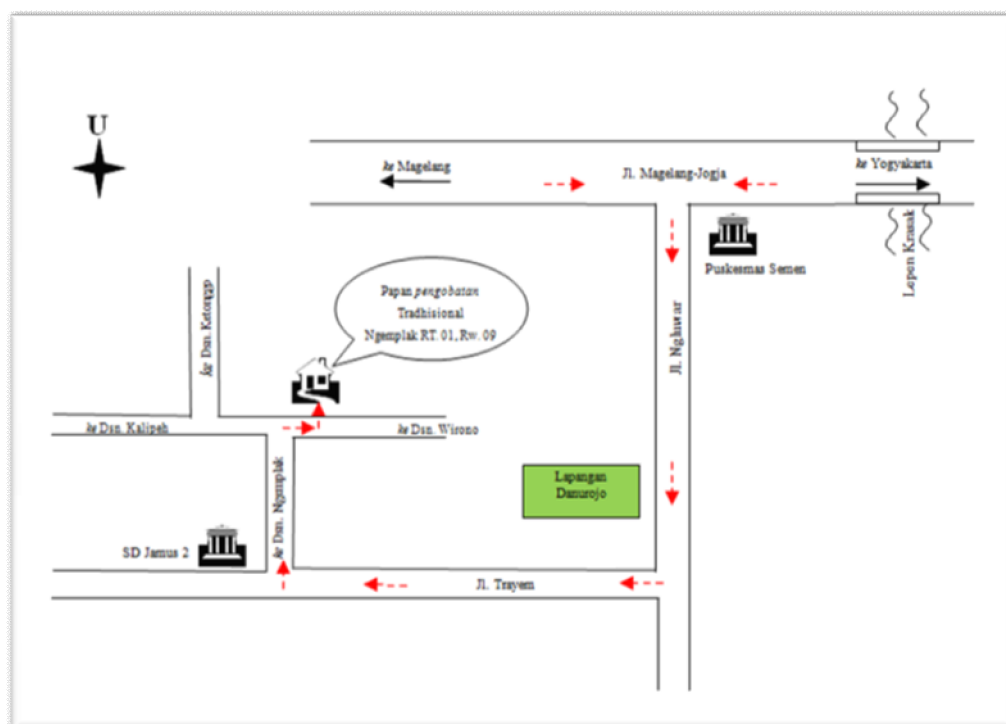
Panaliten *Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional* kangge Gerah Fisik lan Nonfisik menika dipuntindakaken ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang. Miturut *data statistik*, wiyaripun Desa Plosogede menika kirang langkung 269.010 ha, antawisipun kangge pemukiman wiyaripun kirang langkung 58.100 ha, kangge sabin wiyaripun kirang langkung 197.787 ha, kangge tegilan wiyaripun kirang langkung 3.5 ha, lan kangge lahan sanesipun wiyaripun kirang langkung 10,223 ha.

Desa Plosogede kaperang dados sangang dhusun, antawisipun Dhusun Ngemplak, Dhusun Dongkelan, Dhusun Gatak, Dhusun Druju Tegal, Dhusun Druju Kidul, Dhusun Karang Sanggrahan, Dhusun Ganjuran, Dhusun Ploso Kidul, lan Dhusun Ploso Wetan. Dhusun Ngemplak minangka dhusun ingkang dipundadosaken papan panaliten *pengobatan* tradhisional. Dhusun Ngemplak kaperang dados tigang tlatah, inggih menika RT 1 (tlatah ing sisih tengah), RT 2 (tlatah ing sisih wetan), lan RT 3 (tlatah ing sisih kilen). Warga masarakat ing Dhusun Ngemplak menika cacahipun wonten 287 tiyang, 146 tiyang estri lan 141 tiyang kakung. Saben tlatah ing Dhusun Ngemplak menika dipunwatesi kados mekaten:

1. Sisih eleripun Dhusun Ngemplak menika dipunwatesi kaliyan Dhusun Ketonggo, Tersangedhe, Kecamatan Salam, Kabupaten Magelang.

2. Sisih kidulipun Dhusun Ngemplak menika dipunwatesi kaliyan Dhusun Godegan, Jamus Kauman, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang.
3. Sisih wetanipun Dhusun Ngemplak menika dipunwatesi kaliyan Dhusun Wirono, Baturono, Kecamatan Salam, Kabupaten Magelang.
4. Sisih kilenipun Dhusun Ngemplak menika dipunwatesi kaliyan Dhusun Kalipah, Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang.

Tebhipun Dhusun Ngemplak saking pusat pemerintah kecamatan menika kirang langkung 4,5 km. Denah papan *pengobatan* tradhisional ing Dhusun Ngemplak, saged dipuntingali wonten ing gambar *denah* ngandhap menika.

Gambar 01. Denah Papan Pengobatan Tradhisional (Dok. Andrerini)

Katrangan:

1. Lepen Krasak.
2. Puskesmas Semen.

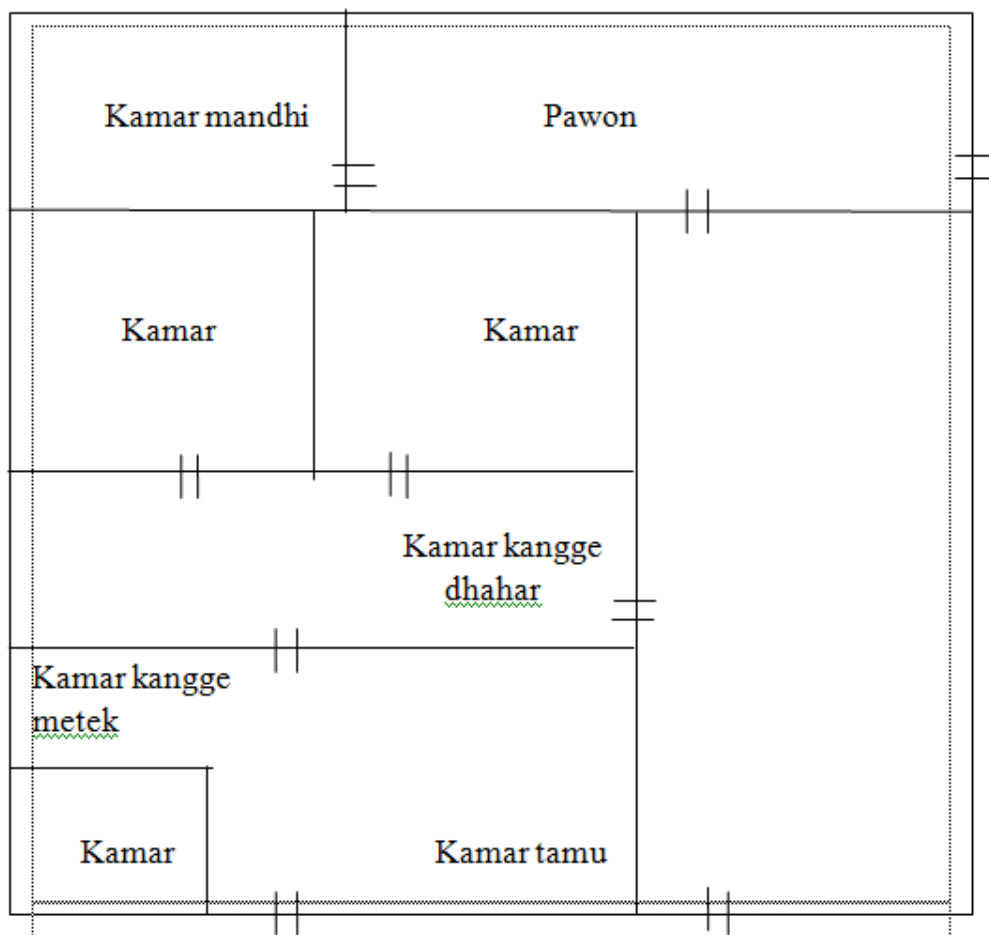
3. Lapangan Danurojo
4. SD Jamus 2
5. Papan *Pengobatan* Tradhisional

Bilih badhe dhateng ing Dhusun Ngemplak menika saged ngginakaken kendharaan pribadhi utawi umum. Menawi badhe ngginakaken kendharaan umum, saking Kabupaten Magelang saged numpak Bus arah JOGJA-MAGELANG, mandhap ing Bangjo Semen. Saking bangjo semen lajeng numpak Kopata dumugi Dhusun Ngemplak. Wragadipun kirang langkung Rp. 4.000, inggih menika Rp 2.000 kangge numpak Bus lan Rp. 2000 kangge numpak Kopata. Menawi saking Kecamatan Ngluwar, namung numpak Kopata kemawon dumugi Dhusun Ngemplak kanthi wragad Rp. 2000. Dene menawi saking Jogja, saged numpak Bus arah SEMARANG-MAGELANG-JOGJA mandhap ing Bangjo Semen, lajeng numpak Kopata dumugi Dhusun Ngemplak. Kathah-sekedhik wragadipun menika gumantung tebih-celak dalemipun kita kaliyan Dhusun Ngemplak.

Pengobatan tradhisional ing Dhusun Ngemplak menika dipuntindakaken dening Mbah Lanhari. Mbah Lanhari bikak praktek wonten ing dalemipun piyambak. Alamat jangkep dalemipun Mbah Lanhari inggih menika Dhusun Ngemplak RT 01 RW 09, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang.

Dalemipun Mbah Lanhari menika majeng ngidul lan warni tembokipun inggih menika pethak. Dalemipun Mbah Lanhari menika wonten pitung kamar inggih menika setunggal kamar tamu, tiga kamar kangge sare, setunggal kamar

kangge mêtêk (njampeni), setunggal kamar kangge dhahar, setunggal pawon, lan setunggal kamar mandhi. Langkung cethanipun perangan dalemipun Mbah Lanhari saged dipuntingali wonten ing *denah* ngandhap menika.

Gambar 02. Denah Dalemipun Mbah Lanhari (Dok. Andrerini)

Katrangan:

1. Kamar 1	5. Kamar 2
2. Kamar tamu.	6. Kamar 3
3. Kamar kangge mêtêk.	7. Pawon.
4. Kamar kangge dhahar.	8. Kamar mandhi.

Papan kangge nindakaken *pengobatan* tradhisional kangge gerah *fisik* lan *nonfisik* menika wonten ing ngajeng celak kamar tamu. Papan ingkang dipunginakaken kangge mêtêk menika wiyaripun kirang langkung 3x4 m². Kawontenan ing kamar pêtêk menika namung wonten gelaran kaliyan kasur tipis kangge lemek tiyang ingkang badhe dipunpêtêk. Kamar tamu kaliyan kamar kangge mêtêk menika boten dipunwatesi kaliyan tembok, satemah saged ketingal saking kamar tamu. Pirantos ingkang dipunginakaken kangge mêtêk menika dipunsimpen ing lemari *Bifet* ingkang wonten ing kamar tamu.

2. Dhukun Pêtêk ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang

Pengobatan tradhisional ing Dhusun Ngemplak menika dipuntindakaken dening dhukun pêtêk ingkang cacahipun namung setunggal. Asmanipun dhukun pêtêk inggih menika Mbah Lanhari. Dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak menika dipuntimbali Mbah kaliyan masarakat Ngemplak amargi sampun sepuh, yuswanipun kinten-kinten 78 tahun. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Jenengku Lanhari.”(CLW 01)

“Kira-kira 78 tahun.”(CLW 01)

Andharan kasebat dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 02.

“Wonten Mbak, ingkang nambani menika Mbah Lanhari naminipun.”
(CLW 02)

“Namung wonten setunggal Mbak....”(CLW 02)

Andharan kasebat dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 03.

“Wonten Mbak, ingkang nambani menika Mbah Hari. Anggenipun nambani dipijeti Mbak.” (CLW 03)

“Kadose namung wonten setunggal Mbak. Nggih nggen Mbah Lanhari niku wau.” (CLW 03)

Andharan kasebat dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 04.

“...Mbah Lanhari menika saged nambani tiyang ingkag gerah Mbak. Nggih srana mijeti Mbak.” (CLW 04)

“Kadose namung setunggal Mbak. Nggih namung Mbah Lanhari niku.” (CLW 04)

Dudutan saking andharan ing nginggil inggih menika bilih cacahipun dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak menika namung setunggal inggih menika Mbah Lanhari ingkang yuswanipun kirang langkung 78 tahun. Mbah Lanhari saged dipuntingali fotonipun ing ngandhap menika.

**Gambar 03. Mbah Lanhari saweg madhahi wedhak sekar telon
(Dok. Andrerini)**

Sejatosipun padamelanipun Mbah Lanhari ingkang utama menika tani, ananging Mbah Lanhari ugi saged njapani gerah (*fisik lan nonfisik*). Mbah Lanhari saged njapani gerah menika awit saking tirakat ingkang rumiyin nate dipuntindakaken. Tirakat ingkang dipunlampahi kadosta prihatin, siyam, jiyarah ing pasarean, lsp. Siyam ingkang dipuntindakaken inggih menika siyam ngebleng 7 dinten 7 dalu lan siyam mutih 40 dinten. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Aku ora sinau, nanging olehku entuk ki saka tirakat, pasa ngebleng 7 dina 7 wengi, karo pasa mutih 40 dina....” (CLW 01)

Mbah Lanhari anggenipun nindakaken tirakat awujud siyam ngebleng kaliyan siyam mutih menika amargi dipundhawuhi kaliyan Bapakipun Mbah Lanhari. Bapakipun Mbah Lanhari nate ngendika menawi kepingin pikantuk kanugrahan saking Gusti Allah, kedah prihatin lan nindakaken jejibahan ingkang dipundhawuhaken sarta nebihi sedaya laranganipun. Awit saking menika Mbah Lanhari remen anggenipun prihatin lan nindakaken jejibahan salah satungaling inggih menika siyam. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Mbiyen sing akon Bapak. Bapak tau kandha karo anak-anake yen kudu prihatin supaya entuk palilahe Gusti Allah.” (CLW 01)

Kejawi tirakat, bakat ngusadani sesakit menika ugi turunan saking tiyang sepuhipun, mliginipun saking Bapak ingkang asmanipun Karto Diharjo (*Alm.*). Rumiyin Bapakipun Mbah Lanhari menika ugi saged njapani gerah kados piyambakipun. Bapakipun Mbah Lanhari wiwit ngusadani sesakit saking saderengipun Mbah Lanhari. Kejawi tirakat lan turunan, Mbah Lanhari ugi sinau

saking Bapakipun menika. Rumiya rikala Mbah Lanhari tasih alit, piyambakipun asring mirsani Bapakipun ngusadani sesakit. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“... Kejaba kuwi, ya turunan saka bapakku. Biyen aku sok weruh carane Bapakku le mijeti. Sanadyan aku ora sinau carane mêtêk, Alhamdulillah wong-wong sing padha njaluk tamba aku isoh mari. Kejaba nambani, aku uga njaluk pitulungan Gusti Allah. Amarga mung Gusti Allah sing isoh maringi mari lan bagus waras.” (CLW 01)

Dudutan saking andharan ing nginggil menika bilih katrampilan Mbah Lanhari ngusadani sesakit menika boten saking meguru utawi sinau ing buku, ananging katrampilan menika turunan saking Bapakipun rumiyin. Banjur piyambakipun sinau kanthi cara *autodidak*, inggih menika asring mirsani Bapakipun ngusadani sesakit. Kejawi menika, katrampilan Mbah Lanhari ngusadani sesakit amargi pikantuk palilah saking Gusti awit tirakat ingkang sampun dipuntindakaken kadosta siyam ngebleng 7 dinten 7 dalu, lan siyam mutih 40 dinten.

Mbah Lanhari anggenipun njampeni tiyang ingkang gerah menika boten nyuwun arta, amargi Mbah Lanhari sampun niat bilih piyambakipun badhe tetulung marang tiyang sanes ingkang nyuwun jampi. Menawi wonten tiyang ingkang nyuwun jampi menika sampun niat nyaosi gendis lan teh, utawi uwos, utawi roti, Mbah Lanhari boten saged nolak malih. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Aku mung dadi tani, Ndhuk.” (CLW 01)

“Aku ki dudu dhukun pijet Ndhuk, nanging aku mung tetulung marang liyane. Nek ana sing merak jaluk tulung, ya tak tulungi. Wong sing tak tambani jodho, isoh mari, aku wis seneng banget, nanging aku ora njaluk bayar. Biyen, ana sing njaluk tamba mreng, Alhamdulillah jodho lan

saking bungahe arep menehi aku pit montor anyar, aku ora gelem. Wong aku mung sadremo nulungi. Nek dhukun pijet lak njaluk udhu.” (CLW 01)

“Ya ana sing mbayar, nanging aku ora gelem. Ana uga sing sok gawakke panganan, gula teh, beras, udud, lan liyane. Gandheng wis digawakke, gelem ora gelem aku kudu nampa. Nanging nek dhuwit aku ora.” (CLW 01)

Andharan menika dipunsengkuyung kaliyan pratelanipun *informan* 02.

“Boten Mbak. Amargi Bapak sampun niat kawit riyin menawi Bapak menika namung nulungi lan boten ajeng nyuwun arta.” (CLW 02)

Andharan menika dipunsengkuyung kaliyan pratelanipun *informan* 04.

“Boten Mbak. Riyin kula menika nate badhe bayar, ananging Mbahe boten purun. Ngendikane piyambake namung nulung. Saged mantun mawon, mbahe sampun seneng Mbak.” (CLW 04)

Dudutan saking andharan ing nginggil menika bilih padamelanipun Mbah Lanhari menika tani lan piyambakipun boten dados dhukun. Ananging piyambakipun saged njapani tiyang ingkang gerah kanthi ancas tetulung marang tiyang sanes tanpa nyuwun arta.

Mbah Lanhari menika kagungan garwa setunggal ingkang asmanipun Kasiyem (*Almh.*) lan putra 7 ingkang asmanipun Jumiyati, Mahmudi, Sumiyati, Budaeri, Pambudi, Istiyati, lan Lasmiyati. Sedaya putranipun Mbah Lanhari menika sampun palakrama. Mbah Lanhari setunggal dalem kaliyan putranipun ingkang ragil, ingkang asmanipun Lasmiyati. Putranipun Mbah Lanhari wonten ingkang gadhah bakat saged mêtêk inggih menika putra nomer 4 ingkang asma Budaeri. Ananging Bapak Budaeri boten bikak praktek kados Mbah Lanhari.

Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Bojo ku jenenge Kasiyem (*Almh.*). Nek jenenge anak-anakku ki sing mbarep Jumiyati, nomer loro Mahmudi, nomer telu Sumiyati, nomer papat

Budaeri, nomer lima Pambudi, nomer enem Istiyati, sing ragil Lasmiyati.” (CLW 01)

“Budaeri kae sing arep isoh mijet. Nanging ora dikembangke wong dheweke saiki dadi bakul.” (CLW 01)

Dudutan saking andharan ing nginggil menika bilih Mbah Lanhari menika kagungan garwa setunggal ingkang asmanipun Kasiyem (Almh.) lan putra pitu ingkang asmanipun Jumiyati, Mahmudi, Sumiyati, Budaeri, Pambudi, Istiyati, lan Lasmiyati. Saking pitung putra kala wau ingkang saged mêtêk inggih menika putra nomer sekawan ingkang asmanipun Budaeri. Ananging Bapak Budaeri menika boten bikak praktek kados Mbah Lanhari.

3. Paraga ing *Pengobatan Tradhisional*

Paraga wonten ing panaliten *Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional* kangge Gerah *Fisik* lan *Nonfisik* inggih menika *pengobat* kaliyan *pasien* (tiyang ingkang gerah).

a. *Pengobat*

Pengobat wonten ing panaliten inggih menika dhukun pêtêk ingkang asmanipun Mbah Lanhari. Dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak menika namung wonten setunggal ingkang sampun njampeni gerah dangu sanget. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Aku wis suwe banget, cilikane Mudi anakku sing no 3. Yo kira-kira wis 50 tahunan.” (CLW 01)

Andharan menika dipunsengkuyung kaliyan pratelanipun *informan* 02.

“Nggih Mbak. Bapak menika le nambani tiyang sampun dangu. KetMas kula no 3 isih cilik Mbak. Sakniki mas kula yuswane sampun kirang langkung 52 tahun Mbak.” (CLW 02)

Dudutan saking andharan ing nginggil inggih menika bilih Mbah Lanhari anggenipun ngusadani sesakit menika sampun dangu sanget, kirang langkung sampun 50 tahun, wiwit putranipun ingkang nomer 3 tasih alit kinten-kinten 52 tahun kepengker.

Mbah Lanhari saged njampeni gerah *fisik* (gerah ing badan ingkang saged dipuntingali saha saged dipunnalar) lan gerah *nonfisik* (gerah ing badan ingkang boten saged dipunnalar utawi jalaran dipunganggu lelembut). Tuladhanipun gerah *fisik* ingkang sampun nate dipunusadani dening Mbah Lanhari inggih menika pegel-pegel, kesleyo, kecethit, sakit padharanipun, lare alit rewel/ sakit badanipun, sakit wajanipun, lsp. Tuladhanipun gerah *nonfisik* ingkang sampun nate dipunusadani dening Mbah Lanhari inggih menika gerah ingkang dipunjalarani amargi kenging sawan. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Werna-werna, ana sing lara panas, anake rewel, masuk angin, gatel-gatel, kena sawan, kesleyo, lara untu, lara wetenge, ora isoh mlaku, kecethit, pegel-pegel, pengin duwe anak, pengen dodolane laris ora dirusuhi kiwa tengene, werna-werna Ndhuk....”(CLW 01)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 02.

“Werna-werna Mbak. Ana sing pegel-pegel, kesleo, kecethit, anake rewel, awake panas, lara weteng, lara untu, gatel-gatel, kenging sawan, lan liyane Mbak.”(CLW 02)

Dudutan saking andharan ing nginggil inggih menika bilih Mbah Lanhari saged ngusadani sesakit ingkang awujud gerah *fisik* kadosta pegel-pegel, kecethit, kesleyo, sakit padharanipun, badhanipun benter, sakit wajanipun, lan sanesipun. Ugi gerah *nonfisik* kadosta gatel-gatel (kenging sawan upas sawer), abuh-abuh (kenging sawan dalan), kenging sawan manten, sawan alas, sawan mayit, lsp.

Mbah Lanhari anggenipun ngusadani sesakit bikak saben dinten kejawi dinten Pahing. Dinten Pahing menika dados dinten pantanganipun Mbah Lanhari, tegesipun ing dinten Pahing menika Mbah Lanhari boten kersa ngusadani sesakit. Dinten Pahing sampun dados dinten pantangan kangge Mbah Lanhari ngusadani sesakit menika wiwit Mbah Lanhari saged ngusadani sesakit. Dinten Pahing dados dinten pantanganipun amargi Mbah Lanhari pikantuk wisikan saking Gusti. Wancinipun ngusadani sesakit ugi boten dipuntemtokaken, ateges sawanci-wanci wonten tiyang ingkang nyuwun jampi, Mbah Lanhari kersa njampeni. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Ya saktekane wong sing arep njaluk tamba, Ndhuk. Ana sing esuk, awan, bengi ya ana. Nek aku gek nang ngalas, terus ana sing njaluk tamba, anakku Lasmi sing njujul aku.” (CLW 01)

“Ora, Ndhuk. Pendhak pasaran Pahing aku ora nambani. Nek ana sing mara pas pasaran Pahing, aku ora gelem. Terus tak kon bali mrenges sesuk meneh.” (CLW 01)

“Kuwi wis dadi dina pantanganku. Nek aku tetep nekat nambani pas pasaran Pahing, ana sing kalah salah siji. Nek ora aku, ya sing lara kuwi.” (CLW 01)

“Ya tegese wong sing njaluk tamba mau ora mari, amarga ing pasaran Pahing kuwi dina sing ora apik kanggo nambani uwong.” (CLW 01)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 02.

“Wonten Mbak. Menawi boten klentu Dinten Pahing Mbak, Bapak boten kersa nambani.” (CLW 02)

“Kula boten ngertos Mbak. Ngendikane Bapak, Dinten Pahing niku dados dinten pantanganipun Bapak. Dadosipun Bapak boten kersa nambani Mbak.” (CLW 02)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 03.

“Mireng-mireng nika, Dinten Pahing Mbak, piyambakipun boten kersa nambani.” (CLW 03)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 04.

“Kadosipun menawi Dinten Pahing boten kersa Mbak. Kula dipuncriyosi Mbah Lanharipiyambak.” (CLW 04)

Dudutan saking andharan ing nginggil inggih menika bilih saben pasaran Pahing, Mbah Lanhari boten kersa ngusadani sesakit. Amargi Dinten Pahing menika dinten pantangan kangge Mbah Lanhari, ateges dinten menika boten sae kangge ngusadani sesakit. Dinten Pahing dipuntemtokaken dados dinten pantangan wiwt sepisanan Mbah Lanhari ngusadani sesakit, ingkang Mbah Lanhari pikantuk saking wisik. Mbah Lanhari anggenipun ngusadani sesakit menika boten dipuntemtokaken wancinipun, ateges sawanci-wanci wonten ingkang nyuwun jampi, Mbah Lanhari kersa ngusadani.

b. *Pasien* (Tiyang ingkang Gerah)

Pasien ingkang sampun nyuwun jampi dhateng Mbah Lanhari menika kathah sanget ananging boten temtu cacahipun. Boten saben dinten wonten *pasien* ingkang nyuwun jampi. Kadhang kala seminggu namung wonten setunggal *pasien*. Menawi wonten *pasien* ingkang dhateng nyuwun jampi, adatipun lajeng teras-terasan wonten malih *pasien* ingkang dhateng. Tiyang ingkang nyuwun jampi kaliyan Mbah Lanhari menika boten namung warga Dhusun Ngemplak kemawon, ananging ugi wonten tiyang saking dhusun sanesipun. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Ora, Ndhuk. Sing njaluk tamba mrengs ora mung wong dhusun kene thok. Ana sing seka Temanggung, Secang, Carikan, Ketro, Madon, Jogja, lan liyane.” (CLW 01)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 02.

“Nggih Mbak. Kejaba masarakat mriki, ugi wonten masarakat sanes dhusun ingkang nyuwun tamba mriki. Wonten ingkang saking Temanggung, Carikan, Ketra, Madon.” (CLW 02)

“Nggih saben dinten boten mesthi Mbak. Kadhang seminggu namung tiyang setunggal. Kadhang wonten tiyang tiga. Ananging biasane to Mbak, menawi wonten setunggal ingkang nyuwun jampi, biasane terus-terusan wonten Mbak. Ananging menawi sepi, nggih kadhang sesasi boten wonten ingkang nyuwun jampi.” (CLW 02)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 05.

“Aku asli Dhusun Carikan Ndhuk.” (CLW 05)

“Aku wis kenal Lanhari ket biyen. Lanhari kuwi kancaku dolan biyen.” (CLW 05)

Dudutan saking andharan ing nginggil inggih menika bilih saben dintenipun *pasien* ingkang nyuwun jampi menika boten temtu cacahipun. Kadhang kala seminggu wonten tiyang tiga, kadhang kala namung wonten setunggal. Menawi wonten *pasien* ingkang dhateng nyuwun jampi, adatipun teras-terasan wonten malih. *Pasien* ingkang nyuwun jampi dhateng Mbah Lanhari menika boten namung masarakat Dhusun Ngemplak kemawon. Tiyang ingkang saking jawi Dhusun Ngemplak ugi wonten kadosta Temanggung, Carikan, Ketra, Madon, Jogja, lan sanesipun.

Pasien ingkang dhateng nyuwun jampi kaliyan Mbah Lanhari menika wonten ingkang tiyang jaler lan estri. Yuswanipun ugi werni-werni, wonten ingkang tiyang sepuh, enem, lare alit, balita, lsp. Gerahipun werni-werni ugi, wonten ingkang gerah pegel-pegel, kecethit, kesleyo, sakit padharanipun, sakit wajanipun, lare rewel, gatel-gatel, kenging sawan, lsp. *Pasien* ingkang dhateng nyuwun jampi menika paling asring inggih menika gerah amargi kenging sawan.

Miturut asling *wawancara*, rata-rata *pasien* ingkang dhateng nyuwun jampi menika saged mantun. Wekdalipun *pengobatan* ingkang dipuntindakaken menika beda-beda gumantung kaliyan sesakitipun. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Werna-werna Ndhuk. Ana cah cilik, wong enom, wong tuwa, lanang, wedok, nek aku isoh nambani ya tak tulungi.” (CLW 01)

“Werna-werna, ana sing lara panas, anake rewel, masuk angin, gatel-gatel, kena sawan, kesleo, lara untu, lara wetenge, ora isoh mlaku, kecethit, pegel-pegel, pengin duwe anak, pengen dodolane laris ora dirusuhi kiwa tengene, werna-werna Ndhuk. Ananging akeh-akehe sing njaluk tamba mrengsi ki amarga kena sawan. Biasane le mara mrengsi, tek wis diprisake nang dhokter nanging ora mari. Apa nek ora sing wis kulina langsung digawa mrengsi. Alhamdulillah, lebar digawa mrengsi diparingi jodho.” (CLW 01)

“Nek sing urung parah, mung cukup sepisan langsung mari. Nanging sing rada parah isoh ping loro, ping telu, pokoke sak marine.” (CLW 01)

Dudutan saking andharan ing nginggil inggih menika bilih *pasien* ingkang nyuwun jampi dhateng Mbah Lanhari menika werni-werni yuswanipun, saking lare alit, tiyang enem, ugi tiyang sepuh. Jinising gerahipun ugi werni-werni, wonten ingkang kesleyo, kecethit, lare rewel, sakit padharanipun, sakit wajanipun, gatel-gatel, lan kenging sawan. *Pasien* ingkang dhateng nyuwun jampi menika paling asring amargi kenging sawan. Rata-rata *pasien* ingkang nyuwun jampi dhateng Mbah Lanhari menika saged mantun.

Pasien ingkang nyuwun jampi dhateng Mbah Lanhari menika wonten ingkang dipuncrionyosi kaliyan sedherekipun utawi tiyang sanes, wonten ingkang sampun nate mirsani piyambak, saha wonten ingkang sampun langganan. *Pasien* ingkang sampun langganan menika menawi badanipun kraos boten sekeca lajeng nyuwun jampi dhateng Mbah Lanhari, amargi sampun pitados dhateng

pengobatan dening Mbah Lanhari. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 03.

“Menawi kula dereng Mbak. Ananging anak kula sampun nate mriku Mbak. Nggih sampun bola-bali.” (CLW 03)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 04.

“Anak kula sampun nate Mbak. Menawi kenging sawan napa rewel, panas, nika langsung kula beta teng nggen Mbah Hari.” (CLW 04)

“Nggih kadang-kadang kula beta teng puskesmas, ananging biasane menawi dipunbeta teng nggen Mbah Hari menika sampun mantun, dadosipun boten perlu teng puskesmas. Dadosipun menawi anak kula panas, watuk, rewel, lara awake, langsung kula beta teng nggen Mbah Hari.” (CLW 04)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 05.

“Aku wis kenal Lanhari ket biyen. Lanhari kuwi kancaku dolan biyen.” (CLW 05)

“Ya sepisan ikhtiar nggolek tamba, sing ping pindho aku percaya nek Lanhari isoh nambani laraku iki.” (CLW 05)

Dudutan saking andharan ing nginggil inggih menika bilih *pasien* ingkang nyuwun jampi dhateng Mbah Lanhari menika pitados kaliyan *pengobatan* ingkang dipuntindakaken saha asilipun. *Pasien* ingkang sampun langganan saben badanipun kraos boten sekeca lajeng dhateng kemawon wonten dalemipun Mbah Lanhari nyuwun jampi.

B. Mula Bukanipun Mbah Lanhari Ngusadani Sesakit

Mbah Lanhari saged ngusadani sesakit ingkang awujud gerah *fisik* saha gerah *nonfisik*. Mbah Lanhari anggenipun ngusadani gerah *fisik* menika kanthi caradipunpêtêk dene gerah *nonfisik* anggenipun ngusadani menika kanthi cara srana ngginakaken sekar telon utawi sekar lesan. Mbah Lanhari anggenipun saged

mêtêk menika amargi *faktor* turunan saking tiyang sepuhipun saha nindakaken tirakat ingkang awujud siyam mutih lan ngebleng. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Aku ora sinau, nanging olehku entuk ki saka tirakat, pasa ngebleng 7 dina 7 wengi, karo pasa mutih 40 dina. Kejaba kuwi, ya turunan saka bapakku...” (CLW 01)

Mbah Lanhari pikantuk bakat ngusadani sesakit menika saking turunan Bapakipun. Rumiyyin Bapakipun Mbah Lanhari menika ugi saged njapani gerah kados piyambakipun. Ngendikanipun Mbah Lanhari, Bapakipun rumiyyin anggenipun saged ngusadani sesakit menika ugi turunan saking tiyang sepuhipun utawi Simbahipun Mbah Lanhari ingkang asma Karto Dimejo ((*Alm.*). Ananging kejawi saking turunan, Mbah Lanhari menika ugi sianu kanthi mirsani Bapakipun rumiyyin ingkang saweg ngusadani sesakit. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“... Kejaba kuwi, yo turunan saka bapakku. Biyen aku sok weruh carane Bapakku le mijeti....” (CLW 01)

Kejawi *faktor* turunan, Mbah Lanhari anggenipun saged njapani gerah menika ugi awit saking tirakat ingkang rumiyyin nate dipuntindakaken. Tirakat ingkang dipuntindakaken menika kadosta prihatin, siyam mutih, lan siyam ngebleng. Bapakipun Mbah Lanhari rumiyyin sampun nate ngendika bilih putra-putranipun kedah prihatin supados benjang gesangipun sekeca. Angenipun nindakaken tirakat ugi supados pikantuk palilah utawi kanugrahan saking Gusti Allah. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Aku ora sinau, nanging olehku entuk ki saka tirakat, pasa ngebleng 7 dina 7 wengi, karo pasa mutih 40 dina....” (CLW 01)

“... Kejaba nambani, aku uga njaluk pitulungan Gusti Allah. Amarga mung Gusti Allah sing isoh maringi mari lan bagus waras.” (CLW 01)

“Mbiyen sing akon Bapak. Bapak tau kandha karo anak-anake yen kudu prihatin supaya entuk palilahe Gusti Allah.” (CLW 01)

Mbah Lanhari anggenipun mêtêk menika boten dipundhawuhi dening Bapakipun, ananging amargi pikantuk palilah utawi kanugrahan saking Gusti Allah saha pikantuk wisik saking supena. Mbah Lanhari anggenipun ngusadani sesakit menika ngginakkaen pirantos ingkang awujud “miri kopong” saha “toya pethak”, ingkang Mbah Lanhari pikantuk saking Gunung Wukir lan Redi Merbabu. Mbah Lanhari anggenipun pikantuk “miri kopong” menika amargi pikantuk wisik saking supena ingkang awujud kuwung ingkang dhawah tumuju ing Gunung Wukir. Menawi “toya pethak” dipunpundhut saking Redi Merbabu, awit saking wisik lumantar supena ugi. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“... Ana sing mung nganggo banyu putih, miri kopong,...”. (CLW 01)

“Iya, ana. Banyu putih sing tak nggo nambani mau, biyen olehku njupuk seka gunung merbabu. Banyu saka gunung merbabu ki, hamboka mung setetes mandi banget. Miri kopong olehku entuk saka gunung wukir, sarana ana kuwung sing tibane nang gunung wukir....” (CLW 01)

Dudutan saking andharan ing nginggil menika bilih katrampilan Mbah Lanhari ngusadani sesakit menika pikantuk saking *faktor* turunan saking tiyang sepuhipun saha tirakat ingkang rumiyin nate dipuntindakaken kadosta siyam mutih lan ngebleng. Rumiyin Mbah Lanhari asring mirsani Bapakipun ingkang ngusadani sesakit. Kejawi menika, ingkang baku katrampilan Mbah Lanhari ngusadani sesakit menika ugi saking palilah lan kanugrahan saking Gusti awit

tirakat ingkang sampun dipuntindakaken kadosta siyam ngebleng 7 dinten 7 dalu, lan siyam mutih 40 dinten.

C. Lampahing Pengobatan Tradhisional kangge Gerah Fisik lan Nonfisik

Pengobatan tradhisional ing Dhusun Ngemplak menika saged njampeni gerah *fisik* saha gerah *nonfisik*. Lampahing *pengobatan* kangge gerah *fisik* lan gerah *nonfisik* menika beda. Lampahing *pengobatan* dening dhukun pêtêk menika wonten tatacaranipun, boten namung pêtêk kemawon. Saking pirembagan kaliyan dhukun pêtêk menika saged pikantuk *data* bab lampahing *pengobatan* tradhisional ingkang dipuntindakaken dening dhukun pêtêk, kados mekaten:

1. Mriksa Pasien (Tiyang ingkang Gerah)

Pasien ingkang dhateng nyuwun jampi menika adatipun boten ngantri utawi boten janjen rumiyin. Sanadyan *pasien* ingkang nyuwun jampi menika saking pundi-pundi, ananging sakmenika sampun awis dadosipun boten ngantri. Menawi Mbah Lanhari saweg dhateng sabin lan wonten *pasien* ingkang nyuwun jampi, adatipun Mbah Lanhari menika dipunjujul kaliyan putranipun, dadosipun boten wonten janjen antawisipun *pasien* kaliyan Mbah Lanhari.

Lampahing *pengobatan* ingkang sepisan inggih menika mriksa *pasien*. Sepisan, ingkang dipuntindakaken dening dhukun pêtêk inggih menika nyuwun pirsa asmanipun tiyang ingkang gerah saha gerah ingkang dipunraosaken menika menapa. Sarat ingkang utama, tiyang ingkang gerah menika kedah wonten utawi dhateng ing dalemipun Mbah Lanhari, ateges boten saged dipunwakilaken dening tiyang sanes. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 03.

“Sepisan kula ditangkleti jenenge anakku Mbak. Lajeng ditangkleti lara apa, bagian pundi ingkang lara.” (CLW 03)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 04.

“Nggih anak kula menika ditangkleti jenenge Mbak, lajeng ditangkleti sakit nunapa...” (CLW 04)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 05.

“Sepisan kula dipuntangkleti naminipun. Lajeng dipuntangkleti lara menapa, bagian pundi ingkang lara lan apa kang dirasakake...” (CLW 05)

Dadosipun tatacara utawi lampahing *pengobatan* ingkang sepisan dipuntindakaken inggih menika nyuwun pirsa nama kaliyan nyuwun pirsa menapa ingkang dipunraosaken kaliyan tiyang ingkang gerah. *Pasien* kedah dhateng ing papan *pengobatan* tradhisional, ateges boten saged dipunwakilaken tiyang sanes. Mbah Lanhari anggenipun mriksa *pasien* saged dipuntingali wonten gambar ing ngandhap menika.

Gambar 04. Mbah Lanhari saweg mriksa *Pasien* (Dok. Andrerini)

Andharan saking *foto* ing nginggil inggih menika bilih Mbah Lanhari menika saweg mriksa *pasien* ingkang “lara awake/ rewel” kanthi cara ngelus-elus geger *pasien* saderengipun dipunpêtêk. “Lara awake/ rewel” menika kalebet gerah *fisik* ingkang dipunsebabaken perangan badanipun wonten ingkang ewah amargi lepat anggenipun gendhong utawi amargi sayah.

Miturut andharanipun Mbah Lanhari bilih gerah *fisik* lan *nonfisik* menika saged dipuntingali saking lairipun (badan) lan gadhah titikanipun. Menawi gerah *fisik* gerah ingkang dipunraosaken menika lumrah lan cetha jalaranipun. Tuladhanipun gerah waja menika kalebet gerah *fisik* ingkang dipunraosaken sakit menika lumrahipun waja lan jalaranipun amargi wajanipun krowok. Gerah kecethit utawi kesleyo menika kalebet gerah *fisik* ingkang dipunraosaken sakit menika badan ingkang kecethit utawa kesleyo lan jalaranipun amargi dhawah, kedeklik, utawi ”salah urat”.

Menawi gerah *nonfisik* gerah ingkang dipunraosaken menika boten wajar, ateges kumat ing wayah tertamtu, *pasien* ngraosaken bingung ingkang tanpa sebab. Menawi lare alit titikanipun nangis terus utawi rewel, anggenipun nangis boten medal luhipun, boten purun maem, lan boten purun nesep Ibunipun. Jalaranipun gerah *nonfisik* ugi boten cetha, lan boten saged dipunnalar. Namung tiyang-tiyang tertamtu ingkang saged mangertos gerahipun menika amargi kenging sawan menapa boten. Kejawi saking titikan gerah *nonfisik* ingkang saged dipuntingali, Mbah Lanhari anggenipun mangertos ugi saking wangsit lumantar pirantos ingkang dipunginakaken ingkang awujud “miri kopong”. Pirantos menika

namung Mbah Lanhari kemawon ingkang kagungan. Pirantos menika dipunjopa-japu utawi dipundongani sinambi nyebat nami tiyang ingkang gerah.

Dudutan saking andharan ing nginggil menika bilih anggenipun nemtokaken gerah ingkang dipunraosaken menika kalebet gerah *fisik* utawi *nonfisik* saged dipuntingali saking *gejala* ingkang ketingal lan jalaranipun. Gerah *fisik* lan *nonfisik* menika ugi gadhah titikanipun ingkang saged dipuntingali. Kejawi menika kala wau, Mbah Lanhari anggenipun nemtokaken gerah *fisik* utawi *nonfisik* ingkang dipunraosaken *pasien* menika lumantar pirantos ingkang awujud “miri kopong”, kanthi cara dipunjopa-japu utawi dipundongani.

2. Nyamektakaken Pirantos ingkang dipunbetahaken

Kaping kalih, lajeng Mbah Lanhari mundhut pirantos ingkang dipunsimpen ing *bifet*. Pirantos ingkang dipunbetahaken menika, minangka saking jawabipun sesakit kala wau, amargi pirantos ingkang dipunbetahaken kangge njampeni menika gumantung kaliyan jinising gerahipun. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Kuwi gumantung jinise penyakite. Ana sing mung nganggo banyu putih, watu mesail, miri kopong, utawa peso sing garane gambar uwong kejawen. Kabeh mau mung srana, gumantung saka jawabe penyakite kuwi mau....”
(CLW 01)

Dudutan saking andharan ing nginggil menika bilih pirantos utawi ubarampe ingkang dipunginakaken kangge ngusadani sesakit menika gumantung kaliyan jinising gerahipun. Mbah Lanhari anggenipun mundhut pirantos utawi ubarampe ing *bifet*, saged dipuntingali ing *foto* ngandhap menika.

**Gambar 05. Mbah Lanhari saweg mundhut pirantos utawi ubarampe
(Dok. Andrerini)**

Andharan saking *foto* ing nginggil inggih menika bilih Mbah Lanhari menika saweg mundhut pirantos ingkang badhe dipunginakaken. Pirantos ingkang dipunginakaken ing *pengobatan* tradhisional menika dipunsimpen ing *bifet*. Pirantos menika dipunsimpen ing *bifet* supados boten wonten ingkang ngewah-ewah.

Pirantos lan ubarampe ingkang dipunbetahaken kangge njampeni gerah *fisik* lan *nonfisik* menika beda, kados andharan ing ngandhap menika.

a. Pirantos kangge Gerah *Fisik*

Menawi gerahipun menika kalebet gerah *fisik*, pirantos ingkang kedah dipunsamektakaken inggih menika lisah klentik lan “miri kopong”. Lisah klentik menika minangka pirantos kangge mêtêk, dene “miri kopong” menika minangka

pirantos kangge srana saderengipunlan ing salebetipun proses mêtêk. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Nek mijeti aku mung nganggo lenga klenthik wae.” (CLW 01)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 02.

“...Kaping kalih Bapak mundhut lenga klentik saha kados “miri” ingkang wernipun cemeng, lajeng dipunjopa-japu, dipuntemplekaken ing weteng kula ingkang sakit, lan wiwit mijeti kula Mbak.” (CLW 02)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 03.

“...Salajengipun Mbah Lanhari mendhet lisah klentik kaliyan kados “miri” wernane ireng. Salajengipun Mbah Lanhari jopa-japu dipunsebulaken ing “miri” lajeng nemplekaken “miri” ing wetenge Salsa, banjur dipunpijети Mbak. Sing dipijeti sekitar weteng kaliyan gegeripun Salsa.” (CLW 03)

Dudutan saking andharan ing nginggil menika bilih menawi gerahipun menika awujud gerah *fisik*, pirantos ingkang dipunsamektakaken inggih menika namung lisah klentik lan “miri kopong” ingkang dipunginakaken kangge mêtêk. Tuladhanipun gerah *fisik* ingkang ngginakaken pirantos lisah klentik lan “miri kopong” inggih menika kesleyo, kecethit, pegel-pegel, sakit padharanipun, lare rewel, “awak lungkrah”, lsp.

b. Pirantos kangge Gerah *Nonfisik*

Menawi gerahipun menika kalebet gerah *nonfisik*, pirantos ingkang kedah dipunsamektakaken inggih menika “toya pethak” lan sekar telon utawi sekar lesan. “Toya pethak” menika minangka ubarampe kangge raup, kangge campuran damel wedhak sekar, kangge campuran kangge siram sekar, lan ugi dipununjuk. Sekar telon lan sekar lesan menika minangka ubarampe kangge wedhak sekar lan kangge siram sekar. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 03.

“...Lajeng Mbah Lanhari menika mundhut banyu putih segelas, di dongani, banjur banyune kala wau ken ngraupke teng anak kula ping tiga lajeng turahanipun ken mimik. Saderengipun kula raupaken, kula nggih maos Basmallah rumiyin, amargi kula pitados ingkang saged mantunaken menika Gusti Allah, lan Mbah Lanhari menika namung dados srana mawon. Lajeng Mbah Lanhari ndhawuhi kula tumbas mbang telon karo menyan, mangkih mbang telon karo menyan kuwi mau digawa malih teng nggen Mbah Hari.” (CLW 03)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 04.

“...Namung diparingi toya pethak sagelas ingkang sampun didongani Mbah Hari, lajeng diraupke teng anak kula ping tiga, lajeng turahane dimimik. Bibar niku, anak kula lajeng ken pakpung ngangge sekar telon ingkang sampun didongani Mbah Lanhari ugi.” (CLW 04)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 05.

“...Lajeng Mbah Lanhari mendhet banyu putih segelas, dijopa-japu banjur disebulke ing banyu putih mau. Terus banyu putih mau kon ge raup aku ping 3, di ombe ping telu. Turahan banyu putih mau dingo gawe wedhak kembang. Banjur anakku dikon tuku kembang telon. Let sedilit wedhak telone wis dadi. Banjur aku di wedhaki karo Lanhari.” (CLW 05)

Dudutan saking andharan ing nginggil inggih menika bilih gerahipun awujud gerah *nonfisik*, pirantos ingkang dipunsamektakaken inggih menika “toya pethak” lan sekar telon utawi sekar lesan ingkang dipunginakaken kangge sarat njampeni gerah *nonfisik*. “Toya pethak” menika dipunginakaken kangge raup, dipununjuk, kangge racikan wedhak sekar telon, lan racikan kangge siram sekar. Sekar telon menika dipunginakaken kangge wedhak utawi kangge siram. Tuladhanipun gerah *nonfisik* ingkang ngginakaken “toya pethak” lan sekar telon inggih menika kenging sawan utawi ketempelan. Sawan ingkang ndadosaken badanipun gatel-gatel, jampinipun awujud sekar telon ingkang dipundamel wedhak, dene sawan ingkang ndadosaken badanipun lungkrah, nggregesi, lan bingung jampinipun awujud sekar telon ingkang dipunangge siram. Ubarampe

toya jampi lan sekar telon ingkang dipunginakaken kangge njampeni saged dipuntingali ing foto ngandhap menika.

Gambar 06. Toya jampi lan sekar telon kangge gerah *nonfisik* (Dok. Andrerini)

Kanthi adhedhasar andharan ing nginggil menika bilih lampahing *pengobatan* ingkang kaping kalih inggih menika njumbuhaken pirantos ingkang dipunginakaken kangge ngusadani sesakit kaliyan jinising gerahipun. Menawi jinising gerah kalebet gerah *fisik*, pirantos ingkang dipusamektakaken inggih menika lisah klentik lan “miri kopong”, dene menawi jinising gerah kalebet gerah *nonfisik*, pirantos ingkang dipunsamektakaken inggih menika “toya pethak” lan sekar telon utawi sekar lesan.

3. Njampeni Pasien

Lampahing *pengobatan* ingkang kaping tiga inggih menika njampeni *pasien*. Menawi gerahipun menika awujud gerah *fisik* ateges boten jalaran

dipunganggu lelembut, anggenipun njampeni namung dipunpêtêk kemawon. Ananging bilih gerahipun menika awujud gerah *nonfisik*, ateges jalaran dipunganggu lelembut wonten tatacaranipun piyambak saha wonten saratipun. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan 01*.

“Ya gumantung larane kuwi mau. Nek cah cilik panas, terus rewel wae, wis diprisake ora mari-mari, biasane banjur digawa mrene. Isoh kena sawan utawa lara awake. Nek lara awake, cukup dipijet wae. Nanging nek kena sawan kudu nganggo sarat nggawa kembang telon utawa kembang lesan.” (CLW 01)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan 03*.

“Lajeng Mbah Lanhari ndhawuhi kula ken tumbas mbang telon karo menyan, mangkih mbang telon karo menyan kuwi mau digawa malih teng nggen Mbah Hari.” (CLW 03)

“Kembange mau didongani kalih Mbah Hari, lajeng ken damel pakpung anak kula. Cuiyose, anak kula menika kening sawan ing dalan, ngaten.” (CLW 03)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan 04*.

“...Menawi lara awake nika, kalih Mbah Lanhari lajeng dipijeti. Ananging sampun nate, anak kula menika kening sawan saking nggunung, lajeng disrabani ngangge mbang telon Mbak.” (CLW 04)

Dudutan saking andharan ing nginggil inggih menika menawi jinising gerahipun kalebet gerah *fisik*, anggenipun njampeni namung dipunpêtêk kemawon. Menawi jinising gerahipun kalebet gerah *nonfisik*, anggenipun njampeni kanthi srana ngunjuk lan raup “toya pethak” ingkang sampun dipundongani dening dhukun pêtêk lajeng tumbas sarat sanes awujud sekar telon utawi sekar lesan ingkang dipunginakaken kangge siram utawi kangge wedhak sekar gumantung jinising gerah lan jampinipun.

a. Njampeni Pasien ingkang Gerah Fisik

Tiyang ingkang gerahipun menika kalebet gerah *fisik* kadosta gerah padaranipun, kesleyo, kecethit, pegel-pegel, lsp., lampahing *pengobatan* ingkang dipuntindakaken salajengipun inggih menika kados andharan ing ngandhap menika.

1) Niat lan Jopa-japu utawi Donga

Sepisan, ingkang dipunlampahi saderengipun wiwit mêtêk inggih menika niat lan jopa-japu utawi dongani “miri kopong”. “Miri kopong” menika salah satunggiling pirantos ingkang dipunginakaken kangge njampeni. Mbah Lanhari niat lajeng njopa-njapu kanthi waosan ingkang dipunlesanaken kanthi cetha kaliyan ingkang dipunlesanaken kanthi boten cetha. Waosan ingkang dipunlesanaken kanthi cetha inggih menika waosan donga Basmallah kaping tiga, lajeng maossurat Al-Fatekah kaping tiga. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Ya jopa-japune ki mung maca Bismillah, Al-Fatekhah, karo niat.”
(CLW 01)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 02.

“...Kaping kalih Bapak mundhut lenga klentik saha kados “miri” ingkang wernipun cemeng, lajeng dipunjopa-japu, dipuntemplekaken ing weteng kula ingkang sakit, lan wiwit mijeti kula Mbak.” (CLW 02)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 03.

“... Salajengipun Mbah Lanhari jopa-japu dipunsebulaken ing “miri” lajeng nemplekaken “miri” ing wetenge Salsa, banjur dipunpijети Mbak. Sing dipijeti sekitar weteng kaliyan gegeripun Salsa.” (CLW 03)

Dudutan andharan ing nginggil menika bilih anggenipun ngusadani gerah *fisik* kadosta pegel-pegel, kecethit, kesleyo, “lara awake”, rewel, lan sanesipun

ingkang dipuntindakaken inggih menika niat lan maos jopa-japu. Anggenipun maos jopa-japu wonten ingkang dipunlesanaken kanthi cetha saha wonten ingkang dipunlesanaken kanthi boten cetha. Waosan ingkang dipunlesanaken kanthi cetha inggih menika wacan donga Basmallah lan Al-Fatekhah. Niat lan jopa-japu kala wau lajeng dipunsebulaken ing badan ingkang gerah, lajeng saweg dipunpêtêk. Niat lan wacan donganipun kados mekaten:

a) Niat

“Niat nambani bocah iki (nyebut naminipun tiyang ingkang gerah) bekne mari krana Allah.”

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Ya mung niat nambani bocah/ wong iki bekne mari...Nek sing perlu pijet, disebulke nang awak sing arep dipijeti.” (CLW 01)

b)Basmallah

“Bismill hirrahm nirrahiim”(3x)

c) Surat Al-Fatekah

“Alhamdu lillahi rabbil’alamiin. Arrahm nirrahiim. M liki yaumiddiin. Iyy kana’ budu waiyy kanasta’iin.Ihdinash shir thal mustaqiim. Shir thal ladziina an-‘amta ‘alaihim. Ghairil maghdluubi‘alaihim waladl dl llin” (3x).

Dudutan saking andharan ing nginggil menika, bilih saderengipun wiwit mêtêk ingkang dipuntindakaken inggih menika niat lanjopa-japu utawi donga. Sasampunipun Mbah Lanhari niat lanmaos jopa-japu utawi donga lajeng dipunsebulaken ing badan ingkang gerah kaping tiga, sinambi “miri kopong” dipuntempelaken ing badan ingkang kraos sakit. Menawi lare alit rewel utawi

“lara awake” ingkang dipunsebul jopa-japu sinambi dipuntempelaken “miri kopong” inggih menika gegeripun.

Gambar 07. Mbah Lanhari nyebulaken jopa-japu ing gegeripun *pasien* ingkang “lara awake/rewel” (Dok. Andrerini)

Menawi ingkang sakit menika padharanipun ingkang dipunsebul jopa-japu sinambi dipuntempelaken “miri kopong” inggih menika sakiwa-tengenipun padharan, kados ing gambar ngandhap menika.

Gambar 08. Mbah Lanhari nyebulaken jopa-japu ing badanipun *pasien* ingkang sakit padharanipun (Dok. Andrerini)

Pengobatan tradhisional dening dhukun pêtêk menika ngginakaken mantra utawi jopa-japu ingkang awujud donga Basmallah saha Al-Fatekhah, amargi Mbah Lanhari menika pitados bilih ingkang saged ndhanganaken *penyakit* lan maringi kaslametan lan bagus waras menika namung Gusti Allah, dene piyambakipun namung dados srana utawi lantaran.

2) Ngusek-usek “miri kopong” ing badan ingkang gerah

Sasampunipun “miri kopong” menika dipunjopa-japu lan dipuntempelaken ing badan ingkang gerah, lampah salajengipun inggih menika ngusek-usek sinambi medeh-medehaken “miri kopong” ing badan ingkang gerah lan sakiwa-tengenipun badan ingkang gerah. Menawi ingkang gerah menika padharanipun ingkang dipuntemplekaken “miri kopong” inggih menika padharanipun ngantos geger. Dene ingkang gerah menika badanipun, ingkang dipuntempleaken “miri kopong” inggih menika badanipun/ geger, kados gambar ing ngandhap menika.

Gambar 09. “Miri kopong” dipunpedeh-pedehaken ing sakiwa-tengenipun gegeripun amargi “lara awake” (Dok. Andrerini)

3) Mêtêk *pasien*

Sasampunipun dipunpedeh-pedeh utawi dipunusek-usek ngangge “miri kopong”, salajengipun badan ingkang gerah menika wiwit dipunpêtêk ngginakaken lisah klentik. Menawi ingkang gerah menika padharanipun, ingkang dipunpêtêk sakiwa-tengenipun padharan kalihan saperangan badan nginggil. Dene ingkang gerah menika boyokipun amargi kecethit utawi sukunipun amargi kesleyo, ingkang dipunpêtêk inggih menika saperangan badan ngandhap. Menawi gerah ingkang dipunraosaken menika pegel-pegel, ingkang dipunpêtêk menika sedaya badanipun, menawi lare alit sayah utawi “lara awake” lajeng ingkang dipunpêtêk menika geger lan sedaya badan perangan nginggil, kados gambar ing ngandhap menika.

Gambar 10. Bapak Lanhari saweg mêtêk gegeripun *pasien* ingkang “lara awake/ rewel” (Dok. Andrerini)

b. Njampani Pasien ingkang Gerah *Nonfisik*

Gerah *nonfisik* inggih menika gerah jalaran dipunganggu kaliyan *makhluk halus* utawi lelembut. Tuladhanipun gerah *nonfisik* inggih menika kenging sawan utawi ketempelan, kenging guna-guna, lsp. Sawan menika werni-werni jinisipun, kadosta sawan mayit, sawan manten, sawan ngalas, sawan dalan, sawan upas sawer, lsp. Tiyang ingkang gerah *nonfisik*, awujud kenging sawan utawi ketempelan lampahing *pengobatan* ingkang dipuntindakaken inggih menika.

1) Niat lan Jopa-japu utawi Donga

Sepisan, ingkang dipunlampahi kangge njampani gerah *nonfisik* inggih menika gerah amargi kenging sawan utawi ketempelan inggih menika niat lan maos jopa-japu utawi ndongani “toya pethak”. “Toya pethak” ingkang dipunginakaken menika boten sembarang toya, ananging toya ingkang rumiyin Mbah Lanhari pundhut saking sumber redi Merbabu ingkang samenika dipunsimpen ing *bifet*. “Toya pethak” ingkang dipunginakaken kangge njampani menika namung segelas.

Salajengipun “toya pethak” kala wau dipunjopa-japu kanthi waosan ingkang dipunlesanaken kanthi cetha saha waosan ingkang dipunlesanaken kanthi boten cetha. Anggenipun maos jopa-japu menika sinambi maos niat, donga Basmallah kaping tiga, lan surat Al Fatekah kaping tiga. Sasampunipun niat, maos jopa-japu utawi donga, lajeng dipunsebulaken ing “toya pethak” wau kaping tiga. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan 05*.

“... Lajeng Mbah Hari mendhet banyu putih segelas, dijopa-japu banjur disebulke ing banyu putih mau...”
(CLW 05)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 06.

“... banjur Mbah Hari mendhet toya pethak sagelas kaliyan barang kaya miri mau Mbak. Banjur Mbah Hari maos jopa-japu, disebulke teng banyune wau ping tiga...” (CLW 06)

Dudutan saking andharan ing nginggil menika bilih anggenipun ngusadani gerah *nonfisik* kadosta kenging sawan utawi ketempelan ingkang dipuntindakaken inggih menika niat, maos jopa-japu ngginakaken wacan donga lajeng dipunsebulaken ing “toya pethak”, damel sraban kanthi cara dipununjuk kaping tigang cegukan lan dipundamel raup kaping tiga ugi. Wacan donga lan niatipun kados mekaten:

a) Niat

“Niat nambani bocah iki (nyebut naminipun tiyang ingkang gerah) bekne mari krana Allah.”

b) Basmallah

“Bismill hirrahm nirrahiim”(3x)

c) Surat Al-Fatekah

“Alhamdu lillahi rabbil’alamiin. Arrahm nirrahiim. M liki yaumiddiin. Iyy kana’ budu waiyy kanasta’iin. Ihdinash shir thal mustaqiim. Shir thal ladziina an-‘amta ‘alaihim. Ghairil maghdluubi ‘alaihim waladl dl llin” (3x).

Dudutan saking andharan ing nginggil menika, bilih lampahing *pengobatan* kangge gerah *nonfisik*, inggih menika gerah amargi kenging sawan utawi ketempelan ingkang sepisan inggih menika niat, maos jopa-japu utawi donga ingkang dipunlesanaken kanthi cetha saha waosan ingkang dipunlesanaken kathi boten cetha. Waosan ingkang dipunlesanaken kanthi cetha inggih menika

waosan Basmallah lan Al-Fatekhah. Sasampunipun Mbah Lanhari niat lan maos jopa-japu utawi donga lajeng dipunsebulaken ing “toya pethak” kaping tiga.

2) Ngunjuk lan raup toya jampi

“Toya pethak” utawi toya jampi menika lajeng dipunparingaken kaliyan tiyang ingkang gerah, supados dipununjuk kaping tigang cegukan lan damel raup kaping tiga. Saderengipun ngunjuk saha raup toya jampi menika, tiyang ingkang gerah ugi kedah maos Basmallah rumiyin. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Ya mung niat nambani bocah/ wong iki bekne mari. Banjur disebulke ping telu, nang banyu putih, banjur diombe ping telu, ge raup ping telu.” (CLW 01)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 03.

“... Lajeng Mbah Hari menika mundhut banyu putih segelas, di dongani, banjur banyune kala wau ken mimik ping tiga, lajeng ken ngraupke teng anak kula ping tiga lan dipunturahaken setengah. Saderengipun kula raupaken, kula nggih maos Basmallah rumiyin, amargi kula pitados ingkang saged mantunaken menika Gusti Allah, lan Mbah Hari menika namung dados srana mawon...” (CLW 03)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 05.

“... Terus banyu putih mau di ombe ping telu, lan ge raup aku ping 3...” (CLW 05)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 06.

“...Lajeng diombe ping tiga, ken damel raup ping tiga, lan diturahke setengah Mbak. Criyose kangge campuran pas siram ngaten Mbak...” (CLW 06)

Dudutan saking andharan ing nginggil inggih menika bilih “toya pethak” menika dipunjopa-japu utawi dipundongani rumiyin. Salajengipun “toya jampi” kala wau lajeng dipunparingaken *pasien* supados dipununjuk kaping tiga, lajeng

dipundamel raup kaping tiga, lan dipuntirahaken kinten-kinten setengah gelas. Saderengipun ngunjuk saha raup *pasién* dipundhawuhi maos Basmallah rumiyin.

3) Pados sarat ingkang awujud sekar telon utawi sekar lesan

Menawi sampun ngunjuk lan raup “toya pethak”, lajeng tiyang ingkang nyuwun jampi kala wau dipundhawuhi tumbas sarat ingkang awujud sekar telon utawi sekar lesan saha menyan. *Pasién* ingkang dipundhawuhi tumbas sarat awujud sekar telon menika menawi gerahipun awujud gerah *nonfisik* inggih menika gerah amargi kenging sawan (saged kenging sawan manten utawi kenging sawan ngalas/ sawan ndalan). Dene *pasién* ingkang dipundhawuhi tumbas sarat awujud sekar lesan menika menawi gerahipun awujud gerah *nonfisik* inggih menika gerah amargi kenging sawan mayit. Anggenipun tumbas sekar telon utawi sekar lesan menika wonten ing bakul sekar ing Dhusun Jamus. Dalemipun bakul sekar saking Dhusun Ngemplak kinten-kinten 15 menitan. Anggenipun tumbas sekar ing dinten menika, lajeng dipunbeta malih dhateng Mbah Lanhari lan dipundongani. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“... Nanging nek kena sawan kudu nganggo sarat nggawa kembang telon utawa kembang lesan.” (CLW 01)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 03.

“... Lajeng Mbah Hari ndhawuhi kula tumbas mbang telon karo menyan, mangkih mbang telon karo menyan kuwi mau digawa malih teng nggen Mbah Hari.” (CLW 03)

“Kembange mau didongani kalih Mbah Hari...” (CLW 03)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 05.

“Banjur anakku dikon tuku kembang telon...” (CLW 05)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 06.

“...Lajeng bojo kula diken tumbas kembang telon. Kembang telone wau diudhar, terus dijopa-japu kaliyan Mbah Hari...” (CLW 06)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 07.

“...Banjur aku kon nggolek kembang telon, sing arep ngge adus. Sadurunge ngge adus, kembang telone mau dijopa-japu karo Mbah Hari...” (CLW 07)

Dudutan saking andharan ing nginggil menika bilih anggenipun njampeni gerah *nonfisik* kadosta kenging sawan utawi ketempelan kedah ngginakaken sarat ingkang awujud sekar telon utawi sekar lesan. *Pasien* kedah pados sekar telon utawi sekar lesan piyambak, amargi Mbah Lanhari boten nyamektakaken. Menawi *pasien* sampun mundhut sekar telon utawi sekar lesan, lajeng dipuncaosaken Mbah Lanhari. Mbah Lanhari lajeng ndongani sekar telon utawi sekar lesan kala wau. Menawi sampun dipundongani lajeng dipunginakaken gumantung jinising gerahipun, badhe dipunginakaken damel wedhakan menapa damel siram.

4) Ndamel jampi saking sekar

Sasampunipun sekar telon utawi sekar lesan dipundongani kaliyan Mbah Lanhari, lajeng sekar telon utawi sekar lesan menika dipunginakaken kangge jampi ingkang gumantung jinising gerahipun. Menawi sawanipun menika nyebabaken gatel-gatel utawi abuh-abuh, sekar telon menika dipundamel wedhak sekar telon. Ananging menawi sawan menika nyebabaken badanipun ngraosaken “benter-asrep”, lan ngarosaken bingung ingkang sanget, sekar telon utawi sekar lesan menika dipunginakaken kangge siram. Sekar telon kangge njampeni sawan dalan, sawan manten, sawan ngalas, sawan upas sawer, dene sekar lesan kangge njampeni sawan mayit.

a) Sekar telon dipundamel wedhak sekar telon

Wedhak sekar telon menika dipundamel saking sekar telon, sarem, menyan, lan “toya pethak” ingkang sampun dipundongani. Sepisan, menyan dipungerus, lajeng dipuntambah sekar telon ingkang awujud sekar mawar, melathi lan kanthil lan dipunpipis kanthi lambat. Menawi menyan lan sekar telon sampun lambat, lajeng dipuntambah sarem sekedhik. Salajengipun wedhak sekar telon menika dipunwadhahi ing lepek utawi piring alit, lajeng dipuntambah “toya pethak” ingkang sampun dipundongani kala wau. Wedhak sekar telon ingkang sampun dados saged dipuntingali kados gambar ing ngandhap menika.

Gambar 11. Wedhak sekar telon (Dok. Andrerini)

Salajengipun wedhak sekar telon menika dipunginakaken kangge wedhakkan *pasien*. Anggenipun wedhakkan sedinten kaping tiga, dipunwedhakaken ing badan ingkang gatal.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 05.

“...Let sedilit wedhak telone wis dadi. Banjur aku di wedhaki karo Lanhari. Bar diwedhaki, awaku sing maune rasane panas gatel, banjur dadi anyep rasane. Banjur turahan wedhak mau diwadhahi karo Lanhari, dinggo wedhakan aku nang ngomah...” (CLW 05)

Dudutan saking andharan ing nginggil inggih menika bilih wedhak sekar telon menika dipunginakken kangge njampeni gerah *nonfisik* ingkang awujud gatel-gatel amargi kenging sawan upas sawer. Wedhak sekar telon menika dipundamel saking sekar telon, sarem, menyan, lisah klentik, lan toya jampi ingkang dipunpipis kanthi lambat. Wedhak saking sekar telon menika sasampunipun dipundamel wedhakan ndadosaken badan ingkang gatel kala wau asrep lan ical gatel-gatelipun.

b) Sekar telon utawi sekar lesan dipunginakaken kangge siram

Wungkusan sekar telon menika wujudipun sekar mawar, melathi, lan kanthil. Menawi sekar melathi boten wonten, saged dipungantos kaliyan sekar kenanga. Menawi sekar lesan menika wujudipun sekar mawar abrit, mawar pethak, melathi, kanthil, lan kenanga. Sekar telon utawi sekar lesan ingkang dipunginakaken kangge siram menika dipunudhar lan dipundongani rumiyin kaliyan Mbah Lanhari. Menyan ing wungkusan sekar telon kala wau dipunbesem kaliyan Mbah Lanhari. Anggenipun besem menika kanthi medal kelukipun, ananging boten ngantos remuk. Saksampunipun dipundongani lajeng dipunasta kondur saperlu kangge siram. Toya ingkang damel siram dipuncampur kaliyan sekar telon utawi sekar lesan ingkang sampun dipundongani, menyan ingkang sampun dipunbesem, lan “toya pethak” ingkang sampun dipundongani

tirahanipun ingkang dipununjuk lan damel raup kala wau. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 03.

“... mbang telon karo menyan kuwi mau digawa malih teng nggen Mbah Hari.” (CLW 03)

“Kembang mau didongani kalih Mbah Hari, lajeng ken damel pakpung anak kula. Criyose, anak kula menika kenging sawan ing dalan, ngaten...” (CLW 03)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 06.

“... Kembang telone wau diudhar, terus dijopa-japu kaliyan Mbah Hari, bar niku ken beta wangsul kangge siram. Dadosipun anggane siram ngangge toya sing dicampur kaliyan kembang telon, menyan bakar, kaliyan toya pethak turahan sing satengah gelas wau.” (CLW 06)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 07.

“... Sadurunge ngge adus, kembang telone mau dijopa-japu karo Mbah Hari, banjur turahan banyune mau dibuntel lan didadekke siji karo wungkusan kembang telon mau, banjur kon ngge adus...” (CLW 07)

Tatacaranipun *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak menika ngginakaken pirantos ingkang dipunpitados gadhah kakiyatan, ananging *pengobatan* dening dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak menika ugi ngginakaken mantra ingkang awujud donga-donga, ateges bilih dhukun pêtêk menika ugi pitados kaliyan Gusti Allah ingkang saged ndhanganaken gerah saha ingkang saged maringi kasarasan, dene pirantos ingkang dipunginakaken kala wau namung kangge srana utawi lantaran kemawon.

D. Pirantos kangge Njampani Gerah Fisik lan Nonfisik

Dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak anggenipun njapani sesakit boten namung kanthi cara mêtêk, ananging ugi ngginakaken pirantos-pirantos ingkang dipunbetahaken ing salebeting *pengobatan* tradhisional. Pirantos-pirantos ingkang

dipunginakaken menika gumantung kaliyan jinising gerahipun. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Kuwi gumantung jinise penyakite. Ana sing mung nganggo banyu putih, watu mesail, miri kopong, utawa peso sing garane gambar uwong kejawen. Kabeh mau mung srana, gumantung seko jawabe penyakite kuwi mau. Nek mijeti aku mung nganggo lenga klentik wae.” (CLW 01)

Dudutan saking andharan ing nginggil menika bilih anggenipun njampeni gerah *fisik* lan *nonfisik* menika ngginakaken pirantos ingkang dipunbetahaken. Pirantos ingkang dipunginakaken menika gumantung kaliyan jinising gerahipun. Pirantos kala wau namung dados srana utawi lantaran anggenipun ngusadani sesakit. Jinising pirantos ingkang dipunginakaken kangge ngusadani sesakit kaandharaken ing ngandhap menika.

1. Pirantos kangge Njampeni Gerah Fisik

Pirantos ingkang dipunginakaken ing *pengobatan* kangge gerah *fisik* inggih menika “miri kopong” kaliyan lisah klentik. *Fungsi* pirantos ingkang dipunginakaken badhe kaandharaken ing ngandhap menika.

a. Miri kopong

Miri kopong menika pirantos ingkang dipunginakaken kangge srana njapani gerah saderengipun dipunpêtêk. Mbah Lanhari pikantuk pirantos menika saking palilah anggenipun prihatin siyam 40 dinten 40 dalu. Saking asiling wawancara dipunpanggihi bilih Mbah Lanhari anggenipun pikantuk pirantos menika saking wisik ing supena ingkang awujud kuwung. Tibaning kuwung ingkang dipunpirsani Mbah Lanhari menika ing Gunung Wukir. Sasampunipun dipunpadosi tibaning kuwung kala wau, Mbah Lanhari pikantuk “miri kopong” ing papan tibaning kuwung menika. Lajeng Mbah Lanhari pikantuk wangsit

saking supena, bilih pirantos menika saged maringi pitulungan anggenipun Mbah Lanhari ngusadani sesakit. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan 01*.

“...miri kopong olehku entuk saka gunung wukir, sarana ana kuwung sing tibane nang gunung wukir. ....” (CLW 01)

Wujudipun “miri kopong” inggih menika watu alit ingkang werninipun cemeng. Wujudipun watu menika bunder persis kados wujud miri. Watu cemeng menika alus boten kados watu sanesipun. Satemah pirantos menika dening Mbah Lanhari dipunsebat “miri kopong”. Amargi salah satunggal bab, pirantos “miri kopong” boten saged dipunpundhut gambaripun. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan 01*.

“...miri kopong olehku entuk saka gunung wukir, sarana ana kuwung sing tibane nang gunung wukir. ....” (CLW 01)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan 02*.

“...Kaping kalih Bapak mundhut ... kados “miri” ingkang werninipun cemeng...” (CLW 02)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan 03*.

“...Salajengipun Mbah Lanhari mendhet ... kados “miri” wernane ireng...” (CLW 03)

Saking wawancara ing panaliten menika saged dipunpanggihi bilih fungsi “miri kopong” ing lampahing *pengobatan* inggih menika kangge perantara donga antawisipun *pengobat* kaliyan *pasién* supados anggenipun mêtêk menika boten sakit lan enggal mantun. Saderengipun mêtêk, Mbah Lanhari menika ndonga lan maos jopa-japu, lajeng dipunsebulaken ing “miri kopong” kaping tiga. Sasampunipun, “miri kopong” kala wau dipunpedeh-pedehaken ing badan

ingkang gerah lan Mbah Lanhari wiwit mêtêk. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 02.

“...Kaping kalih Bapak mundhut ... kados “miri” ingkang wernipun cemeng, lajeng dipunjopa-japu, dipuntemplekaken ing weteng kula ingkang sakit, lan wiwit mijeti kula Mbak.” (CLW 02)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 03.

“...Salajengipun Mbah Lanhari jopa-japu dipunsebulaken ing “miri” lajeng nemplekaken “miri” ing wetenge Salsa, banjur dipunpijети Mbak. Sing dipijeti sekitar weteng kaliyan gegeripun Salsa.” (CLW 03)

Dudutan saking andharan ing nginggil menika bilih pirantos pêtêk ingkang dipunwastani “miri kopong” menika awujud watu ingkang bunder kados miri ingkang wernipun cemeng. Satemah dening Mbah Lanhari dipunsebat “miri kopong”. “Miri kopong” menika Mbah Lanhari pikantuk saking wisik ing supena kanthi lantaran kuwung ingkang dhawah ing Gunung Wukir. “Miri kopong” menika minangka pirantos kangge srana ngicalaken *penyakit* kanthi cara dipundongani lajeng dipuntemplekaken sinambi dipunpedehaken ing badan ingkang gerah saderengipun dipunpêtêk.

b. Lisah klentik

Kaping kalih pirantos pêtêk ingkang dipunginakaken kangge mêtêk *pasien* inggih menika lisah klentik. Mbah Lanhari anggenipun mêtêk menika boten ngginakaken lisah urut utawi lisah *aromaterapi* kados dhukun sanesipun. Mbah Lanhari langkung remen ngginakaken lisah klentik kangge mêtêk. Lisah klentik ingkang dipunginakaken kangge mêtêk menika awujud lisah ingkang dipundamel saking klapa sawit. Miturut Mbah Lanhari lisah klentik menawi dipunginakaken kangge mêtêk langkung sekeca, amargi saged ndadosaken lunyu satemah badan

ingkang dipunpêtêk menika boten sakit. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Nek mijeti aku mung nganggo lenga klentik wae.” (CLW 01)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 02.

“...Kaping kalih Bapak mundhut lenga klentik ... lan wiwit mijeti kula Mbak.” (CLW 02)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 03.

“... Salajengipun Mbah Lanhari mendhet lisah klentik ... banjur dipunpijети Mbak. Sing dipijeti sekitar weteng kaliyan gejeripun Salsa.” (CLW 03)

Dudutan saking andharan ing nginggil menika bilih anggenipun mêtêk Mbah Lanhari langkung remen ngginakaken lisah klentik ingkang dipundamel saking klapa sawit. Mbah Lanhari boten ngginakaken lisah urut utawi lisah *aromaterapi* kados dhukun sanesipun. Pawadanipun Mbah Lanhari ngginakaken lisah klentik biasa, amargi menawi dipunginakaken kangge mêtêk langkung sekeca, ndadosaken lunyu satemah badanipun boten ngraosaken sakit.

2. Pirantos kangge Njampeni Gerah *Nonfisik*

Pirantos ingkang dipunginakaken ing *pengobatan* kangge gerah *nonfisik* inggih menika “toya jampi” kaliyan sekar telon utawi sekar lesan. *Fungsi* pirantos ingkang dipunginakaken badhe kaandharaken ing ngandhap menika.

a. Toya Jampi

Toya jampi menika salah satunggaling ubarampe ingkang dipunginakaken kangge njapani gerah *nonfisik*. Toya jampi ingkang dipunginakaken inggih menika toya ingkang sampun dipunjampeni kalihan Mbah Lanhari. Toya ingkang

dipunginakaken inggih menika toya saking redi Merbabu. Rumiya toya menika anggenipun Mbah Lanhari mundhut saking tuk ingkang wonten ing sakiwa tengenipun redi Merbabu. Mbah Lanhari anggenipun ngginakaken toya saking redi Merbabu kangge ngusadani sesakit menika ugi saking palilah Gusti ingkang awujud wangsit saking supena. Mbah Lanhari pitados bilih toya saking redi Merbabu menika ngandhut kasiat ingkang ageng kangge ngusadani sesakit. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Iya, ana. Banyu putih sing tak nggo nambani mau, biyen olehku njupuk seka gunung merbabu. Banyu saka gunung merbabu ki, hamboka mung setetes mandi banget...” (CLW 01)

Menawi toya saking redi Merbabu menika kanton sekedhik, Mbah Lanhari namung ngejoki ngginakaken toya saking sumur biasa. Anggenipun ngejok toya menika dipunlampahi ing dinten Jumat Kliwon ndalu. Sanadyan toya ingkang dipunginakaken kangge jok namung toya biasa, ananging kasiatipun sami. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Nek meh entek, saben malem Jemuah Kliwon tak jokki nganggo banyu sumur biasa.” (CLW 01)

Mbah Lanhari anggenipun ngejoki toya kala wau boten ngginakaken upacara kusus, ananging saderengipun Mbah Lanhari ngejoki toya kedah siyam rumiyin. Kejawi siyam, Mbah Lanhari ugi kedah ndonga rumiyin supados toya kasebat tetep manpangati. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Ora ana upacara. Ananging sadurunge ngejoki banyu kuwi, aku kudu pasa dhisik. Banjur aku mung donga sakdurunge ngejoki banyu kuwi mau.” (CLW 01)

“Kuwi wis dadi sarat Ndhuk....” (CLW 01)

Toya jampi ingkang dipunginakaken saged dipuntingali ing gambar ngandhap menika.

Gambar 12. Toya jampi (Dok. Andrerini)

Toya pethak menika dipunginakaken kangge ngusadani sesakit ingkang awujud gerah *nonfisik*, kanthi dipununjuk kaping tiga lan dipundamel raup kaping tiga ugi. Saderengipun dipunginakaken kangge ngusadani, Mbah Lanhari sampun ndongani utawi njopa-japu lan dipunsebulaken ing toya menika. Saking asiling *observasi* saha *wawancara* ing panaliten menika dipunpanggihi *data* bilih “toya jampi” ingkang dipundamel raup saha dipununjuk menika saged ngicalaken raos bingung lan ndredeg saking *dampak* gerah *nonfisik*. Raup saha ngunjuk “toya jampi” menika minangka *tahap* sepisan ingkang dipuntindakaken Mbah Lanhari anggenipun ngusadani gerah *nonfisik*. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 06.

“...Mung bar ditakoni sing dirasake apa, banjur Mbah Lanhari mendhet toya pethak sagelas kaliyan barang kaya miri mau Mbak. Banjur Mbah Lanhari maos jopa-japu, disebulke teng banyune wau ping tiga. Lajeng ken damel raup ping tiga, diombe ping tiga, lan diturahke setengah Mbak. Criyose kangge campuran pas siram ngaten Mbak.” (CLW 06)

Toya jampi menika ugi dipunginakaken kangge campuran damel wedhak sekar telon lan campuran kangge siram sekar telon utawi lesan. Cara *pengobatan* menika dipuntindakaken kangge ngusadani gerah *nonfisik* ugi. Toya ingkang dipunginakaken kangge campuran wedhak sekar telon lan siram sekar telon utawi lesan menika kinten-kinten setengah gelas, tirahanipun ingkang dipununjuk lan damel raup *pasien* kala wau. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 06.

“...Lajeng ken damel raup ping tiga, diombe ping tiga, lan diturahke setengah Mbak. Criyose kangge campuran pas siram ngaten Mbak...” (CLW 06)

Andharan menika dipunsengkuyung kaliyan pratelanipun *informan* 05.

“...Terus banyu putih mau kon ge raup aku ping 3, di ombe ping telu. Turahan banyu putih mau dingo gawe wedhak kembang...” (CLW 05)

Dudutan saking andharan ing nginggil menika, bilih toya pethak ingkang dipunginakaken Mbah Lanhari menika mula bukanipun inggih menika toya saking redi Merbabu. Mbah Lanhari pitados bilih toya saking redi Merbabu menika gadhah manpangat kangge ngusadani sesakit. Menawi toyanipun kanton sekedhik, Mbah Lanhari namung ngejoki toya menika ngangge toya sumur biasa. Sanadyan toya ingkang dipunginakaken kangge ngejoki menika namung toya sumur biasa, ananging kasiatipun sami lan boten ical. Mbah Lanhari anggenipun ngejoki toya kala wau wonten ing dinten malem Jemuah Kliwon. Anggenipun ngejoki toya, boten wonten upacara kusus, ananging Mbah Lanhari saderengipun ngejoki kedah siyam rumiyin. Kejawi menika, pas ngejok toya, Mbah Lanhari ugi ndonga rumiyin.

b. Sekar Telon

Sekar telon menika ubarampe ingkang dipunginakaken kangge njapani gerah *nonfisik*. Sekar telon menika awujud tigang sekar ing antawisipun, sekar mawar, melathi lan kanthil. Menawi boten wonten sekar melathi saged dipungantos sekar kenanga. Lisah ingkang dipunasilaken saking sekar mawar gadhah manpangat kangge perkawis ing kulit kadosta *iritasi*, alergi, keriput, lan kulit garing. Menawi sekar melati gadhah manpangat kangge ngicalaken depresi, raos sayah, raos gampil *tersinggung*, lan *apatis*. Sekar telon ing *pengobatan* gerah *nonfisik* saged dipunginakaken kangge wedhak lan siram. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Gumantung larane. Ana sing dingo wedhak, ana sing dingo adus.”
(CLW 01)

Menawi kangge damel wedhak, sekar telon menika dipuntambah kaliyan ubarampe sanesipun inggih menika menyan gerus, sareng, “toya jampi” lan lisah klentik. Sekar telon dipunginakaken kangge wedhak bilih gerahipun menika gayut kalihan kulit badan. Tuladhanipun gerah ingkang saged dipundhanganaken kanthi srana wedhak sekar telon inggih menika “gatel-gatel” (jalaran kenging sawan upas sawer, lsp.). Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 05.

“... Let sedilit wedhak telone wis dadi. Banjur aku di wedhaki karo Lanhari. Bar diwedhaki, awaku sing maune rasane panas gatel, banjur dadi anyep rasane...” (CLW 05)

Menawi kangge siram, sekar telon menika dipuntambah kaliyan menyan besem lan “toya jampi”. Dene sekar telon dipunginakaken kangge siram bilih gerahipun menika gayut kalihan *psikologis pasien*. Tuladhanipun gerah ingkang saged dipundhanganaken kanthi srana siram ngagem sekar telon inggih menika

lare rewel, badan lungkrah, raosipun bingung (jalaran kening sawan manten, sawan ngalas, sawan dalan, lsp.). Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan 03*.

“... Lajeng pas dalu niku awake abuh-abuh, terus larene nangis terus nika Mbak.... Lajeng Mbah Lanhari ndhawuhi kula tumbas mbang telon....”
(CLW 03)

“Kembange mau didongani kalih Mbah Hari, lajeng ken damel pakpung anak kula. Criyose, anak kula menika kening sawan ing dalan, ngaten.”
(CLW 03)

Dudutan saking andharan ing nginggil menika bilih ubarampe ingkang dipunginakaken kangge ngusadani gerah *nonfisik* salah satunggaling inggih menika sekar telon. Sekar telon ingkang dipunginakaken kangge ngusadani sesakit menika saged kangge wedhak lan siram. Kangge wedhak menawi gerahipun menika gayut kaliyan *fisik* utawi badan, dene kangge siram menawi gerahipun menika gayut kaliyan *psikologis*. Wujudipun sekar telon saged dipuntingali kados gambar ing ngandhap menika.

Gambar 13. Sekar telon (Dok. Andrerini)

Pirantos ingkang dipunginakaken kala wau namung kangge srana *pengobatan* tradhisional, dene ingkang ndhanganaken saha ngicalaken *penyakit* utawi gerah sejatosipun saking kersanipun Gusti Allah.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“... Nanging kabeh mau ki ya saka Gusti Allah, aku mung dadi lantaran saka jawabe Gusti Allah. Aku ya ngomong, nek arep mari ana sarate, ya kudu percaya marang Gusti Allah, ora percaya karo sing nambani”.
(CLW 01)

Sanadyan anggenipun nindakaken *pengobatan* tradhisional menika kanthi ngginakaken pirantos-pirantos ingkang dipunpitados gadhah kakiyatan, ananging sedaya kala wau namung srana kemawon, ingkang utama kasarasan menika ingkang maringi namung Gusti Allah kemawon.

c. Sekar Leson

Sekar leson menika ubarampe ingkang dipunginakaken kangge njapani gerah *nonfisik*. Sekar leson menika awujud gangsal sekar ing antawisipun, sekar mawar abrit, mawar pethak, melathi, kenanga, lan sekar kanthil. Lisah ingkang dipunasilaken saking sekar mawar gadhah manpangat kangge perkawis ing kulit kadosta *iritasi*, alergi, keriput, lan kulit garing. Menawi sekar melati gadhah manpangat kangge ngicalaken depresi, raos sayah, raos gampil *tersinggung*, lan *apatis*. Sekar telon ing *pengobatan* gerah *nonfisik* saged dipunginakaken kangge siram. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“... Nanging nek kena sawan kudu nganggo sarat nggowo kembang telon utawa kembang leson.” (CLW 01)

“Gumantung larane. Ana sing dingo wedhak, ana sing dingo adus.”
(CLW 01)

Menawi kangge siram, sekar lesan menika dipuntambah kaliyan menyan besem, ron jambu kluthuk, ron salam, ron pandhan, jeram pecel lan “toya jampi”. Sekar lesan dipunginakaken kangge siram menawi kening sawan mayit ingkang ndadosaken badanipun lungkrah, raosipun bingung, lsp.

Dudutan saking andharan ing nginggil menika bilih ubarampe ingkang dipunginakaken kangge ngusadani gerah *nonfisik* amargi kening sawan mayit inggih menika sekar lesan. Sekar lesan dipunginakaken kangge ngusadani sesakit kanthi cara kangge siram. Wujudipun sekar lesan saged dipuntingali kados gambar ing ngandhap menika.

Gambar 13. Sekar lesan (Dok. Andrerini)

Pirantos ingkang dipunginakaken kala wau namung kangge srana *pengobatan* tradhisional, dene ingkang ndhanganaken saha ngicalaken *penyakit* utawi gerah sejatosipun saking kersanipun Gusti Allah. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan01*.

“...Nanging kabeh mau ki ya saka Gusti Allah, aku mung dadi lantaran saka jawabe Gusti Allah. Aku ya ngomong, nek arep mari ana sarate, ya kudu percaya marang Gusti Allah, ora percaya karo sing nambani”.(CLW 01)

Sanadyan anggenipun nindakaken *pengobatan* tradhisional menika kanthi ngginakaken pirantos-pirantos ingkang dipunpitados gadhah kakiyatan, ananging sedaya kala wau namung srana kemawon, ingkang utama kasarasan menika ingkang maringi namung Gusti Allah kemawon.

d. Menyan

Styrax Benzoin menika nama latin utawi nama ilmiahipun menyan. Menyan gadhah manpangat kangge *pengobatan*, inggih menika wanginipun saged kangge ngicalaken *stress*, *cemas*, lan raos sakit. Dene lisahipun ingkang medal saking menyan saged dipunginakaken kangge *kekenyalan* kulit (Primaradiati, 2002: 22). Menyan ing *pengobatan* tradhisional ingkang dipuntindakaken dening Mbah Lanhari dipunginakaken kangge srana njampeni gerah *nonfisik*. Wujudipun menyan saged dipuntingali ing gambar ngandhap menika.

Gambar 14. Menyan (Dok. Andrerini)

Menyan dipungginakaken kangge campuran wedhak sekar telon lan siram sekar. Wedhak sekar telon dipungginakaken kangge njampeni gerah gatel-gatel jalaran kenging sawan upas sawer, dene siram sekar kangge njampeni sawan mayit, sawan manten, lan sawan dalan. Cara migunakaken menyan kangge campuran wedhak sekar telon lan siram sekar menika beda. Bedanipun, menyan kangge campuran wedhak sekar telon kedah dipungerus, dene menyan kangge siram sekar kedah dipunbesem.

Menyan ingkang dipungerus saged ngedalaken lisah ingkang ginanipun kangge *kekenyalan* kulit. Dene menyan ingkang dipunbesem saged ngedalaken wangi ingkang ginanipun kangge ngicalalen *stress*, *cemas* lan raos sakit. Dene teges *simbolik* menyan ingkang dipunbesem inggih menika kangge paring salam dhateng lelembut lan kangge nglantaraken donga dhumateng Gusti lumantar saking kelukipun.

E. Pamanggihipun Masarakat Ngengingi Bab *Pengobatan Tradhisional Pêtêk*

Jaman samenika ngelmu-ngelmu saha *teknologi* sampun majeng lan ngrembaka, salah satunggiling babagan *pengobatan*. Samenika sampun kathah maneka warni *pengobatan* ingkang ngginakaken pirantos-pirantos majeng saha *canggih*. Awit saking menika, *pengobatan* tradhisional sampun asring dipunlampahi. Ananging *pengobatan* tradhisional pêtêk ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang tasih dipunlampahi dening masarakat. Tanggepaning masarakat ngengingi bab *pengobatan* tradhisional saged kaandharaken kados ing ngandhap menika.

1. Masarakat pitados kaliyan *pengobatan* tradhisional pêtêk

Saperangan masarakat dhusun taksih pitados kaliyan *pengobatan* tradhisional, amargi boten sedaya *penyakit* saged dipundhanganaken dening dhokter. Wonten saperangan masarakat menawi gerah, boten dipunpriksakaken dhateng dhokter ananging langsung kemawon dhateng *pengobatan* tradhisional. Tuladhanipun, wonten saperangan masarakat Dhusun Ngemplak menawi gerah langsung kemawon dhateng nyuwun jampi ing *pengobatan* tradhisional.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“...Apa nek ora, sing wis kulina langsung digawa mrene. Alhamdulillah, lebar digawa mrene diparingi jodho.” (CLW 01)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 04.

“Anak kula sampun nate Mbak. Menawi kenging sawan napa rewel, panas, nika langsung kula beta teng nggen Mbah Hari.” (CLW 04)

“Nggih kadang-kadang kula beta teng puskesmas, ananging biasane menawi dipunbeta teng nggen Mbah Lanhari menika sampun mantun, dadosipun boten perlu teng puskesmas. Dadosipun menawi anak kula panas, watuk, rewel, lara awake, langsung kula beta teng nggen Mbah Hari.” (CLW 04)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 05.

“Ya sepisan ikhtiar nggolek tamba, sing ping pindho aku percaya nek Lanhari isoh nambani laraku iki.” (CLW 05)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 08.

“Boten Mbak. Kula langsung mantep teng nggen Mbah Hari. Bojo kula nggih mantep teng nggen Mbah Hari. Amargi lara wetenge kula menika boten kados biasane Mbak...” (CLW 08)

Dudutan saking andharan ing nginggil menika bilih tasih wonten saperangan masarakat mliginipun ing Dhusun Ngemplak ingkang tasih pitados kaliyan *pengobatan* tradhisional ingkang saged ndhanganaken gerah.

Pawadanipun masarakat tasih pitados kaliyan *pengobatan* tradhisional saged kaandharaken kados mekaten.

a. Sugesti

Salah satunggaling pawadanipun masarakat Dhusun Ngemplak pitados dening *pengobatan* tradhisional pêtêk, inggih menika minangka *sugesti*. *Sugesti* inggih menika pengaruh ingkang dipunparingaken *pengobat* dhateng *pasien* supados *pasien* nindakaken menapa ingkang dipundhawuhi *pengobat*. Saking asiling *observasi* saha *wawancara* saged dipunpanggihi *sugesti* ingkang dipunandharaken dening *pengobat* dhateng *pasien* bilih sasampunipun dipunpêtêk samangke saged mantun. Kejawi menika *pasien* ugi nindakaken sedaya ingkang dipundhawuhi dhukun pêtêk, kadosta, ngunjuk toya jampi lan raup, siram toya sekar, lsp.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 03.

“...Lajeng Mbah Lanhari menika mundhut banyu putih segelas, di dongani, banjur banyune kala wau ken ngraupke teng anak kula ping tiga lajeng turahanipun ken mimik. Saderengipun kula raupaken, kula nggih maos Basmallah rumiyin, amargi kula pitados ingkang saged mantunaken menika Gusti Allah, lan Mbah Lanhari menika namung dados srana mawon. Lajeng Mbah Lanhari ndhawuhi kula tumbas mbang telon karo menyan, mangkih mbang telon karo menyan kuwi mau digawa malih teng nggen Mbah Hari.” (CLW 03)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 07.

“...Sadurunge ngge adus, kembang telone mau dijopa-japu karo Mbah Hari, banjur turahan banyune mau dibuntel lan didadekke siji karo wungkusan kembang telon mau, banjur kon ngge adus. Alhamdulillah bar adus, awakku banjur enteng, seger lan ora nggregesi menèh.” (CLW 07)

Saking andharan ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih *sugesti* ingkang dipunparingaken dening *pengobat* dhateng *pasien* saged

nuwuhkane raos pitados bilih awit srana dhukun pêtêk kala wau gerahipun saged mantun lan ical. Awit raos pitados ing batinipun *pasien* kaliyan dhukun pêtêk satemah ndadosaken *sugesti* supados masarakat nindakaken menapa ingkang dipundhawuhi dening *pengobat* minangka srana kangge mantunaken lan ngicalaken gerah ing badan.

b. Donganipun

Donga menika sarana kangge manungsa wicantenan kaliyan Gusti ingkang Andamel Gesang. Sarana donga, manungsa saged nyuwun menapa kemawon ingkang dipunbetahaken, kadosta kasarasan, kaslametan, berkah, rejeki, lan sanesipun. *Pengobatan* tradhisional ingkang dipuntindakaken dening Mbah Lanhari menika ing salebeting lampahing *pengobatan* ugi ngginakaken donga-donga kangge nyuwun kasarasan. Mbah Lanhari pitados bilih piyambakipun saged ngusadani sesakit menika awit saking pitulunganipun Gusti Allah. *Pasien* ingkang nyuwun jampi saged pinaringan kasarasan ugi saking Gusti Allah lumantar *pengobatan* ingkang dipuntindakaken Mbah Lanhari.

Donga ingkang dipunginakaken Mbah Lanhari ing lampahing *pengobatan* ingkang dipuntindakaken menika donga-donga ing agami Islam, kadosta Basmallah lan Al-Fatekhah. Satemah, *pengobatan* tradhisional ingkang dipuntindakaken dening Mbah Lanhari menika boten cengkah kaliyan agami Islam mliginipun. Mbah Lanhari ugi ndhawuhi *pasien* maos donga saderengipun ngunjuk lan raup toya jampi, amargi sejatosipun ingkang saged maringi kasarasan menika namung Gusti Allah. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01

“...Kejaba nambani, aku uga njaluk pitulungan Gusti Allah. Amarga mung Gusti Allah sing isoh maringi mari lan bagus waras.” (CLW 01)

“...Nanging kabeh mau ki ya saka Gusti Allah, aku mung dadi lantaran saka jawabe Gusti Allah. Aku ya ngomong, nek arep mari ana sarate, ya kudu percaya marang Gusti Allah, ora percaya karo sing nambani.” (CLW 01)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 03.

“...Saderengipun kula raupaken, kula nggih maos Basmallah rumiyin, amargi kula pitados ingkang saged mantunaken menika Gusti Allah, lan Mbah Lanhari menika namung dados srana mawon...” (CLW 03)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 04.

“Boten Mbak. Namung diparingi toya pethak sagelas ingkang sampun didongani Mbah Hari, lajeng diraupke teng anak kula ping tiga, lajeng turahane dimimik. Bibar niku, anak kula lajeng ken pakpung ngangge sekar telon ingkang sampun didongani Mbah Lanhari ugi.” (CLW 04)

Dudutan saking andharan nginggil menika bilih donga ingkang dipunginakaken ing *pengobatan* tradhisional ingkang dipuntindakaken dening Mbah Lanhari inggih menika waosan Basmallah lan Al-Fatekhah. Mbah Lanhari anggenipun njapani menika ngginakaken waosan donga, amargi Mbah Lanhari pitados bilih ingkang saged maringi pitulungan lan kasarasan menika namung Gusti Allah. Manungsa namung saged *ikhtiar* lan donga, dene asilipun dipunpasrahaken dening Gusti Allah. Awit saking menika *pengobatan* tradhisional ingkang dipuntindakaken dening Mbah Lanhari menika boten cengkah kaliyan agami Islam, sanadyan ngginakaken pirantos tertamtu kangge srana.

2. Masarakat pitados kaliyan gerah *nonfisik* utawi sawan

Miturut *faktor* ingkang saged njalari gerah, gerah menika saged dipunperang dados gerah *fisik* kaliyan gerah *nonfisik*. Gerah *fisik* inggih menika

gerah ingkang saged dipunraosaken ing badan lan jalaranipun saged tinemu ing nalar. Gerah *nonfisik* inggih menika gerah ingkang saged dipunraosaken ing badan, ananging jalaranipun boten tinemu ing nalar. Tuladhanipun jalaran gerah *nonfisik* inggih menika amargi dipunganggu dening *makluk halus* utawi lelembut, dipunganggu dening tiyang ingkang jahat, lsp.

Sanadyan samenika jamanipun sampun langkung majeng, ananging tasih wonten saperangan masarakat ingkang pitados bilih gerah menika wonten ingkang dipunjalari amargi dipunganggu makluk halus utawi tiyang ingkang jahat. Gerah *nonfisik* ingkang dipunjalari amargi dipunganggu dening lelembut kaliyan masarakat dipunwastani sawan. Dene gerah *nonfisik* ingkang dipunjalari amargi dipunganggu tiyang ingkang jahat kaliyan masarakat dipunwastani santet utawi guna-guna.

Gerah *nonfisik* utawi gerah jalaran dipunganggu makluk halus utawi tiyang jahat menika namung saged dipusadani kanthi ritual-ritual tertamtu. Saperangan masarakat ing Dhusun Ngemplak tasih pitados dening *pengobatan* tradhisional ingkang saged ngusadani gerah *nonfisik* kanthi nindhakaken ritual-ritual, kadosta siram toya sekar, wedhakan ngginaken wedhak sekar telon, lsp. Saking *observasi* lan *wawancara* ingkang dipunlampahi ing panaliten menika saged dipunpanggihi ritual siram toya sekar lan wedhakan wedhak sekar kangge ngusadani gerah *nonfisik* awujud kenging sawan. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 03.

“Nggih, kula percaya Mbak. Menawi anak kula menika kenging sawan utawa kalebu gerah *nonfisik*. Amargi ing donya menika wonten ugi makhluk sanes ingkang boten keningal.” (CLW 03)

“Kembange mau didongani kalih Mbah Hari, lajeng ken damel pakpung anak kula. Criyose, anak kula menika kenging sawan ing dalan, ngaten.” (CLW 03)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 04.

“Nggih, kula percaya Mbak, menawi wonten gerah ingkang disebabke amargi kenging sawan. Contone teng nggen tiyang seda nika, mesthi wonten sawanne Mbak. Mulane teng mriku wonten tolak balane ingkang awujud banyu dingo blengke.” (CLW 04)

“Boten Mbak. Namung diparingi toya pethak sagelas ingkang sampun didongani Mbah Hari, lajeng diraupke teng anak kula ping tiga, lajeng turahane dimimik. Bibar niku, anak kula lajeng ken pakpung ngangge sekar telon ingkang sampun didongani Mbah Lanhari ugi.” (CLW 04)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 05.

“...Lajeng Mbah Lanhari mendhet banyu putih segelas, dijopa-japu banjur disebulke ing banyu putih mau. Terus banyu putih mau kon ge raup aku ping 3, di ombe ping telu. Turahan banyu putih mau dingo gawe wedhak kembang. Banjur anakku dikontuku kembang telon. Let sedilit wedhak telone wis dadi. Banjur aku di wedhaki karo Lanhari...” (CLW 05)

“Jarene aku kena sawan sing awujud upas sing ora ketok.” (CLW 05)

“Aku percaya Ndhuk karo sawan sing isoh nyebabke lara ing awak. Contone ya aku iki Mbak. Gatel-gatelku amarga kena sawan, lan mung isoh dimareni nganggo jampi kusus. Nek mung obat saka dhokter, ora isoh nggawe mari.” (CLW 05)

Dudutan saking andharan ing nginggil menika bilih saperangan masarakat tasih pitados menawi gerah menika saged jalaran dipunganggu lelembut utawi tiyang jahat ingkang dipunwastani gerah *nonfisik*. Gerah *nonfisik* ing masarakat awujud gerah kenging sawan, gerah kenging guna-guna, lan sanesipun. Masarakat pitados menawi gerah *nonfisik* menika anggenipun ngusadani kedah ngginakaken ritual-ritual kadosta siram toya sekar, wedhakan wedhak sekar, lan sanesipun. Adatipun, menawi kenging sawan saperangan masarakat ing Dhusun Ngemplak anggenipun nyuwun jampi menika kaliyan dhukun utawi tiyang ingkang saged

ngusadani sesakit, kadosta *pengobatan* tradhisional ingkang dipuntindakaken dening Mbah Lanhari.

3. Sarana *Ikhtiar*

Pengobatan tradhisional dipuntindakaken masarakat kanthi sarana *ikhtiar*, nyuwun kasarasan lan kaslametan. Masarakat ingkang sampun priksa ing dhokter lan boten mantun gerahipun, lajeng *ikhtiar* ing *pengobatan* tradhisional. Saking *observasi* lan *wawancara* wonten ing panaliten menika saged dipunpanggihi masarakat ingkang *ikhtiar* pados kasarasan ing *pengobatan* tradhisional ingkang dipuntindakaken dening Mbah Lanhari.

Adatipun, masarakat ingkang *ikhtiar* nyuwun jampi dhateng Mbah Lanhari menika dipunparingi kasarasan utawi jodho. Saking pengalaman menika kala wau, ndadosaken masarakat anggenipun nyuwun jampi langsung dhateng Mbah Lanhari. Masarakat ingkang *ikhtiar* dhateng Mbah Lanhari menika wonten ingkang gerah *nonfisik*, ananging ugi wonten ingkang gerah *fisik*. Gerah *nonfisik* boten saged mantun namung kaliyan ngunjuk obat, ananging kedhah nindakaken ritual-ritual ingkang namung saged dipuntindakaken dening tiyang-tiyang tertamtu kemawon, kadosta Mbah Lanhari. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“...Biasane le mara mreng, tek wis diprisake nang dhokter nanging ora mari. Apa nek ora sing wis kulina langsung digawa mreng. Alhamdulillah, lebar digawa mreng diparingi jodho.” (CLW 01)

Andharan menika dipunsengkuyung kaliyan pratelanipun *informan* 03.

“Nggihi sampun nate lara wetenge, kesleo tek tiba Mbak, terus kalawingi nika awakipun teka-teka abuh-abuh sedaya nika Mbak. Padahal boten dhawah. Lajeng kula presakke wonten puskesmas, ananging tetep boten

mantun. Lajeng larene nika pendhak bengi namung nangis mawon. Lajeng kula beta mawon wonten nggen Mbah Hari.” (CLW 03)

Andharan menika dipunsengkuyung kaliyan pratelanipun *informan* 05.

“Wis tak presakke nang puskesmas, tapi ora mari-mari. Banjur aku tak kon ngeterke anakku mreng njaluk tamba.” (CLW 05)

Andharan menika dipunsengkuyung kaliyan pratelanipun *informan* 07.

“Uwis. Nek sing pas kena sawan, sakdurunge nane Mbah Lanhari tak prisakke dhisik nang Puskesmas. Tak kira mung mumet apa masuk angin. Obate wis entek, kok durung mari. Banjur tak gawa nang nggone Mbah Hari. Nek sing pegel awake ngana teka langsung tak gawa nang nggone Mbah Hari.” (CLW07)

Andharan ing nginggil menika nedahaken bilih masarakat sami *ikhtiar* dhateng Mbah Lanhari, amargi gerahipun boten mantun sanadyan sampun dipunpriksakaken dhateng dhokter. *Ikhtiar* menika dipuntindakaken dening masarakat kanthi pawadan nyuwun kasarasan, lan pados jampi kangge ngicalaken gerahipun.

Saking andharan ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih tasih wonten saperangan masarakat ingkang tasih nindakaken *pengobatan* tradhisional kangge ndhanganaken gerahipun. Sepisan, tanggepaning masarakat ngengingi bab *pengobatan* tradhisional menika amargi wonten masarakat ingkang pitados kaliyan gerah ingkang dipunjalari amrgi dipunganggu lelembat, kadosta kenging sawan. Kaping kalih, masarakat wonten ingkang pitados bilih gerahipun menika saged mantun namung ing *pengobatan* tradhisional. Dadosipun masarakat langsung nyuwun jampi dhateng Mbah Hari, tanpa priksa rumiyin dhateng dhokter. Lajeng tanggepan masarakat sanesipun, amargi sampun dipunprisakaken

ing dhokter ananging boten mantun, lajeng *ikhtiar* nyuwun jampi ing *pengobatan* tradhisional.

F. Paedahing *Pengobatan* Tradhisional Pêtêk tumrap Masarakat

Pengobatan tradhisional dening dhukun pêtêk menika gadhah manpangat kangge masarakat ingkang nindakaken *pengobatan* menika. Masarakat nindakaken *pengobatan* tradhisional supados saged mantun lan pinaringan bagas waras kados kalawingi. Manpangat *pengobatan* tradhisional kangge masarakat saged kaandharaken kados ing ngandhap menika.

a. Paedah *Religius*

Masarakat nindhakaken *pengobatan* tradhisional amargi sampun pitados kaliyan *pengobatan* menika. Adhedhasar ingkang sanes, amargi masarakat nyuwun kasarasan lan kawilujengan supados gerahipun saged ical. Kejawi menika, masarakat ugi wonten ingkang pitados bilih gerah menika saking jalaran gangguan lelembut ingkang namung saged dipundhanganaken kanthi *pengobatan* tradhisional. Manpangat *religious* sanesipun ingkang saged dipunpundhut saking *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk inggih menika bilih tiyang ingkang gerah menika pitados kaliyan Gusti Allah ingkang saged ndhanganaken saha maringi kasehatan. Dadosipun tiyang gerah menika kala wau boten pitados kaliyan dhukun pêtêk saha pirantos ingkang dipunginakaken kangge ndhanganaken, ananging pitados kaliyan Gusti Allah. Andharan kasebat jumbuh kaliyan pratelanipun *informan*01.

“...Nanging kabeh mau ki ya saka Gusti Allah, aku mung dadi lantaran saka jawabe Gusti Allah. Aku ya ngomong, nek arep mari ana sarate, ya

kudu percaya marang Gusti Allah, ora percaya karo sing nambani.” (CLW 01)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 03.

“...Lajeng pas dalu niku awake abuh-abuh, terus larene nangis terus nika Mbak. Lajeng Mbah Lanhari menika mundhut banyu putih segelas, di dongani, banjur banyune kala wau ken ngraupke teng anak kula ping tiga lajeng turahanipun ken mimik. Saderengipun kula raupaken, kula nggih maos Basmallah rumiyin, amargi kula pitados ingkang saged mantunaken menika Gusti Allah, lan Mbah Lanhari menika namung dados srana mawon.” (CLW 03)

Pengobatan tradhisional dening dhukun pêtêk menika gadhah manpangat kangge masarakat saha dhukun pêtêk piyambak inggih menika manpangat *religius* inggih menika *hubungan horizontal* saha *hubungan verikal*. *Hubungan horizontal* inggih menika sesambetan antawisipun manungsa kaliyan Gusti Allah, dene *hubungan vertical* inggih menika sesambetan antawisipun manungsa kaliyan manungsa wonten ing mriki inggih menika dhukun pêtêk kaliyan tiyang ingkang gerah.

b. Paedah Sosial

Manpangat sosial ingkang saged dipunpundhut saking *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk inggih menika bilih dhukun pêtêk menika boten nyuwun arta saha niatipun namung tetulung marang tiyang sanes. Menawi wonten ingkang badhe mbayar, dhukun pêtêk menika boten purun nampani amargi anggenipun nulung menika iklas lillahita’ala. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun *informan* 01.

“Wong sing njaluk tamba mrengs ora perlu mbayar. Aku niate nulungi, ora njaluk bayar. Wong aku udu dhukun, sing sok njaluk bayaran. Bapakku biyen ya mung nulungi wae, nek dibayar ya ora gelem. Nek aku dibayar gelem, wis sugih aku ket mbiyen Ndhuk, nanging aku ora gelem. Nanging yen aku kembange, ya sing lara kuwi mau.” (CLW 01)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 02.

“Boten Mbak. Amargi Bapak sampun niyat kawit riyin menawi Bapak menika namung nulungi lan boten ajeng nyuwun arta.” (CLW 02)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 03.

“Boten Mbak. Kula dicriyosi masarakat mriki Mbak, menawi Mbah Lanhari boten kersa dicaosi arta . Amargi Mbahe nika niatipun namung nulung Mbak.” (CLW 03)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 04.

“Boten Mbak. Riyin kula menika nate badhe bayar, ananging Mbahe boten purun. Ngendikane piyambake namung nulung. Saged mantun mawon, mbahe sampun seneng Mbak.” (CLW 04)

Andharan menika dipunsengkuyung dening pratelanipun *informan* 05.

“Ora Ndhuk. Lanhari ora njaluk dhuwit. Dibayar ya ora gelem. Jare niate nulung lillahi ta’ala.” (CLW 05)

Andharan ing nginggil menika nedahaken bilih *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk menika gadhah manpangat sosial ingkang wonten sesambetan antawisipun manungsa kaliyan manungsa. Kejawi menika ugi wonten sesambetan antawisipun dhukun pêtêk kaliyan tiyang ingkang gerah.

Saking andharan ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih paedahing *pengobatan* tradhisional pêtêk tumrap masarakat menika kaperang dados kalih, inggih menika paedah *religius* saha paedah sosial. Paedah *religius* nedahaken bilih masarakat menika nyuwun kasarasan lan kawilujengan kaliyan Gusti Allah kanthi srana *pengobatan* tradhisional. Menawi paedah sosial nedahaken bilih *pengobatan* tradhisional ingkang dipuntindakaken dening Mbah Lanhari menika boten nyuwun arta, tegesipun iklas Lillahi ta’ala kanthi ancas tulung tinulung dhateng tiyang sanes.

BAB V PANUTUP

A. Dudutan

Panaliten *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang menika kangge ngandharaken lampahing *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk, ngandharaken pirantos ingkang dipunginaken utawi dipunbetahaken ing proses *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk, ngandharaken pamanggihipun masarakat ngengingi bab *pengobatan* tradhisional, saha ngandharaken paedahipun *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk tumrap masarakat ing Dhusun Ngemplak.

Jinising sesakit menika wonten kalih, inggih menika gerah *fisik* saha gerah *nonfisik*. Gerah *fisik* menika gerah ingkang saged dipunpresani saha saged dipunnalar, dene gerah *nonfisik* menika gerah ingkang boten saged dipunnalar, saha jalaranipun amargi dipunganggu kalihan lelembut (*makhluk halus*). Lampahing *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk kangge gerah *fisik* menika beda kaliyan lampahing *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk kangge gerah *nonfisik*. Lampahing *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk kangge gerah *fisik*, inggih menika: (1) mriksa tiyang ingkang gerah, (2) nyamektakaken pirantos ingkang dipunbetahaken, (3) njampeni tiyang ingkang gerah (niat, maos waosan donga, Basmallah kaping tiga lan Al-Fatekah kaping tiga, lajeng dipunsebulaken wonten badan ingkang gerah, lan (4) mêtêk badan ingkang gerah. Dene tatacaranipun *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk

kangge gerah *nonfisik*, inggih menika: (1) mriksa tiyang ingkang gerah, (2) nyamektakaken pirantos ingkang dipunbetahaken, (3) njampeni tiyang ingkang gerah (niat, maos waosan donga, Basmallah kaping tiga lan Al-Fatekah kaping tiga, lajeng dipunsebulaken wonten ing toya pethak sagelas dipununjuk kaping tiga lan kangge raup kaping tiga), lan (4) nyamektaaken sarat ingkang dipunbetahaken.

Pirantos ingkang dipunginakaken wonten ing *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak inggih menika awujud “toya pethak”, “miri kopong”, lisah klentik, sarat ingkang awujud sekar telon utawi sekar lesan. Pirantos ingkang dipunginakaken namung damel srana amargi ingkang saged ndhanganaken sesakit saha maringi kasehatan menika namung Gusti Allah.

Pamanggihipun masarakat ngengingi bab *pengobatan* tradhisional pêtêk inggih menika amargi masarakat pitados dhateng *pengobatan* tradhisional ingkang awujud *sugesti* saha donganipun, masarakat pitados dhateng gerah *nonfisik* utawi gerah amargi kenging sawan, lan sarana *ikhtiar* nyuwun kasarasan lan kawilujengan kaliyan Gusti Allah lantaran *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk.

Paedahipun *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang kangge masarakat menika antawisipun paedah *religius* saha paedah sosial. Paedah *religius* menika bilih wontenipun donga ingkang kawedhar saking dhukun pêtêk. Donga menika nedahaken dhateng *pasièn* supados pitados kaliyan Gusti Allah ingkang saged ndhanganaken saha maringi kesehatan, saha pitados menawi dhukun pêtêk

menika namung dados lantaran kemawon. Paedah sosial saking *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak menika nedahaken bilih kita kedah tetulung marang tiyang sanes kanthi ikhlas.

B. Implikasi

Asiling panaliten menika gadhah ancas kangge ngandharaken mula bukanipun Mbah Lanhari ngusadani sesakit, lampahing *pengobatan* tradhisional, ngandharaken pirantos ingkang dipunginakaken wonten ing *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk, ngandharaken pamanggihipun masarakat ngengingi bab *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk, saha ngandharaken paedahipun *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk tumrap masarakat. Kawontenan *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk ingkang taksih dipuntindakaken ing masarakat menika minangka usaha nglestantunaken kabudayan jawi.

C. Pamrayogi

Pengobatan tradhisional dening dhukun pêtêk ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang menika kedah dipunlestantunaken, amargi *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk menika minangka kabudayan jawi warisan leluhur jaman rumiyin ingkang awis-awis dipunginakaken kaliyan masarakat. Peneliti paring suka pamrayogi, supados *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk menika dipundamel buku supados tiyang anem menika mangertos kabudayan masarakat jawi jaman rumiyin ingkang

pitados kaliyan *pengobatan* tradhisional saha saged mangertos paedah ingkang
saged dipunpendhet saking *pengobatan* tradhisional menika.

KAPUSTAKAN

- Azzidin, Yustan saha Syarifuddin. R. 1990. *Pengobatan Tradisional Daerah Kalimantan Selatan*. Jakarta: Depdikbud Direktorat Jendral Kebudayaan Direktorat Sejarah dan Nilai Tradisional Proyek Inventarisasi dan Pembinaan Nilai-Nilai Budaya.
- Danandjaya, James. 1986. *Folklor Indonesia*. Jakarta: Pustaka Grafitipers.
- Depdikbud. 1992. *Pengobatan Tradhisional Daerah Istimewa Yogyakarta*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Endraswara, Suwardi. 2010. *Folklor Jawa: Macam, Bentuk, dan Nilainya*. Yogyakarta: Penaku.
- Hidayat, Aris. 2009. *Kajian Filologi dan Pola Pengobatan Tradisional pada Naskah Buku Jampi..* Skripsi S1. Yogyakarta: Program studi Pendidikan Bahasa Jawa, FBS UNY.
- Koentjaraningrat. 1990. *Pengantar Ilmu Antropologi*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Mumfangati, Titi. 2004. *Kearifan Lokal di Lingkungan Masyarakat Samin, Kabupaten Blora, Propinsi Jawa Tengah*. Yogyakarta: Kementerian Kebudayaan dan Pariwisata.
- Moleong, Lexy J. 2011. *Metodologi Penelitian Kualitatif: Edisi Revisi*. Bandung: Remaja Rosdakarya.
- _____. 1989. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: Remaja Rosdakarya.
- Pangestuti, Ridhani. 2012. *Pengobatan Tradisional dengan Perhitungan Pancawara dan Saptawara dalam Serat Suluk Plencung*. Skripsi S1. Yogyakarta: Program studi Pendidikan Bahasa Jawa, FBS UNY.
- Primadiati, Rachmi. 2002. *Aromaterapi Perawatan Alami untuk Sehat dan Cantik*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama
- Sirat, Muhiddin saha kanca-kanca. 1991. *Pengobatan Tradhisional Pada Masyarakat Pedesaan Daerah Lampung*. Jakarta: Depdikbud Direktorat Jendral Kebudayaan Direktorat Sejarah dan Nilai Tradisional Proyek Inventarisasi dan Dokumentasi Kebudayaan Daerah Lampung.
- Umiati, saha kanca-kanca. 1990. *Pola-Pola Pengobatan Tradisional Daerah Jawa Timur*. Yogyakarta: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.

KAPUSTAKAN INTERNET

- Sartini. 2004. "Menggali Kearifan Lokal Nusantara: Sebuah Kajian Filsafat oleh Dosen Filsafat Kebudayaan UGM. *Jurnal Filsafat*, 2, XXXVII, hlm. 119. <http://dgi-indonesia.com/>. Diunduh tanggal 16 April 2013.
- Zulkifli.2004. *Pengobatan Tradisional sebagai Pengobatan Alternatif Harus Dilestarikan*. Makalah: Universitas Sumatra Utara. <http://library.usu.ac.id/>. Diunduh tanggal 16 April 2013.

LAMPIRAN

CATHETAN LAPANGAN OBSERVASI (CLO 01)

Dinten/ tanggal : Senin, 18 Februari 2013.
Wekdal : 08.00 WIB dumugi rampung.
Papan : Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kec. Ngluwar, Kab. Magelang.
Bab : Gambaran Dhusun Ngemplak lan papan *pengobatan* tradhisional.

A. Gambaran Papan Panaliten

Ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang wonten *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk. Desa Plosogede menika kalebet tlatah ing Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang. Saking data *statistik*, wiyaripun Desa Plosogede menika kirang langkung 269.010 ha, antawisipun kangge pemukiman wiyaripun kirang langkung 58.100 ha, kangge sabin wiyaripun kirang langkung 197.787 ha, kangge tegilan wiyaripun kirang langkung 3.5 ha, lan kangge lahan sanesipun wiyaripun kirang langkung 10,223 ha. Desa Plosogede kaperang dados sangang dhusun, antawisipun Dhusun Ngemplak, Dhusun Dongkelan, Dhusun Gatak, Dhusun Druju Tegal, Dhusun Druju Kidul, Dhusun Karang Sanggrahan, Dhusun Ganjuran, Dhusun Ploso Kidul, lan Dhusun Ploso Wetan. Dhusun Ngemplak kapilih dados papan panaliten *pengobatan* tradhisional dening dhukun pêtêk. Dhusun Ngemplak kaperang dados tigang tlatah, inggih menika RT 1 (tlatah ing sisih tengah), RT 2 (tlatah ing sisih wetan), lan RT 3 (tlatah ing sisih kilen). Saben tlatah ing Dhusun Ngemplak menika dipunwatesi kados mekaten:

1. Sisih eleripun Dhusun Ngemplak menika dipunwatesi kaliyan Dhusun Ketonggo, Tersan gedhe, Kec. Salam, Kab. Magelang.
2. Sisih kidulipun Dhusun Ngemplak menika dipunwatesi kaliyan Dhusun Godegan, Jamus Kauman, Kec. Ngluwar, Kab. Magelang.

3. Sisih wetanipun Dhusun Ngemplak menika dipunwatesi kaliyan Dhusun Wirono, Baturono, Kec. Salam, Kab. Magelang.
4. Sisih kilenipun Dhusun Ngemplak menika dipunwatesi kaliyan Dhusun Kalipéh, Plosogede, Kec. Ngluwar, Kab. Magelang.

Warga masarakat ing Dhusun Ngemplak menika cacahipun wonten 287 tiyang, 146 tiyang estri lan 141 tiyang kakung. Miturut yuswanipun, *kriteria* enem-sepuh warga masarakat Dhusun Ngemplak kaperang kados ing ngandhap menika:

No.	<i>Kriteria</i> enem-sepuh miturut yuswa	Cacah-jiwa	
		Tiyang kakung	Tiyang estri
1.	70 th-linangkung	11	10
2.	45-69 th	41	43
3.	20-44 th	42	58
4.	10-19 th	30	18
5.	6-9 th	9	9
6	0-5 th	8	8

Tabel 1. *Kriteria* Enem-Sepuh Warga Dhusun Ngemplak Miturut Yuswa.

Warga masarakat Dhusun Ngemplak ngrasuk agami Islam. Ing Dhusun Ngemplak wonten kalih papan ngibadah kangge para warga inggih menika masjid Darussalam lan mushola Al Mukmin. Masjid Darussalam wonten ing sisih kilen, dene mushola Al Mukmin wonten ing sisih wetan. Saking data *statistik, pendidikan* para warga masarakat Dhusun Ngemplak saged dipuntingali ing tabel ngandhap menika:

No.	<i>Tingkat Pendidikan</i>	Cacah-Jiwa
1.	Dereng Sekolah	16
2.	Tamat SD/ sederajat	48
3.	Tamat SMP/ sederajat	87
4.	Tamat SMA/ sederajat	130
5.	Tamat Perguruan Tinggi	6

Tabel 2. *Tingkat Pendidikan* Warga Dhusun Ngemplak.

Warga Dhusun Ngemplak nyambut damel kangge njangkepi kabetahan kulawarganipun. Tiyang kakung lan estri sami nyambut damel miturut kakiyatanipun. Padamelan warga masarakat Dhusun Ngemplak saged dipuntingali wonten ing tabel ngandhap menika:

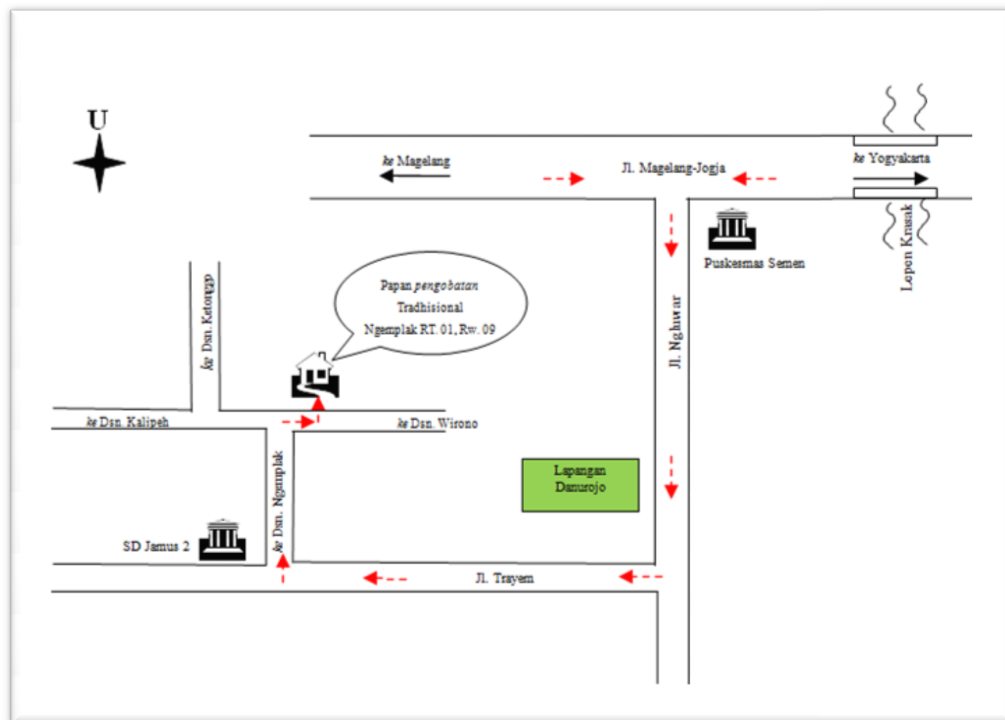
No.	Padamelan Warga	Cacah-Jiwa
1.	Tani	248
2.	Pegawai Negeri	6
3.	TNI AD	2
4.	Dagang	9
5.	Buruh	21
6	Dhukun	1

Tabel 3. Klasifikasi Warga Miturut Padamelan.

B. Gambaran Papan Pengobatan Tradhisional

Pengobatan tradhisional ing Dhusun Ngemplak dipuntindakaken dening Mbah Lanhari. Mbah Lanhari bikak praktek wonten ing dalemipun piyambak. Alamat jangkep dalemipun Mbah Lanhari inggih menika Dhusun Ngemplak RT 01 RW 09, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang.

Tiyang ingkang badhe nyuwun jampi kalihan Mbah Lanhari wonten ing Dhusun Ngemplak menika, saged medal mergi Magelang. Menawi sampun dumugi bangjo semen, menggok ngidul kirang langkung 3 km lajeng menggok ngilen. Tebihipun Dhusun Ngemplak menawi saking Kecamatan Ngluwar kirang langkung 4.5 km, saking Kecamatan Muntilan tebihipun Dhusun Ngemplak menika kirang langkung 8 km dene saking Kabupaten Magelang tebihipun Dhusun Ngemplak menika kirang langkung 17 km. Menawi saking *perbatasan* Ngayogyakarta (Lepen Krasak) tebihipun Dhusun Ngemplak menika kirang langkung 12 km. Supados langkung cetha papanipun Dhusun Ngemplak menika wonten pundi saged dipuntingali wonten ing gambar *denah* ngandhap menika:

Gambar 01. Denah Papan Pengobatan Tradhisional (Dok. Andrerini).

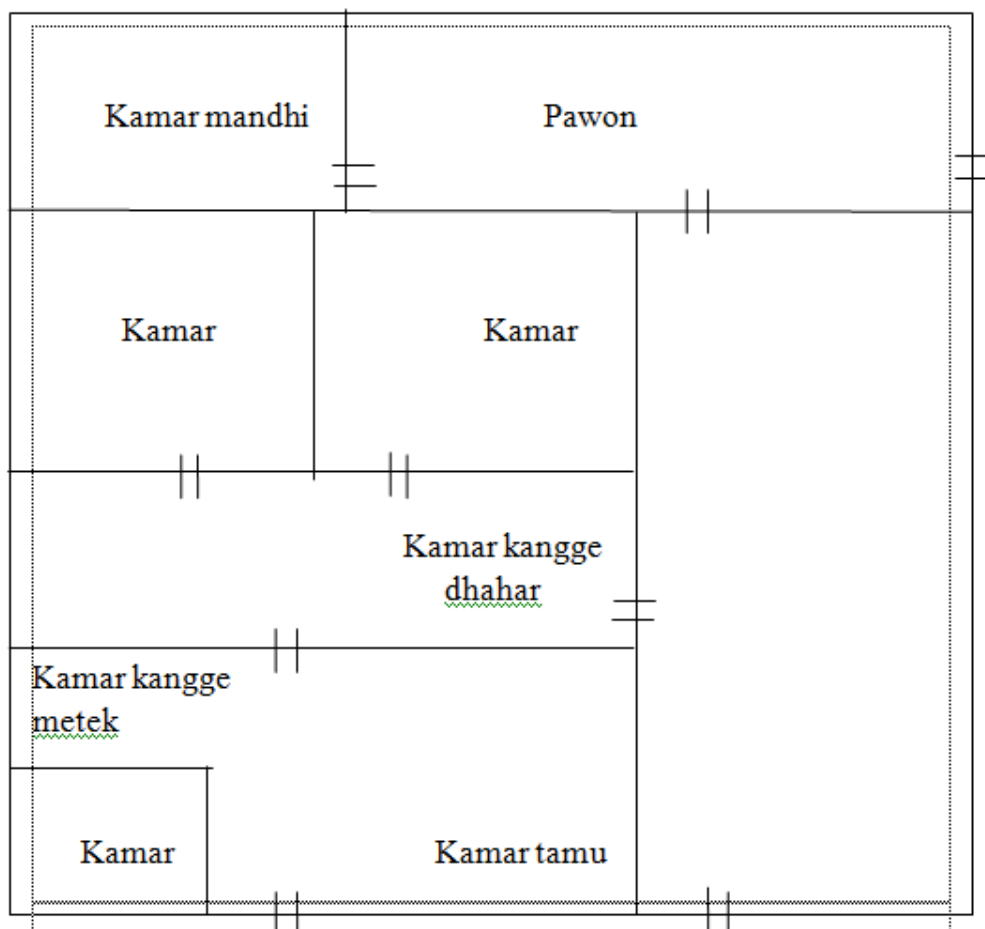
Katrangan:

1. Lepen Krasak.
2. Puskesmas Semen.
3. Lapangan Danurojo
4. SD Jamus 2
5. Papan Pengobatan Tradhisional

Bilih badhe tindak ing Dhusun Ngeplak menika saged ngginakaken kendharaan pribadhi utawi umum. Menawi badhe ngginakaken kendharaan umum, saking Kabupaten Magelang saged numpak Bus arah JOGJA-MAGELANG, mandhap ing Bangjo Semen lajeng saking bangjo numpak kopata dumugi dhusun Ngeplak. Wragadipun kirang langkung Rp. 4.000, inggih menika Rp 2.000 kangge numpak Bus lan Rp. 2000 kangge numpak kopata. Menawi saking Kecamatan Ngluwar, namung numpak kopata kemawon dumugi Dhusun Ngeplak kanthi wragad Rp. 2000. Dene menawi saking Jogja, saged numpak Bus arah SEMARANG-MAGELANG-JOGJA mandhap ing Bangjo

Semen, lajeng numpak kopata dumugi Dhusun Ngemplak. Kathah-sekedhik wragadipun menika gumantung tebih-celak dalemipun kita kaliyan Dhusun Ngemplak.

Dalemipun Mbah Lanhari menika dados setunggal kaliyan putranipun ingkang ragil, naminipun Bu Lasmi. Kawontenan dalemipun Mbah Lanhari menika boten ageng ananging ugi boten alit. Dalemipun Mbah Lanhari menika majeng ngidul lan warni tembokipun inggih menika pethak. Dalemipun Mbah Lanhari menika wonten pitung kamar inggih menika setunggal kamar tamu, tiga kamar kangge sare, setunggal kamar kangge mêtèk, setunggal kamar kangge dhahar, setunggal pawon, lan setunggal kamar mandhi. Langkung cethanipun perangan dalemipun Mbah Lanhari saged dipuntingali wonten ing *denah* ngandhap menika:

Gambar 02. Denah Dalemipun Mbah Lanhari (Dok. Andrerini)

Katrangan:

1. Kamar 1 (kangge sare Mbah Lanhari).
2. Kamar tamu.
3. Kamar kangge mêtêk.
4. Kamar kangge dhahar.
5. Kamar 2 (kangge tilem putunipun Mbah Lanhari).
6. Kamar 3 (kangge tilem putranipun Mbah Lanhari).
7. Pawon.
8. Kamar mandhi.

Papan kangge nindakaken *pengobatan* tradhisional awujud pêtêk menika wonten ing ngajeng celak kamar tamu. Papan ingkang dipunginakaken kangge mêtêk menika wiyaripun kirang langkung $3 \times 4 \text{ m}^2$. Kawontenan ing kamar pêtêk menika namung wonten gelaran kaliyan kasur tipis kangge lemek tiyang ingkang badhe dipunpêtêk. Kamar tamu kaliyan kamar kangge mêtêk menika boten dipunwatesi kaliyan tembok, satemah saged ketingal saking kamar tamu. Piranti ingkang dipunginakaken kangge mêtêk menika dipunsimpen ing lemari *Bifet* ingkang wonten ing kamar tamu.

CATHETAN REFLEKSI

1. Desa Plosogede kaperang dados sangang dhusun, salah satunggaling inggih menika Dhusun Ngemplak.
2. Ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang, wonten *pengobatan* tradhisional kanthi srana dipunpêtêk dening Mbah Lanhari.

Mbah Lanhari menika bikak praktek *pengobatan* tradhisional wonten ing dalemipun piyambak, inggih menika ing Dhusun Ngemplak RT 01 RW 09, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang.

CATHETAN LAPANGAN OBSERVASI (CLO 02)

Dinten/ tanggal : 23 Februari 2013.
Wekdal : 19.30 WIB dumugi rampung.
Papan : Dalemipun Mbah Lanhari
Bab : *Pengobatan tradhisional kangge gerah gatel-gatel amargi kenging sawan (nonfisik).*

Minggu Wage, tanggal 23 Februari 2013 tabuh setengah wolu dalu Bapak Kaerun dipundherekaken Bapak Jasmo nyuwun jampi wonten ing dalemipun Mbah Lanhari.

Mbah Lanhari : “Apa sing dirasakke Pak?”

Bapak Kaerun : “Bali saking ngalas niku, awak kula gatel-gatel, rasane panas nika.” (Bapak Kaerun nedahaken badanipun ingkang gatel-gatel, werninipun abrit lan kados mlungsungi).

Mbah Lanhari : “Wah, iki mesthi gatel tenan. Nganti kaya ngene.” (Mbah Lanhari demek lan mriksani kulitipun Bapak Kaerun. Mbah Lanhari mendhet toya pethak setunggal gelas ing *bifet*, lajeng dipundongani).

Mbah Lanhari : “Banyu iki ge raup ping telu sambi maca Bismillah, diturahke sethithik.”

Bapak Kaerun : (Raup kaping tiga sinambi maos Bismillah, lajeng tirahanipun dipuncaosaken Mbah Lanhari).

Bapak Jasmo : “Bapak niku sampun sawetawis anggenipun gatel-gatel Wa.”

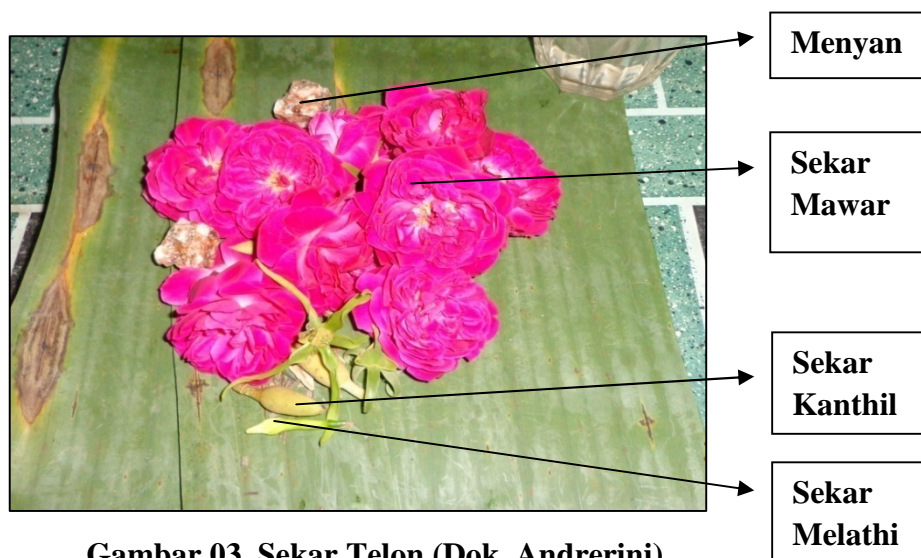
Mbah Lanhari : “Kok ra ket wingi-wingi le nggawa mrene? Iki wis rada kasep.”

Bapak Jasmo : “Kalawingi dipunpriksakaken teng Puskesmas riyin tapi boten mantun, malah mremen kados ngaten Wa.”

Mbah Lanhari : “Bapakmu ki kena upas sing ra ketok. Nek ket wingi digawa mrene, mesthi urung kaya ngene iki. Saiki Bapakmu golekke kembang telon dhisik, gawa mrene.”

Bapak Jasmo : “Nggih Wa.”

Bapak Jasmo nyaosaken kembang telon dhateng Mbah Lanhari. Sekar telon menika awujud tigang sekar, inggih menika sekar mawar, sekar melathi lan sekar kanthil. Gambar sekar telon saged dipuntingali ing ngandhap menika.

Gambar 03. Sekar Telon (Dok. Andrerini).

Mbah Lanhari : “Kembang telon iki arep tak gawe wedhak kanggo Bapakmu. Muga-muga lantaran kembang telon iki, Bapakmu isoh pulih kaya wingi.” (Mbah Lanhari tumuju ing wingking madosi putranipun ingkang asmanipun Ibu Lasmi).

Mbah Lanhari : “Mi, iki tulung dipipiske, nggo tamba siwamu.” (Mbah Lanhari maringaken kembang telon dhateng Ibu Lasmi).

Ibu Lasmi : “Kembange iki le tuku gek entes po Pak?”

Mbah Lanhari : “He’e.. mengko nek wis rampung banyu iki dicampurke yo.” (Mbah Lanhari maringaken toya pethak tirahanipun ingkang damel raup Bapak Kaerun).

Ibu Lasmi mipis sekar telon ngantos lambat, lajeng dipuntambah sarem, lisah klentik lan tirahan toya pethak ingkang sampun dipundongani kala wau. Pipisan sekar telon lajeng dipunwadahi ing lepek. Wedhak sekar telon ingkang sampun dados kados gambar ing ngandhap menika.

Gambar 04. Wedhak Sekar Telon (Dok. Andrerini).

Ibu Lasmi : “Mangga Pak.” (Ibu Lasmi nyaosaken wedhak sekar telon dhateng Mbah Lanhari).

Mbah Lanhari : “Yo, turon kene, tak wedhaki.” (Mbah Lanhari ngajak Bapak Kaerun tumuju papan ingkang sampun wonten gelaranipun).

Bapak Kaerun : (Nglepas rasukan lajeng mengkureb).

Mbah Lanhari : “Mengko nek wis di wedhaki lak terus mari. Wingi nek langsung gawa mrengs yo ora ngasik kaya ngene. Ndang di wedhaki lak adem to?” (Mbah Lanhari medhaki badanipun Bapak kaerun).

Bapak Kaerun : “Nggih.”

Mbah Lanhari : “Wis, mengko sing urung tak wedhaki, di wedhaki dewe nang ngomah.” (Mbah Lanhari madhahi tirahan wedhak sekar telon).

Mbah Lanhari : “Iki mengko dinggo wedhakan Bapakmu nang ngomah. Muga-muga diparingi mari.” (Mbah Lanhari maringaken wedhak sekor telon dhateng Bapak Jasmo).

Bapak Jasmo : “Nggih, matur nuwun sanget nggih Wa.”

Bapak Kaerun : “Matur nuwun Kang.”

Mbah Lanhari : “Ya, padha-padha.”

CATHETAN REFLEKSI

1. Tiyang ingkang nyuwun jampi kaliyan Mbah Lanhari menika asmanipun Bapak Kaerun kanthi gerah sedaya badanipun menika gatel lan kulitipun mlungsungi.
2. Saksampunipun dipunpriksa kaliyan Mbah Lanhari, gerahipun Bapak Kaerun menika kalebet gerah *nonfisik* amargi jalaranipun inggih menika kenging upas ingkang boten ketingal.
3. Mbah Lanhari njampeni Bapak Kaerun ngginakaken wedhak saking sekar telon ingkang dipuncampur kaliyan toya pethak ingkang sampun dipundongani.

CATHETAN LAPANGAN OBSERVASI (CLO 03)

Dinten/ tanggal : 27 Februari 2013.
Wekdal : 15.30 WIB dumugi rampung.
Papan : Dalemipun Mbah Lanhari
Topik : *Pengobatan tradhisional kangge gerah badan semlenget/ lare rewel (Fisik)*

Kamis Pon, tanggal 27 Februari 2013 tabuh setengah sekawan sonten Ibu Linda mbeta Tya putranipun, nyuwun jampi wonten ing dalemipun Mbah Lanhari. Mbah Lanhari : “Anake tek napa iki? Wingi lak ora napa-napa to?”

Ibu Linda : “Masuk angin Mbah,, wau dalu radi anget lajeng rewel mawon. Ajeng nyuwun pijet Mbah.” (Ibu Linda lajeng nguculi klambinipun Tya).

Mbah Lanhari : “O yoh,,” (Mbah Lanhari mendhet lisah klentik kaliyan piranti pêtêk). “Ya cah ayu, melu simbah ndhisik.” (Mbah Lanhari lajeng mangku putranipun Bu Linda. Mbah Lanhari ndonga rumiyin, lajeng dipunsebulaken wonten ing gegeripun Tya sinambi nemplekaken piranti pêtêk, kados gambar ing ngandhap menika).

Gambar 05. Mbah Lanhari saweg njapani geger *pasien* saderengipun mêtêk.

Mbah Lanhari : “Mengko lak terus mari anakke, ora rewel meneh.” (Mbah Lanhari sinambi mêtêk gegeripun adhik Tya, kados gambar ing ngandhap menika).

Gambar 06. Mbah Lanhari saweg mêtêk gegeripun adhik Tya.

Adhik Tya : (Nangis).

Ibu Linda : “Cup..cup.. ora papa, bekne mari kok.. ben awake kepenak.” (Ibu Linda ngelus-elus putranipun sinambi njagani).

Mbah Lanhari : “Meneng ndhuk,, mengko lak terus mari.. nek awake kepenak lak ora rewel meneh.. Meneng, rasah nangis.. ora lara kok.” (Mbah Lanhari taksih mêtêk gegeripun Tya).

4 menit candhakipun.....

Mbah Lanhari : “Wis, rampung.. Wis mari, mengko lak ora rewel meneh.” (Mbah Lanhari ngulungaken Tya dhateng Ibu Linda).

Ibu Linda : “Matur nuwun Mbah.” (Ibu Linda sinambi nglambeni Tya).

Mbah Lanhari : “Yoh.” (Mbah Lanhari lajeng nyelehaken piranti pêtêk ing *bifet* malih).

Ibu Linda : “Matur nuwun sanget nggih Mbah.”

Mbah Lanhari : “Ya, padha-padha. Muga-muga ora rewel meneh anakke.”

Ibu Linda : “Nggih Mbah.”

CATHETAN REFLEKSI

1. Putranipun Ibu Linda saweg masuk angin lan rewel, satemah dipunpêtêkaken dhateng Mbah Lanhari.
2. Sakit ingkang dipunraosaken putranipun Ibu Linda menika kalebet gerah *fisik*.
3. Mbah Lanhari njampeni putranipun Ibu Linda kanthi cara mêtêk ngginakaken lisah klentik kaliyan piranti pêtêk.

CATHETAN LAPANGAN OBSERVASI (CLO 04)

Dinten/ tanggal : 05 Mei 2013.
Wekdal : 07.05 WIB dumugi rampung.
Papan : Dalemipun Mbah Lanhari
Topik : *Pengobatan tradhisional kangge gerah lara weteng (Fisik)*

Minggu Wage, tanggal 05 Mei 2013 tabuh pitu langkung gangsal menit enjing Ibu Yanti mbeta Salsa putranipun, nyuwun jampi wonten ing dalemipun Mbah Lanhari.

Ibu Yanti : “Salsa niku tangi turu kok mungal lara wetenge Mbah. Nangis, terus ngajak mriki Mbah.”

Mbah Lanhari : “Tek napa Sa? Sing lara apane?”

Adhik Salsa : (Mendel mawon sinambi ndhemek weteng).

Ibu Yanti : “Adhik ki kok meneng wae to ditakoni? Teka ngomong ro Mbah Hari.” (Ibu Yanti njawil putranipun).

Mbah Lanhari : (Mbah Lanhari mendhet lisah klentik kaliyan piranti pêtêk ing *bifet*). “Rene Sa, tak pangku ndhisik.”

Adhik Salsa : (Lenggah ing pangkunipun Mbah Lanhari).

Mbah Lanhari : “Sing lara weteng ya Sa?”

Adhik Salsa : “Nggih.” (Manthuk-manthuk).

Mbah Lanhari : “Mengko nek wis tak pijeti, lak mari.” (Mbah Lanhari ndonga lajeng dipunsebulaken wonten ing gegeripun Salsa sinambi nemplekaken piranti pêtêk, kados gambar ing ngandhap menika).

Gambar 07. Mbah Lanhari saweg njapani geger Adhik Salsa saderengipun mêtêk.

Mbah Lanhari : “Ora lara to Sa?” (Mbah Lanhari sinambi mêtêk gegeripun Salsa).

Adhik Salsa : “Boten.” (Sinambi gedheg).

Mbah Lanhari : (Nemplekaken malih piranti pêtêk ing wetengipun Salsa lajeng mêtêk gegeripun Salsa malih, kados ing gambar ing ngandhap menika).

Gambar 08. Mbah Lanhari saweg mêtêk badanipun adhik Salsa.

Ibu Yanti : “Ora lara pa Dhik? Kok meneng wae?”

Mbah Lanhari : “Ora lara kok ya Sa.. Kepenak kok ya.” (Mbah Lanhari taksih mêtêk gejeripun Salsa).

6 menit candhakipun.....

Mbah Lanhari : “Wis rampung,, mari to Sa..”

Adhik Salsa : (Manthuk-manthuk lajeng mandhap saking pangkunipun Mbah Lanhari).

Mbah Lanhari : (Mbah Lanhari lajeng nyelehaken piranti pêtêk ing *bifet* malih).

Ibu Yanti : “Wis ora lara menèh Dhik??”

Adhik Salsa : “Boten” (Sinambi gedheg).

Ibu Yanti : “Matur priapun ro Mbah Hari Dhik??”

Adhik Salsa : “Matur nuwun, Mbah.”

Mbah Lanhari : “Nggih, cah ayu.”

Ibu Yanti : “Matur nuwun sanget nggih Mbah”.

Mbah Lanhari : “Yoh”...

CATHETAN REFLEKSI

1. Putranipun Ibu Yanti lara wetenge lan boten mangertos jalaranipun, satemah dipunpêtêkaken dhateng Mbah Lanhari.
  2. Sakit weteng ingkang dipunraosaken putranipun Ibu Yanti menika kalebet gerah *fisik*.
- Mbah Lanhari njampeni putranipun Ibu Yanti kanthi cara mêtêk ngginakaken lisah klentik kaliyan piranti pêtêk.

CATHETAN LAPANGAN OBSERVASI (CLO 05)

Dinten/ tanggal : 04 Juni 2013.
Wekdal : 09.33 WIB dumugi rampung.
Papan : Dalemipun Mbah Lanhari
Topik : *Pengobatan tradhisional gerah mumet, badan gregesi amargi kenging sawan (nonfisik)*

Selasa Wage, tanggal 04 Juni 2013 tabuh sanga langkung tigang dasa tiga menit enjing Ibu Asri nyuwun jampi wonten ing dalemipun Mbah Lanhari.

Ibu Asri : “Kula nuwun Mbah?”

Ibu Lasmi : “Kowe ki napa Sri? Kok pucet tenan?”

Ibu Asri : “Mbah Lanhari ana ora Yu? Sirahku lara tenan e Yu, kaya diklamplengi ki. Rasane bingung tenan aku.”

Ibu Lasmi : “Kae ana, ko tak celukke. Rene mlebu (sinambi gandheng Ibu Asri). Pak, Pak, kae Asri bingung Pak!”

Mbah Lanhari : “Endi bocahe, wis mlebu urung?”

Ibu Lasmi : Uwis kae galo.”

Mbah Lanhari : (jumeneng, tindak dhateng ruwang tamu). Napa Sri?”

Ibu Asri : “Mbah, niki kok kula rasane bingu, sirahe kula kaya dikamplegi nika Mbah, lara tenan.”

Mbah Lanhari : “Ket kapan kuwi?”

Ibu Asri : “Nembe enjang wau Mbah.”

Mbah Lanhari : “Yoh, linggoh kene sik ya.” (Banjur mundhut toya pethak sagelas, lan “miri kopong”. Mbah LanLanhari jopa-japu toya pethak menika, lajeng dipunsebul kaping tiga). “Nyoh, banyu iki nggo raup ping telu, diombe ping telu, disisakke setengah gelas. Aja lali maca Basmallah.” (Sinambi maringaken toya jampi kangge Ibu Asri).

Ibu Asri : “Bismillahirrohmanirrohim.” (sinambi raup lan ngunjuk toyanipun kaping tiga).

Mbah Lanhari : “Piye, wis rada suda?”

Ibu Asri : “Sampun Mbah.”

Mbah Lanhari : “Saiki kana tuku kembang telon, mengko njur digawa mrene. Kowe ki kena sawan ngalas wingi.”

Ibu Asri : “Nggih Mbah.” (Banjur pamit mundhut sekar telon).

Sampun sawetawis, banjur Ibu Asri dhateng malih wonten dalemipun Mbah LanLanhari.

Ibu Asri : “Mangga Mbah.” (Sinambi ngaturaken sekar telon dhateng Mbah Lanhari).

Mbah Lanhari : “Yoh. Dinteni kene dhisik.” (Banjur Mbah LanLanhari mlebet mundhut “miri kopong” ing *bifet*, lan ndongani sekar telon kala wau). “Nyoh, iki nggo adus!” (Mbah Lanhari maringke sekar telon lan toya jampi tirahan kala wau dhateng Ibu Asri).

Ibu Asri : “Nggih, matur nuwun nggih Mbah.” (Ibu Asri pamit kaliyan Mbah Lanhari).

Mbah Lanhari : “Yoh. Muga-muga terus diparingi mari.

Ibu Asri : “Amin. Nggih Mbah.”

“Bali sik yo Yu.” (Ibu Asri ugi pamit kaliyan Ibu Lasmi).

Ibu Lasmi : “Yoh. Uwis Sri? Muga-muga ilang penyakite yo Sri?”

Ibu Asri : “Amin. Nuwun Yu.”

CATHETAN REFLEKSI

1. Tiyang ingkang nyuwun jampi kaliyan Mbah Lanhari menika asmanipun Ibu Asri kanthi gerah sirahipun gerah kados dipunkamplengi, raosipun bingung, lan badanipun nggregesi.

2. Saksampunipun dipunpriksa kaliyan Mbah Lanhari, gerahipun Ibu Asri menika kalebet gerah *nonfisik* amargi jalaranipun inggih menika kenging sawan ngalas (dipunganggu lelembat).
3. Mbah Lanhari njampeni Ibu asri ngginakaken toya pethak ingkang sampun dipundongani lan sekar telon kangge siram.

CATHETAN LAPANGAN WAWANCARA (CLW 01)

Asma : Bapak Lanhari (Dhukun Pijet di desa Ngemplak)
Yuswa : ± 78 tahun
Padamelan : Dhukun Pêtêk

Asiling *transkrip* pirembagan (wawancara):

Andrerini : “Kula nuwun Mbah,....”

Mbah Lanhari : “Mangga-mangga, ngriki pinarakke mlebet.”

Andrerini : “Inggih Mbah, matur nuwun.”

Mbah Lanhari : “Ana perlu apa Nok?”

Andrerini : “Inggih mbah, sakderengipun tepangaken nama kula Andrerini Mbah, saking Universitas Negeri Yogyakarta. Badhe sowan simbah saperlu badhe nyuwun pirsa babagan *pengobatan* tradhisional pêtêk Mbah. Menapa kepareng?”

Mbah Lanhari : “Entuk-entuk. Arep takon apa?”

Andrerini : “Sepisan, asmanipun simbah sinten nggih?”

Mbah Lanhari : “Jenengku Lanhari.”

Andrerini : “Mbah Hari yuswanipun pinten nggih?”

Mbah Lanhari : “Kira-kira 78 tahun.”

Andrerini : “Mbah Hari nyambut damel menapa, Mbah?”

Mbah Lanhari : “Aku mung dadi tani, Ndhuk.”

Andrerini : “Ow, nggih mekaten. Mbah, menapa leres ing dhusun ngriki simbah dados dhukun pêtêk ingkang asring ngusadani tiyang ingkang gerah, Mbah?”

Mbah Lanhari : “Aku ki dudu dhukun pijet Ndhuk, nanging aku mung tetulung marang liyane. Nek ana sing merak jaluk tulung, eo tak tulungi. Wong sing tak tambani jodho, isoh mari, aku wis seneng banget, nanging aku ora njaluk bayar. Biyen, ana sing njaluk tamba mreng, Alhamdulillah jodho lan saking bungahe arep menehi aku pit

montor anyar, aku ora gelem. Wong aku mung sadremo nulungi. Nek dhukun pijet lak njaluk udhu.”

Andrerini : “Wonten dhusun mriki, sanesipun simbah wonten boten ingkang ngusadani sesakit kados Mbah Hari?”

Mbah Lanhari : “Nek nang dhusun kene ya mung aku. Nanging nang dhusun liya ya ana, Ndhuk.”

Andrerini : “Menapa saben dinten kathah ingkang dugi mriki nyuwun jampi, Mbah?”

Mbah Lanhari : “Ya mung kadhang-kadhang Ndhuk, ora mesthi. Kadhang sesasi ana wong telu, wong papat, kadhang mung wong siji.”

Andrerini : “Ow mekaten. Lajeng Mbah Hari anggenipun ngusadani sesakit wanci menapa kemawon Mbah?”

Mbah Lanhari : “Ya saktekane wong sing arep njaluk tamba, Ndhuk. Ana sing esuk, awan, bengi ya ana. Nek aku gek nang ngalas, terus ana sing njaluk tamba, anakku Lasmi sing njujul aku.”

Andrerini : “Dadosipun simbah anggeipun ngusadani sesakit menika saben dinten nggih, Mbah?”

Mbah Lanhari : “Ora, Ndhuk. Pendhak pasaran Pahing aku ora nambani. Nek ana sing mara pas pasaran Pahing, aku ora gelem. Terus tak kon bali mreng sesuk meneh.”

Andrerini : “Sampun naten wonten ingkang kecelik, Mbah?”

Mbah Lanhari : “Wis tau ana, omahe secang kana. Ya aku tetep ora nampa. Aku ngomong nek saiki aku ora isoh, sesuk bali mreng meneh wae.”

Andrerini : “Menawi kepareng, kening menapa simbah boten kersa ngusadani sesakit ing pasaran Pahing, Mbah?”

Mbah Lanhari : “Kuwi wis dadi dina pantanganku. Nek aku tetep nekat nambani pas pasaran Pahing, ana sing kalah salah siji. Nek ora aku, ya sing lara kuwi.”

Andrerini : “Tegesipun kalah menika kados pundi, Mbah?”

Mbah Lanhari : “Ya tegese wong sing njaluk tamba mau ora mari, amarga ing pasaran Pahing kuwi dina sing ora apik kanggo nambani uwong.”

Andrerini : “Tiyang ingkang sampun sami mriki, kathah-kathahipun gerah menapa Mbah?”

Mbah Lanhari : “Werna-werna, ana sing lara panas, anake rewel, masuk angin, gatel-gatel, kena sawan, kesleo, lara untu, lara wetenge, ora isoh mlaku, kecethit, pegel-pegel, pengin duwe anak, pengen dodolane laris ora dirusuhi kiwa tengene, werna-werna Ndhuk. Biasane le mara mreng, tek wis diprisake nang dhokter nanging ora mari. Apa nek ora sing wis kulina langsung digawa mreng. Alhamdulillah, lebar digawa mreng diparingi jodho.”

Andrerini : “Adatipun saben gerah menika kaping pinten Mbah anggenipun dipunjampi?”

Mbah Lanhari : “Nek sing urung parah, mung cukup sepisan langsung mari. Nanging sing rada parah isoh ping loro, ping telu, poko ke sak marine.”

Andrerini : “Lajeng anggenipun tindak mriki kedah saben dinten menapa boten Mbah?”

Mbah Lanhari : “Ora, seminggu pisan, apa sakselane sing lara.”

Andrerini : “Mbah, tiyang ingkang nyuwun jampi menika saking pundi kemawon? Menapa namung masarakat Dhusun Ngemplak kemawon?”

Mbah Lanhari : “Ora, Ndhuk. Sing njaluk tamba mreng ora mung wong dhusun kene thok. Ana sing seka Temanggung, Secang, Carikan, Ketro, Madon, Jogja, lan liyane.”

Mula bukanipun pengobatan tradhisional pêtêk

Andrerini : “Ow mekaten Mbah. Menawi anggenipun ngusadani sesakit menika simbah wiwit yuswa pinten?”

Mbah Lanhari : “Aku wis suwe banget, ket cilikane Mudi anakku sing no 2. Yo kira-kira wis 50 tahunan.”

Andrerini : “Sampun dangu sanget nggih, Mbah. Simbah menika saged ngusadani sesakit menika ngelmunipun saking pundi? Saking sinau menapa sampun turun-temurun?”

Mbah Lanhari : “Aku ora sinau, nanging olehku entuk ki saka tirakat, pasa ngebleng 7 dina 7 wengi, karo pasa mutih 40 dina. Kejaba kuwi, yo turunan saka bapakku. Biyen aku sok weruh carane Bapakku le mijeti. Sanadyan aku ora sinau carane mêtêk, Alhamdulillah wong-wong sing padha njaluk tamba aku isoh mari. Kejaba nambani, aku uga njaluk pitulungan Gusti Allah. Amarga mung Gusti Allah sing isoh maringi mari lan bagus waras.”

Piranti lan ubarampe ingkang dipunginakaken ing pengobatan pêtêk

Andrerini : “Piranti ingkang dipunginakaken kangge ngusadani saha mêtêk menika menapa kemawon Mbah?”

Mbah Lanhari : “Kuwi gumantung jinise penyakite. Ana sing mung nganggo banyu putih, watu mesail, miri kopong, utawa peso sing garane gambar uwong kejawen. Kabeh mau mung srana, gumantung seko jawabe penyakite kuwi mau. Nek mijeti aku mung nganggo lenga klentik wae. Sing mara mrengs ora kumudu lara, nanging ana sing njaluk berkah barang. Nanging kabeh mau ki ya saka Gusti Allah, aku mung dadi lantaran saka jawabe Gusti Allah. Aku ya ngomong, nek arep mari ana sarate, ya kudu percaya marang Gusti Allah, ora percaya karo sing nambani”.

Andrerini : “Mbah, kala wau pirantinipun menapa wonten mula-bukaning Mbah?”

Mbah Lanhari : “Iya, ana. Banyu putih sing tak nggo nambani mau, biyen olehku njupuk seka gunung merbabu. Banyu saka gunung merbabu ki, hamboka mung setetes mandi banget. Watu mesail karo miri kopong olehku entuk saka gunung wukir, sarana ana kuwung sing tibane nang gunung wukir. Peso garan gambar uwong kejawen olehku entuk saka Kalimantan.”

Andrerini : “Toya pethak kala wau menawi sampun telas kadospundi Mbah?”

Mbah Lanhari : “Nek meh entek, saben malem Jemuah Kliwon tak jokki nganggo banyu sumur biasa.”

Andrerini : “Menapa taksih mandi Mbah, menawi sampun jokkan?”

Mbah Lanhari : “Isih. Anggere ora ngasik kasatan le ngejokki.”

Andrerini : “Menapa wonten upacara ingkang dipuntindakaken menawi badhe ngejokki toyanipun kala wau Mbah?”

Mbah Lanhari : “Ora ana upacara. Ananging sadurunge ngejoki banyu kuwi, aku kudu pasa dhisik. Banjur aku mung donga sakdurunge ngejoki banyu kuwi mau.”

Andrerini : “Kenging menapa kedah dinten Jemuah Kliwon Mbah, anggenipun ngejokki toyanipun?”

Mbah Lanhari : “Kuwi wis dadi sarat Ndhuk....”

Lampahing pengobatan tradhisional pêtêk

Andrerini : “Mbah, lampahing *pengobatan* ingkang dipuntindakaken menapa kemawon?”

Mbah Lanhari : “Sepisan, aku takon sapa jenenge lan netone. Banjur aku takon apa sing dirasakke, jalarane kena apa. Nek uwis, aku banjur njupuk piranti sing dibutuhke.”

Andrerini : “Piranti lan ubarampe ingkang dibetahaken menapa kemawon Mbah?”

Mbah Lanhari : “Yo gumantung larane kuwi mau. Nek cah cilik panas, terus rewel wae, wis diprisake ora mari-mari, biasane banjur digawa mreng. Isoh kena sawan utawa lara awake. Nek lara awake, cukup dipijet wae. Nanging nek kena sawan kudu nganggo sarat nggowo kembang telon utawa kembang lesan.”

Andrerini : “Sekaripun kala wau dipunginakaken kangge menapa Mbah?”

Mbah Lanhari : “Gumantung larane. Ana sing dingo wedhak, ana sing dingo adus.”

Andrerini : “Ingkang damelaken wedhak sinten Mbah?”

Mbah Lanhari : “Nek sing gawe wedhak biasane aku direwangi karo anakku Lasmi. Nanging nek dingo adus, digawa bali. Aku mung ndongani kembange kuwi mau, karo tak gawani banyu sing wis tak dongani.”

Andrerini : “Menapa wonten mantra utawi jopa-japunipun Mbah?”

Mbah Lanhari : “Ya jopa-japune ki mung maca Basmallah, Al-Fatekhah, karo niat.”

Andrerini : “Niatipun kadospundi Mbah?”

Mbah Lanhari : “Ya mung niat nambani bocah/ wong iki bekne mari. Banjur disebulke ping telu, nang banyu putih, banjur diombe ping telu, ge raup ping telu. Nek sing perlu pijet, disebulke nang awak sing arep dipijeti.”

Andrerini : “Tiyang ingkang gerah adatipun nyaosi arta pinten Mbah?”

Mbah Lanhari : “Wong sing njaluk tamba mreng ora perlu mbayar. Aku niat nuli, ora njaluk bayar. Wong aku udu dhukun, sing sok njaluk bayaran. Bapakku biyen ya mung nuli wae, nek dibayar ya ora gelem. Nek aku dibayar gelem, wis sugih aku ket mbiyen Ndhuk, nanging aku ora gelem. Nanging yen tuku kembange, ya sing lara kuwi mau.”

Andrerini : “Menapa sedaya tiyang sami boten mbayar Mbah?”

Mbah Lanhari : “Ya ana sing mbayar, nanging aku ora gelem. Ana uga sing sok gawakke panganan, gula teh, beras, udud, lan liyane. Gandheng wis digawakke, gelem ora gelem aku kudu nampa. Nanging nek dhuwit aku ora.”

Andrerini : “Kenging menapa Mbah, panjenengan boten kersa dipunbayar?”

Mbah Lanhari : “Amarga niatku ket biyen kuwi, anggonku nambani uwong kanthi iklas lillahi ta’ala ora njaluk bayar.”

Andrerini : “Ow ngaten. Nggih, gandheng sampun cekap anggenipun kula nyuwun pirsane, kula badhe nyuwun pamit rumiyin Mbah. Benjang dipunlajengaken malih Mbah. Matur sembah nuwun nggih Mbah. Nyuwun pangapunten, menawi wonten lepat kula Mbah.”

Mbah Lanhari : “Iya, ora papa Ndhuk.”

Andrerini : “Pareng rumiyin nggih Mbah....”

Mbah Lanhari : “Yoh.”

CATHETAN REFLEKSI

1. Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kec. Ngluwar, Kab. Magelang wonten setunggal dhukun ingkang saged ngusadani sesakit ingkang asmanipun Mbah Lanhari.
2. Mbah lanhari menika saged ngusadani sesakit awujud gerah *fisik* lan *nonfisik*. Anggenipun ngusadani gerah *fisik* kanthi cara dipunpêtêk ngginakaken lisah klentik lan “miri kopong”, dene gerah *nonfisik* kanthi cara dipunsrani ngangge toya jampi lan sekar telon.
3. Mbah Lanhari saged ngusadani sesakit kadosta lara panas, anake rewel, masuk angin, gatel-gatel, kena sawan, kesleo, lara untu, lara wetenge, ora isoh mlaku, kecethit, pegel-pegel, pengin duwe anak.
4. Mbah Lanhari anggenipun bikak praktek sawayah-wayah lan saben dinten kejawi dinten Pahing.
5. Mbah Lanhari anggenipun ngusadani sesakit menika boten nyuwun arta.
6. Mbah Lanhari anggenipun saged ngusadani sesakit menika amargi bakat utawi turunan saking tiyang sepuh, tirakat (prihatin, siyam mutih, siyam ngebleng), lan sinau kanthi cara *autodidak* (mirsani tiyang sepuhipun ingkang saweg ngusadani sesakit). Kejawi menika ugi angsal palilah saking Gusti Allah.
7. *Pasien* ingkang nyuwun jampi menika boten namung masarakat Dhusun Ngemplak kemawon ananging wonten ingkang saking sanes dhusun, kadosta Temanggung, Secang, Carikan, Ketro, Madon, Jogja, lsp.

CATHETAN LAPANGAN WAWANCARA (CLW 02)

Nama : Ibu Lasmi (Putranipun Mbah Hari)

Yuswa : 33 tahun

Padamelan : Tani

Asiling *transkrip* pirembagan (wawancara):

Andrerini : “Kula nuwun Ibu,...”

Ibu Lasmi : “Mangga-mangga, ngriki pinarakke mlebet.”

Andrerini : “Inggi Bu, matur nuwun.”

Ibu Lasmi : “Wonten perlu menapa nggih mbak?”

Andrerini : “Mekaten Bu, sakderengipun tepangaken nama kula Andrerini Bu, saking Universitas Negeri Yogyakarta. Badhe sowan Ibu saperlu badhe nyuwun pirs babagan *pengobatan* tradhisional ing dhusun mriki Bu. Menapa kepareng?”

Ibu Lasmi : “Angsal Mbak. Ajeng tangklet apa Mbak?”

Andrerini : “Sepisan, asmanipun Ibu sinten nggih?”

Ibu Lasmi : “Lasmi, Mbak.”

Andrerini : “Bu Lasmi yuswanipun pinten nggih?”

Ibu Lasmi : “33 tahun, Mbak.”

Andrerini : “Ibu Lasmi nyambut damel menapa nggih Bu?”

Ibu Lasmi : “Dados ibu rumah tangga sinambi nyambi tani, ngrewangi bojo kula Mbak.”

Andrerini : “Ow, mekaten. Bu, ing dhusun ngriki ndak wonten *pengobatan* tradhisional?”

Ibu Lasmi : “Wonten Mbak, ingkang nambani menika Mbah Hari naminipun. Mbah Hari menika Bapak kula.”

Andrerini : “Wonten tiyang pinten ing dhusun mriki ingkang saged ngusadani sesakit kados Mbah Hari, Bu?”

- Ibu Lasmi : “Namung wonten setunggal Mbak. Menawi desa ingkang sanesipun ugi wonten, nanging dhukun bayi Mbak.”
- Andrerini : “Menapa Mbah Hari anggenipun ngusadani sesakit menika sampun dangu Bu?”
- Ibu Lasmi : “Nggih Mbak. Bapak menika le nambani tiyang sampun dangu. Ket Mas kula no 2 isih cilik Mbak. Sakniki mas kula yuswane sampun kirang langkung 52 tahun Mbak.”
- Andrerini : “Menapa kathah ingkang nyuwun tamba wonten mriku, Bu?”
- Ibu Lasmi : “Kathah Mbak. Alhamdulillah, nggih tiyang ingkang nyuwun tamba mriku nggih jodho Mbak. Nggih sami mantun Mbak.”
- Andrerini : “Tiyang ingkang gerah menapa mawon Bu, ingkang sampun nyuwun jampi mriki Bu?”
- Ibu Lasmi : “Werna-werna Mbak. Ana sing pegel-pegel, kesleo, kecethit, anake rewel, awake panas, lara weteng, lara untu, gatel-gatel, kenging sawan, lan liyane Mbak.”
- Andrerini : “Menapa Ibu sampun nate dipunusadani Bu?”
- Ibu Lasmi : “Sampun nate Mbak, rumiyin weteng kula nate sakit, menawi kekeselen umat. Kula keriki boten mantun. Kula presakke nggih boten mantun. Lajeng kula nyuwun pijet Bapak kula. Alhamdulillah mantun lan boten umat malih, Mbak.”

Lampahing *pengobatan* pêtêk lan piranti utawi ubarampe ingkang dipunginakaken

- Andrerini : “Kadospundi lampahing *pengobatan* ingkang dipuntindakaken Bu?”
- Ibu Lasmi : “Sepisan kula dipuntangkleti lara napane, bagian pundi ingkang lara. Kaping kalih Bapak mundhut lenga klentik saha kados “miri” ingkang werninipun cemeng, lajeng dipunjopa-japu, dipuntemplekaken ing weteng kula ingkang sakit, lan wiwit mijeti kula Mbak.”
- Andrerini : “Inkang dipunpêtêk perangan badan pundi mawon Bu?”

- Ibu Lasmi : “Weteng kalihan geger kula Mbak.”
- Andrerini : “Menapa wonten dinten kusus Mbah Hari boten nampi tiyang ingkang nyuwun tamba, Bu?”
- Ibu Lasmi : “Wonten Mbak. Menawi boten klentu dinten Pahing Mbak, Bapak boten kersa nambani.”
- Andrerini : “Kinten-kinten kenging menapa nggih Bu, menawi dinten Pahing Mbah Hari boten kersa ngusadani sesakit, Bu?”
- Ibu Lasmi : “Kula boten ngertos Mbak. Ngendikane Bapak, dinten Pahing niku dados dinten pantanganipun Bapak. Dadosipun Bapak boten kersa nambani Mbak.”
- Andrerini : “Menapa wonten tiyang jawi dhusun mriki ingkang nyuwun jampi Bu?”
- Ibu Lasmi : “Nggih Mbak. Kejaba masarakat mriki, ugi wonten masarakat sanes dhusun ingkang nyuwun tamba mriki. Wonten ingkang saking Temanggung, Carikan, Ketra, Madon.”
- Andrerini : “Menapa anggenipun nambani menika, Mbah Hari boten kersa dipuncaosi arta Bu?”
- Ibu Lasmi : “Boten Mbak. Amargi Bapak sampun niat kawit riyin menawi Bapak menika namung nulungi lan boten ajeng nyuwun arta.”
- Andrerini : “Menapa ibu nate ngrencangi damel wedhak Bu?”
- Ibu Lasmi : “Nggih Mbak. Menawi wonten ingkang betah tamba wedhak saking sekar, Bapak ingkang nyepakke bahan-bahan sing arep digawe wedhak. Dene kula ingkang mipis sekar menika Mbak.”
- Andrerini : “Sekaripun menapa Ibu ingkang mundhut?”
- Ibu Lasmi : “Boten Mbak. Kembange menika saking tiyang ingkang gerah. Dadose ingkang tumbas kembange menika tiyang ingkang gerah, lajeng Bapak ingkang dongani.”
- Andrerini : “Gandheng sampun cekap anggenipun kula nyuwun pirsu, kula badhe yuwun pamit Bu. Matur sembah nuwun nggih Bu. Nyuwun pangapunten, menawi wonten lepat kula Bu.”
- Ibu Lasmi : “Nggih, boten menapa Mbak.”

Andrerini : “Pareng rumiyin nggih Bu.”

Ibu Lasmi : “ Nggih, mangga-mangga.”

CATHETAN REFLEKSI

1. Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kec. Ngluwar, Kab. Magelang wonten setunggal dhukun ingkang saged ngusadani sesakit ingkang asmanipun Mbah Lanhari.
2. Mbah lanhari menika saged ngusadani sesakit awujud gerah *fisik* lan *nonfisik* kadosta pegel-pegel, kesleo, kecethit, anake rewel, awake panas, lara weteng, lara untu, gatel-gatel, kenging sawan.
3. Mbah Lanhari anggenipun bikak praktek sawayah-wayah lan saben dinten kejawi dinten Pahing.
4. Mbah Lanhari anggenipun ngusadani sesakit menika boten nyuwun arta.
5. *Pasien* ingkang nyuwun jampi dhateng Mbah Lanhari menika boten namung masarakat Dhusun Ngemplak kemawon, ananging wonten ingkang saking sanes dhusun, kadosta Temanggung, Carikan, Ketro, Madon.

CATHETAN LAPANGAN WAWANCARA (CLW 03)

Nama : Ibu Yanti (masarakat Dhusun Ngemplak)

Uswa : 30 tahun

Padamelan : Buruh

Asiling *transkrip* pirembagan (wawancara):

Andrerini : “Kula nuwun Ibu,...”

Ibu Yanti : “Mangga-mangga.”

Andrerini : “Inggi Bu.”

Ibu Yanti : “Pinarake mlebet napa?”

Andrerini : “Sampun Bu, matur nuwun. Wonten ngriki kemawon, kajenge sinambi ngisis Bu.”

Ibu Yanti : “Nggi. Wonten perlu menapa nggi mbak?”

Andrerini : “Inggi Bu, sakderengipun tepangaken nama kula Andrerini Bu, saking Universitas Negeri Yogyakarta. Kula sowan Ibu saperlu badhe nyuwun pirs babagan *pengobatan* tradhisional ing desa mriki Bu. Menapa kepareng?”

Ibu Yanti : “Ow, angsal mawon Mbak. Ajeng tangklet nunapa Mbak?”

Andrerini : “Sepisan, asmanipun Ibu sinten nggi?”

Ibu Yanti : “Kula Yanti, Mbak.”

Andrerini : “BuYanti yuswanipun pinten nggi?”

Ibu Yanti : “30 tahun, Mbak.”

Andrerini : “Bu Yanti asli tiyang mriki?”

Ibu Yanti : “Sanes Mbak, kula saking Dhusun Putat Mbak, ananging samenika sampun teng mriki tumut bojo kula.”

Andrerini : “Sampun pinten taun sale Ibu lenggah wonten dhusun menika?”

Ibu Yanti : “Kira-kira wis 7 tahunan Mbak.”

Andrerini : “Ibu Yanti nyambut damel menapa nggi Bu?”

- Ibu Yanti : “Dadi ibu rumah tangga sinambi nyambi buruh tani, ngrewangi bojo kula Mbak.”
- Andrerini : “Ow, nggih Bu. Bu, ing dhusun ngriki ndak wonten *pengobatan* tradhisional?”
- Ibu Yanti : “Wonten Mbak, ingkang nambani menika Mbah Hari. Anggenipun nambani dipijeti Mbak.”
- Andrerini : “Wonten tiyang pinten ing dhusun mriki ingkang ngusadani sesakit kados Mbah hari, Bu?”
- Ibu Yanti : “Kadose namung wonten setunggal Mbak. Nggih nggen Mbah Hari niku wau.”
- Andrerini : “Menapa Mbah Hari anggenipun ngusadani sesakit menika sampun dangu Bu?”
- Ibu Yanti : “Kula boten mangertos menawi niku Mbak. Ananging criyose bojo kula, sampun dangu Mbak. Wiwit bojo kula alit, sakmenika bojo kula sampun umur 35 tahun.”
- Andrerini : “Menapa kathah ingkang nyuwun tamba woten mriku?”
- Ibu Yanti : “Kathah napa boten kula boten pati dong Mbak. Ananging nggih wonten ingkang nyuwun tamba teng mriku.”

Lampahing *pengobatan* pêtêk lan piranti utawi ubarampe ingkang dipunginakaken

- Andrerini : “Menapa Ibu sampun nate nyobi nyuwun jampi wonte nggen Mbah Hari Bu?”
- Ibu Yanti : “Menawi kula dereng Mbak. Ananging anak kula sampun nate mriku Mbak. Nggih sampun bola-bali.”
- Andrerini : “Putranipun Ibu menika yuswanipun pinten?”
- Ibu Yanti : “Nembe kelas TK Mbak, kurang luwih 5 tahun.”
- Andrerini : “Gerah menapa Bu, putra panjenengan menika?”
- Ibu Yanti : “Nggih sampun nate lara wetenge, kesleo tek tiba Mbak, terus kalawingi nika awakipun teka-teka abuh-abuh sedaya nika Mbak. Padahal boten dhawah. Lajeng kula presakke wonten puskesmas,

ananging tetep boten mantun. Lajeng larene nika pendhak bengi namung nangis mawon. Lajeng kula beta mawon wonten nggen Mbah Hari.”

Andrerini : “Lajeng kadospundi Bu, mantun menapa boten Bu?”

Ibu Yanti : “Alhamdulillah mantun Mbak.”

Andrerini : “Kadospundi caranipun Mbah Hari ngusadani Bu?”

Ibu Yanti : “Menawi ingkang lara weteng, kados mekaten Mbak. Sepisan kula ditangkleti jenenge anakku Mbak. Lajeng ditangkleti lara apa, bagian pundi ingkang lara. Salajengipun Mbah Hari mendhet lisah klentik kaliyan kados “miri” wernane ireng. Salajengipun Mbah Hari jopa-japu dipunsebulaken ing “miri” lajeng nemplekaken “miri” ing wetenge Salsa, banjur dipunpijети Mbak. Sing dipijети sekitar weteng kaliyan gejeripun Salsa.”

“Menawi ingkang awake abuh-abuh, kados mekaten anggenipun nambani. Sepisan kula ditangkleti teknapa jalare kok awake sged abuh-abuh. Kula nggih crita blaka nika Mbak. Larene niku wangsul saking sekolahan, le mungal pipis teng wangang. Lajeng pas dalu niku awake abuh-abuh, terus larene nangis terus nika Mbak. Lajeng Mbah Hari menika mundhut banyu putih segelas, di dongani, banjur banyune kala wau ken ngraupke teng anak kula ping tiga lajeng turahanipun ken mimik. Saderengipun kula raupaken, kula nggih maos Basmallah rumiyin, amargi kula pitados ingkang saged mantunaken menika Gusti Allah, lan Mbah Hari menika namung dados srana mawon. Lajeng Mbah Hari ndhawuhi kula tumbas mbang telon karo menyan, mangkih mbang telon karo menyan kuwi mau digawa malih teng nggen Mbah Hari.”

Andrerini : “Lajeng sekaripun kala wau damel menapa Bu?”

Ibu Yanti : “Kembange mau didongani kalih Mbah Hari, lajeng ken damel pakpung anak kula. Criyose, anak kula menika kenging sawan ing dalan, ngaten.”

- Andrerini : “Putra Ibu kala wau pas gerah abuh-abuh, badanipun dipijeti menapa boten?”
- Ibu Yanti : “Boten Mbak, amargi ngendikane Mbah Hari awake boten napa-napa, dadine boten perlu dipijet. Kula nggih manut mawon Mbak.”
- Andrerini : “Anggenipun nambani menika, bayar menapa boten Bu?”
- Ibu Yanti : “Boten Mbak. Kula dicriyosi masarakat mriki Mbak, menawi Mbah Hari boten kersa dicaosi arta . Amargi Mbahe nika niatipun namung nulung Mbak.”
- Andrerini : “Menapa wonten dinten kusus Mbah Hari boten nampi tiyang ingkang nyuwun jampi Bu?”
- Ibu Yanti : “Mireng-mireng nika, dinten Pahing Mbak, piyambakipun boten kersa nambani.”
- Andrerini : “Ow mekaten Bu. Nggih, gandheng sampun cekap anggenipun kula nyuwun pirsu, kula badhe nyuwun pamit Bu. Matur sembah nuwun nggih Bu. Nyuwun pangapunten, menawi wonten lepat kula saha menawi kula sampun ngrepoti Ibu.”
- Ibu Yanti : “Nggih, boten napa-napa, Mbak.”
- Andrerini : “Kula pareng rumiyin nggih Bu,..”
- Ibu Yanti : “Nggih, mangga-mangga Mbak.”

CATHETAN REFLEKSI

1. Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kec. Ngluwar, Kab. Magelang wonten setunggal dhukun ingkang saged ngusadani sesakit ingkang asmanipun Mbah Lanhari.
2. Menawi gerah *fisik* kadosta lara weteng anggenipun ngusadani kanthi cara dipunpêtêk. Dene gerah *nonfisik* kadosta badanipun abuh-abuh jalaran kenging sawan anggenipun ngusadani kanthi cara siram ngangge sekar telon.

3. Mbah Lanhari anggenipun bikak praktek sawayah-wayah lan saben dinten kejawi dinten Pahing.
4. Mbah Lanhari anggenipun ngusadani sesakit menika boten nyuwun arta.

CATHETAN LAPANGAN WAWANCARA (CLW 04)

Nama : Ibu Linda (masarakat Dhusun Ngemplak)
Yuswa : 28 tahun
Padamelan : Tani

Asiling *transkrip* pirembagan (wawancara):

Andrerini : “Kula nuwun Bu,....”
Ibu Linda : “Mangga,.”
Andrerini : “Inggih Bu, nyuwun pangapunten Bu, badhe nyuwun pirsu.”
Ibu Linda : “Nggih, mangga. Nyuwun pirsu menapa Mbak?”
Andrerini : “Inggih Bu, sakderengipun tepangaken nama kula Andrerini Bu, kula saking Universitas Negeri Yogyakarta. Kula sowan Ibu saperlu badhe nyuwun pirsu babagan *pengobatan* tradhisional ing desa mriki Bu. Menapa kepareng?”
Ibu Linda : “Owalah, angsal Mbak. Pripun?”
Andrerini : “Sepisan, asmanipun Ibu sinten nggih?”
Ibu Linda : “Linda, Mbak.”
Andrerini : “Bu Linda yuswanipun pinten nggih?”
Ibu Linda : “28 tahun, Mbak.”
Andrerini : “Ibu Linda menika asli tiyang mriki boten?”
Ibu Linda : “Boten Mbak. Kula niki aslinipun tiyang sawangan, lajeng kula manggen ngriki kalih bojo kula.”
Andrerini : “Sampun pinten tahun Ibu, anggenipun lenggah wonten ngriki?”
Ibu Linda : “Kula sampun teng mriki kirang luwih 3,5 tahunan Mbak.”
Andrerini : “Ibu nyambut damel menapa nggih Bu?”
Ibu Linda : “Kula namung ibu rumah tangga sinambi nyambi tani, ngrewangi bojo kula Mbak.”
Andrerini : “Ow, nggih Bu. Bu, menapa Ibu mangertos bilih ing dhusun ngriki wonten ingkang saged ngusadani sesakit Bu?”

- Ibu Linda : “Mangertos Mbak. Mergane kula dicriyosi kalih bojo kula. Mbah Hari menika saged nambani tiyang ingkang gerah Mbak. Nggih srana mijeti Mbak.”
- Andrerini : “Wonten pinten ing dhusun mriki tiyang ingkang saged ngusadani sesakit kados Mbah Hari menika Bu?”
- Ibu Linda : “Kadose namung setunggal Mbak. Nggih namung Mbah Hari niku.”
- Andrerini : “Menapa Mbah Hari anggenipun ngusadani sesakit sampun dangu Bu?”
- Ibu Linda : “Kayane sampun dangu Mbak.”
- Andrerini : “Ow mekaten Bu. Menapa Ibu sampun nate nyobi nyuwun jampi dhateng Mbah Hari?”
- Ibu Linda : “Anak kula sampun nate Mbak. Menawi kenging sawan napa rewel, panas, nika langsung kula beta teng nggen Mbah Hari.”
- Andrerini : “Ow. Boten diasta wonten dhokter Bu?”
- Ibu Linda : “Nggih kadang-kadang kula beta teng puskesmas, ananging biasane menawi dipunbeta teng nggen Mbah Hari menika sampun mantun, dadosipun boten perlu teng puskesmas. Dadosipun menawi anak kula panas, watuk, rewel, lara awake, langsung kula beta teng nggen Mbah Hari.”

Lampahing pengobatan pêtêk lan piranti utawi ubarampe ingkang dipunginakaken

- Andrerini : “Kadospundi lampahing pengobatan ingkang dipuntindakaken Mbah Hari Bu?”
- Ibu Linda : “Nggih anak kula menika ditangkleti jenenge Mbak, lajeng ditangkleti sakit nunapa. Menawi lara awake nika, kalih Mbah Hari lajeng dipijeti. Ananging sampun nate, anak kula menika kenging sawan saking nggunung, lajeng disrabani ngangge mbang telon Mbak.”
- Andrerini : “Menawi kenging sawan menika, dipunpijети menapa boten Bu?”

- Ibu Linda : “Boten Mbak. Namung diparingi toya pethak sagelas ingkang sampun didongani Mbah Hari, lajeng diraupke teng anak kula ping tiga, lajeng turahane dimimik. Bibar niku, anak kula lajeng ken pakpung ngangge sekar telon ingkang sampun didongani Mbah Hari ugi.”
- Andrerini : “Lajeng saged mantun Bu?”
- Ibu Linda : “Alhamdulillah Mbak, saged mantun.”
- Andrerini : “Anggenipun nyuwun jampi menika bayar menapa boten Bu?”
- Ibu Linda : “Boten Mbak. Riyin kula menika nate badhe bayar, ananging Mbahe boten purun. Ngendikane piyambake namung nulung. Saged mantun mawon, mbahe sampun seneng Mbak.”
- Andrerini : “Menapa wonten dinten kusus Mbah Hari boten nampi tiyang ingkang nyuwun tamba?”
- Ibu Linda : “Kadosipun menawi dinten Pahing boten kersa Mbak. Kula dipuncriyosi Mbah Hari piyambak.”
- Andrerini : “Ow ngaten Bu. Gandheng sampun cekap, kula badhe pamit rumiyin Bu. Matur sembah nuwun nggih Bu. Nyuwun pangapunten, menawi wonten lepat kula Bu.”
- Ibu Linda : “Sami-sami, boten wonten lepat Mbak.”
- Andrerini : “Pareng rumiyin nggih Bu,..”
- Ibu Linda : “Nggih, mangga-mangga.”

CATHETAN REFLEKSI

1. Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kec. Ngluwar, Kab. Magelang wonten setunggal dhukun ingkang saged ngusadani sesakit ingkang asmanipun Mbah Lanhari.
2. Menawi putranipun Ibu Linda sakit kadosta panas, watuk, rewel, lara awake, langsung dipunbeta dhateng Mbah Lanhari.
3. Putranipun Ibu Linda ingkang kenging sawan dipunjampeni kanthi cara siram ngangge sekar telon.
4. Mbah Lanhari anggenipun ngusadani sesakit menika boten nyuwun arta.

CATHETAN LAPANGAN WAWANCARA (CLW 05)

Nama : Bapak Kaerun (masarakat Dhusun Carikan)
Yuswa : 68 tahun
Padamelan : Tani

Asiling *transkrip* pirembagan (wawancara):

Andrerini : “Mbah tepangaken nama kula Andrerini Mbah, saking Universitas Negeri Yogyakarta. Kula badhe nyuwun pirsane babagan *pengobatan* tradhisional ingkang nembe mawon dipunlampahi Simbah. Menapa kepareng?”

Bapak Kaerun : “Angsal Mbak. Ajeng tangklet apa Mbak?”

Andrerini : “Sepisan, asmanipun Simbah sinten nggih?”

Bapak Kaerun : “Aku Kaerun, Ndhuk.”

Andrerini : “Mbah kaerun yuswanipun pinten nggih?”

Bapak Kaerun : “68 tahun, Ndhuk.”

Andrerini : “Mbah Kaerun nyambut damel menapa nggih Mbah?”

Bapak Kaerun : “Aku mung tani.”

Andrerini : “Mbah Kaerun dalemipun wonten pundi Mbah?”

Bapak Kaerun : “Aku asli Dhusun Carikan Ndhuk.”

Andrerini : “Simbah pirsane *pengobatan* ing Dhusun Ngemplak saking pundi?”

Bapak Kaerun : “Aku wis kenal Lanhari ket biyen. Lanhari kuwi kancaku dolan biyen.”

Andrerini : “Simbah gerah menapa?”

Bapak Kaerun : “Iki awakku kabeh gatal-gatel lan rasane panas.”

Andrerini : “Jalaranipun menapa, kok Simbah saged gerah gatal-gatel kados mekaten?”

Bapak Kaerun : “Aku dewe ya ra genah. Wingi bar seka ngalas ngarit, awakku teka-teka rasane gatal-gatel lan panas. Aku ora rumangsa kena uler, nanging kok awakku gatal-gatel kabeh.”

Andrerini : “Menapa sampun dipunpresakaken wonten dhokter Mbah?”

Bapak Kaerun : “Wis tak presakke nang puskesmas, tapi ora mari-mari. Banjur aku tak kon ngeterke anakku mreng njaluk tamba.”

Andrerini : “Kenging menapa Simbah anggenipun nyuwun jampi kaliyan Mbah Lanhari?”

Bapak Kaerun : “Ya sepisan ikhtiar nggolek tamba, sing ping pindhho aku percaya nek Lanhari isoh nambani laraku iki.”

Lampahing pengobatan pêtêk lan piranti utawi ubarampe ingkang dipunginakaken

Andrerini : “Kadospundi lampahing pengobatan ingkang dipuntindakaken panjenengan Mbah?”

Bapak Kaerun : “Sepisan kula dipuntangkleti naminipun. Lajeng dipuntangkleti lara menapa, bagian pundi ingkang lara lan apa kang dirasakake. Lajeng Mbah Hari mendhet banyu putih segelas, dijopa-japu banjur disebulke ing banyu putih mau. Terus banyu putih mau di ombe ping telu, lan ge raup aku ping 3. Turahan banyu putih mau dingo gawe wedhak kembang. Banjur anakku dikontuku kembang telon. Let sedilit wedhak telone wis dadi. Banjur aku di wedhaki karo Lanhari. Bar diwedhaki, awaku sing maune rasane panas gatel, banjur dadi anyep rasane. Banjur turahan wedhak mau diwadhahi karo Lanhari, dingo wedhakan aku nang ngomah.”

Andrerini : “Menapa panjenengan dipunpêtêk Mbah?”

Bapak Kaerun : “Ora Ndhuk. Aku mung diwedhaki wae.”

Andrerini : “Ngendikanipun Mbah Hari, panjenengan gerah menapa Mbah?”

Bapak Kaerun : “Jarene aku kena sawan sing awujud upas sing ora ketok.”

Andrerini : “Menapa panjenengan mangertos, dinten menapa Mbah Hari boten kersa ngusadani sesakit?”

Bapak Kaerun : “Nek ora kleru dina Pahing. Lanhari dewe sing crita karo aku.”

Andrerini : “Menapa Mbah Hari nyuwun arta kaliyan Simbah?”

Bapak Kaerun : “Ora Ndhuk. Lanhari ora njaluk dhuwit. Dibayar ya ora gelem. Jare niate nulung lillahi ta’ala.”

Andrerini : “Ow mekaten. Nggih gandheng sampun cekap, kula ngaturaken Matur sembah nuwun nggih Mbah. Nyuwun pangapunten, menawi wonten lepat kula.”

Bapak Kaerun : “ Iya, ora papa Ndhuk.”

CATHETAN REFLEKSI

1. Bapak Kaerun menika *pasien* saking Dhusun Carikan, ingkang nyuwun jampi dhateng Mbah Lanhari.
2. Bapak Kaerun gerah gatel-gatel, kulitipun abrit lan nglungsungi saha raosipun gatel kemranyas. Gerahipun Bapak Kaerun menika kalebet gerah *nonfisik* amargi jalaranipun kenging sawan.
3. Mbah Lanhari anggenipun ngusadani gerahipun Bapak Kaerun ngginakaken sekar telon ingkang dipundamel wedhak sekar telon.
4. Mbah Lanhari anggenipun ngusadani sesakit menika boten nyuwun arta.

CATHETAN LAPANGAN WAWANCARA (CLW 06)

Nama : Asri
Yuswa : 33 tahun
Padamelan : Buruh

Asiling *transkrip* pirembagan (wawancara):

Andrerini : “Kula nuwun Bu,....”
Ibu Asri : “Mangga Mbak,.”
Andrerini : “Inggih Bu, nyuwun pangapunten Bu, badhe nyuwun pirsu.”
Ibu Asri : “Nggih, mangga. Nyuwun pirsu menapa Mbak?”
Andrerini : “Inggih Bu, sakderengipun tepangaken nama kula Andrerini Bu, kula saking Universitas Negeri Yogyakarta. Kula sowan Ibu saperlu badhe nyuwun pirsu babagan *pengobatan* tradhisional ing desa mriki Bu. Menapa kepareng?”
Ibu Asri : “Nggih, angsal Mbak. Pripun?”
Andrerini : “Sepisan, asmanipun Ibu sinten nggih?”
Ibu Asri : “Asri, Mbak.”
Andrerini : “Bu Asri yuswanipun pinten nggih?”
Ibu Asri : “33 tahun, Mbak.”
Andrerini : “Ibu Asri menika asli tiyang mriki boten?”
Ibu Asri : “Boten Mbak. Kula niku aslinipun tiyang Sirahan, lajeng kula manggen ngriki tumut bojo kula.”
Andrerini : “Sampun pinten tahun Ibu, anggenipun lenggah wonten ngriki?”
Ibu Asri : “Kula teng mriki kirang luwih 11 tahunan Mbak.”
Andrerini : “Ibu nyambut damel menapa nggih Bu?”
Ibu Asri : “Kula dados buruh Mbak. Kadang-kadang tumut tandur, nggih tumut derep. Nyambi-nyambi Mbak.”

- Andrerini : “Ow, mekaten Bu. Nggih langsung kemawon Bu, menapa Ibu mangertos bilih ing dhusun ngriki wonten ingkang saged ngusadani sesakit Bu?”
- Ibu Asri : “Nggih mangertos Mbak. Kula sampun nate pijet teng nggen Mbah Hari. Mbah Hari niku tiyang ingkang saged nambani menika Mbak.”
- Andrerini : “Kenging menapa Ibu pijet teng nggen Mbah Hari? Gerah menapa Bu?”
- Ibu Asri : “Amarga cedhak Mbak. Kejaba kuwi, Mbah Hari anggone nambani ki mandi Mbak. Ora perlu nganggo sarat werna-werna, kejaba yen sarat kuwi mau dibutuhke Mbak. Pas kuwi, aku lara wetenge Mbak. Wetenge ki teka kemeng kae Mbak. Ora kaya lara weteng liyane. Nganti awakku anyep kabeh Mbak, lan metu kringete.”
- Andrerini : “Kala wau tegese piun boten ngangge sarat kejawi sarat ingkang dipunbetahaken menika kados pundi Bu?”
- Ibu Asri : “Maksude Mbah Hari kuwi bar nambani ora njaluk bayar Mbak. Nek dukun liyane lak njaluk bayar Mbak. Terus, nek sarat sing dibutuhke kuwi maksude sarat sing dingo kanggo nambani Mbak. Sarat sing dimaksud kuwi kayata kembang Mbak. Kula sampun nate, nyuwun tamba teng nggen Mbah Hari menika ken pados kembang telon amargi kula kenging sawan.”
- Andrerini : “Titikanipun Ibu kenging sawan menika kados pundi?”
- Ibu Asri : “Sirah kula menika rasane mubeng nika Mbak, bingung ra karuan. Awake uga nggregesi Mbak. Pokoke boten kados mumet biasane nika Mbak.”
- Andrerini : “Boten priksa wonten dhokter kemawon Bu?”
- Ibu Asri : “Lha wis ra kanti Mbak. Posisi kuwi rasane bingung banget Mbak. Sirahe kaya dikeplaki kae Mbak. Nek tak gawa nang dhokter, kesuwen Mbak. Urung perjalanane, urung ngantrine. Selak ora kuwat Mbak. Menurutku laraku kuwi ya dudu lara sirah biasa

Mbak. Bar tangi turu aku langsung ngrasake bingung lan siraha kaya dikeplaki kae, lara banget Mbak. Padahal wingi ora napa-napa, sehat. Bojone kula lan Mak e kula nggih ngengken kula nyuwun tamba teng nggen Mbah Hari mawon.”

Andrerini : “Wonten pinten ing dhusun mriki tiyang ingkang saged ngusadani sesakit kados Mbah Hari menika Bu?”

Ibu Asri : “Nang dhusun mriki nggih namung Mbah Hari niku Mbak.”

Andrerini : “Menapa Mbah Hari anggenipun ngusadani sesakit sampun dangu Bu?”

Ibu Asri : “Kayane sampun dangu Mbak. Kula dicriyosi tiyang mriki Mbak.”

Lampahing pengobatan pêtêk lan piranti utawi ubarampe ingkang dipunginakaken

Andrerini : “Kadospundi lampahing pengobatan ingkang dipuntindakaken Mbah Hari Bu?”

Ibu Asri : “Prosese pas aku njaluk tamba lara weteng karo lara amarga kena sawan ki beda Mbak. Bedane nek sing lara weteng ora nganggo sarat kembang telon, nek sing kena sawan nganggo srana kembang telon. Sepisan, biasane ditakoni jeneng lan netone Mbak, merga biyen aku wis tau mrengs dadi pas wingi kuwi aku ora ditakoni meneh. Bar kuwi aku ditakoni sing dirasake apa, jalarane wingi napa. Terus Mbah Hari ndhawuhi kula teturon Mbak, amarga Mbah Hari badhe mijet kula. Saderengipun dipunpijet, Mbah Hari mendhet piranti pijet kados lisah klentik kaliyan barang sing wujud bunder ireng cilik kaya miri Mbak. Kula nggih boten mangertos niku nunapa. Mbah Hari lajeng jopa-japu lan disebulke ping telu ing weteng kula sinambi nemplekake barang sing kaya miri mau Mbak. Bar kuwi lagi wiwit mijet Mbak.”

Andrerini : “Jopa-japu ingkang dipunwaos Mbah Hari, Ibu miring boten?”

- Ibu Asri : “Ora Mbak. Mbah Hari ki dremimil kae, nanging aku mung krungu basmallah, karo Al-Fatikhah Mbak, liyane kuwi aku ora krungu Mbak”
- Andrerini : “Menawi ingkang gerah kenging sawan menika, Ibu dipunpêtêk menapa boten Bu? Lajeng lampahing *pengobatan* sami menapa boten Bu?”
- Ibu Asri : “Boten dipijet Mbak. Mung bar ditakoni sing dirasake apa, banjur Mbah Hari mendhet toya pethak sagelas kaliyan barang kaya miri mau Mbak. Banjur Mbah Hari maos jopa-japu, disebulke teng banyune wau ping tiga. Lajeng diombe ping tiga, ken damel raup ping tiga, lan diturahke setengah Mbak. Criyose kangge campuran pas siram ngaten Mbak. Lajeng bojo kula dikentumbas kembang telon. Kembang telone wau diudhar, terus dijopa-japu kaliyan Mbah Hari, bar niku ken beta wangsul kangge siram. Dadosipun anggane siram ngangge toya sing dicampur kaliyan kembang telon, menyan bakar, kaliyan toya pethak turahan sing satengah gelas wau.”
- Andrerini : “Lajeng saged mantun Bu?”
- Ibu Asri : “Alhamdulillah Mbak, saged mantun. Bibar siram, lajeng sirah kula rasane enteng banget Mbak, awake uga dadi seger lan boten bingung malih.”
- Andrerini : “Anggenipun nyuwun jampi menika bayar menapa boten Bu?”
- Ibu Asri : “Boten Mbak. Riyin kula nate ajeng bayar, nanging Mbah Hari boten kersa. Terus duwite kon nggawa bali Mbak.”
- Andrerini : “Menapa wonten dinten kusus Mbah Hari boten nampi tiyang ingkang nyuwun tamba?”
- Ibu Asri : “Ana Mbak. Mbah Hari boten kersa namabani pas dina pahing Mabk.”
- Andrerini : “Ow ngaten Bu. Nggih gandheng sampun cekap, kula badhe pamit rumiyin Bu. Matur sembah nuwun nggih Bu. Nyuwun pangapunten, menawi wonten lepat kula Bu.”

Ibu Asri : “Sami-sami, boten wonten lepate Mbak.”
 Andrerini : “Pareng rumiyin nggih Bu,..”
 Ibu Asri : “Nggih, mangga-mangga.”

CATHETAN REFLEKSI

1. Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kec. Ngluwar, Kab. Magelang wonten setunggal dhukun ingkang saged ngusadani sesakit ingkang asmanipun Mbah Lanhari.
2. Ibu Asri nyuwun jampi dhateng Mbah Lanhari amrgi sirahipun sakit lan ngraosaken bingung sarta badanipun ngregesi. Gerahipun Ibu Asri kalebet gerah *nonfisik* amargi jalaranipun kenging sawan.
3. Mbah Lanhari anggenipun njapani gerahipun Ibu Asri ngginakaken sekar telon. Sekar telon ingkang sampun dijapani menika samangke dipunginakaken kangge siram.
4. Mbah Lanhari anggenipun ngusadani sesakit menika boten nyuwun arta.

CATHETAN LAPANGAN WAWANCARA (CLW 07)

Nama : Poninten

Yuswa : 75 tahun

Padamelan : Tani

Asiling *transkrip* pirembagan (wawancara):

Andrerini : “Kula nuwun Mbah,....”

Ibu Poninten : “Mangga,. Niki sinten nggih?”

Andrerini : “Inggih Mbah tepangaken nama kula Andrerini, kula saking Universitas Negeri Yogyakarta. Kula sowan Simbah saperlu badhe nyuwun pirsu sakedhik babagan *pengobatan* tradhisional ingkang dipuntindakaken dening Mbah Hari ing Dhusun Ngemplak, plososgede, Ngluwar, Magelang, menapa kepareng?”

Ibu Poninten : “Nggih, angsal. Ajeng takon pripon?”

Andrerini : “Sepisan, asmanipun Simbah sinten nggih?”

Ibu Poninten : “Kula Poninten.”

Andrerini : “Simbah yuswanipun pinten nggih?”

Ibu Poninten : “Ya kira-kira 75 tahun, Ndhuk.”

Andrerini : “Simbah nyambut damel menapa nggih?”

Ibu Poninten : “Kula namung tani Ndhuk.”

Andrerini : “Ow, nggih Mbah. Menapa Simbah tepang kaliyan Mbah Hari ingkang saged ngusadani sesakit ing Dhusun Ngemplak Mbah?”

Ibu Poninten : “Ngerti Ndhuk. Lanhari kae biyen kanca dolanku gek cilik. Aku ya wis tau njaluk tulung Mbah Hari nambani laraku.”

Andrerini : “Rumiya ginah menapa Mbah?”

Ibu Poninten : “Wis tau lara awake, pegel-pegel tak pijetke mrana. Terus wis tau awakku nggregesi, sirane rasane abot, bingung, tak tambakke mrana. Jebule aku kena sawan ngalas, Ndhuk.”

Andrerini : “Ow. Boten priksa wonten dhokter Mbah?”

Ibu Poninten : “Uwis. Nek sing pas kena sawan, sakdurunge nane Mbah Hari tak prisakke dhisik nang Puskesmas. Tak kira mung mumet apa masuk angin. Obate wis entek, kok during mari. Banjur tak gawa nang nggone Mbah Hari. Nek sing pegel-pegel awake ngana teka langsung tak gawa nang nggone Mbah Hari.”

Andrerini : “Lajeng saged mantun Mbah?”

Ibu Poninten : “Alhamdulillah Ndhuk, isoh mari.”

Lampahing pengobatan pêtêk lan piranti utawi ubarampe ingkang dipunginakaken

Andrerini : “Kadospundi lampahing pengobatan ingkang dipuntindakaken Mbah Hari Mbah?”

Ibu Poninten : “Nek sing pegel-pegel, mung dipijet. Nek sing kena sawan dikon adus nggo kembang telon.”

Andrerini : “Saderengipun dipunpêtêk, nunapa rumiyin Mbah?”

Ibu Poninten : “Sadurunge dipijet, aku ditakoni jenengku, banjur apa sing dirasakke. Lebar kuwi, Mbah Hari mundhut lenga klentik karo barang sing wujud bunder ireng cilik kaya miri. Banjur Mbah Hari jopa-japu lan disebulke ping telu ing wetengku sambi nempleke barang sing kaya miri mau. Bar kuwi banjur wiwit mijet.”

Andrerini : “Jopa-japu ingkang dipunwaos Mbah Hari, nunapa nggih Mbah?”

Ibu Poninten : “Aku ra ngerti Ndhuk. Ora pati krungu, aku krungune mung ana basmallah, terus Al-Fatekhah barang, liyane aku ra krungu.”

Andrerini : “Menawi ingkang gerah kenging sawan menika, dipunpêtêk menapa boten Mbah?”

Ibu Poninten : “Ora. Nek sing kena sawan, aku kon adus nggo kembang telon. Nanging sakdurunge Mbah Hari mundhut toya pethak sagelas banjur dijopa- japu. Banyu kuwi mau kon ngge raup ping telu lan di ombe ping telu, diturahke setengah gelas. Banjur aku kon nggolek kembang telon, sing arep ngge adus. Sadurunge ngge adus, kembang telone mau dijopa-japu karo Mbah Hari, banjur turahan

banyune mau dibuntel lan didadekke siji karo wungkusan kembang telon mau, banjur kon ngge adus. Alhamdulillah bar adus, awakku banjur enteng, seger lan ora nggregesi meneh.”

Andrerini : “Anggenipun nyuwun jampi menika bayar menapa boten Mbah?”

Ibu Poninten : “Boten Ndhuk. Mbah Hari boten kersa nek dibayar. Aku nek njaluk tulung mrana, ya mung sok nggawakke roti, pa gula teh. Alhamdulillah Mbah Hari gelem nampa.”

Andrerini : “Menapa wonten dinten kusus Mbah Hari boten nampi tiyang ingkang nyuwun tamba?”

Ibu Poninten : “Krungu-krungu, Mbah Hari boten kersa nambani nek dina pahing Nduk.”

Andrerini : “Ow ngaten Mbah. Nggih gandheng sampun cekap, kula badhe pamit rumiyin Mbah. Matur sembah nuwun nggih Mbah. Nyuwun pangapunten, menawi wonten lepat kula Mbah.”

Ibu Poninten : “Nggih,,Sami-sami, boten wonten lepat Ndhuk.”

Andrerini : “Pareng rumiyin nggih Mbah,..”

Ibu Poninten : “Nggih, ndherekke tindak nggih Ndhuk.”

CATHETAN REFLEKSI

1. Ibu Poninten ingkang dalemipun Dhusun Madon, nyuwun jampi dhateng Mbah Lanhari.
2. Ibu Poninten anggenipun nyuwun jampi dhateng Mbah Lanhari amargi gerah pegel-pegel (*fisik*) lan ketempelan (*nonfisik*). Gerah pegel-pegel dipunjampeni kanthi cara dipunpêtêk, dene gerah amargi ketempelan dipunjampeni kanthi cara dipunsrabani sekar telon ingkang dipundamel siram.
3. Mbah Lanhari anggenipun bikak praktek sawayah-wayah lan saben dinten kejawi dinten Pahing.
4. Mbah Lanhari anggenipun ngusadani sesakit menika boten nyuwun arta.

CATHETAN LAPANGAN WAWANCARA (CLW 08)

Nama : Siti
Yuswa : 33 tahun
Padamelan : Buruh

Asiling *transkrip* pirembagan (wawancara):

Andrerini : “Kula nuwun Bu,....”
Ibu Siti : “Mangga,.”
Andrerini : “Inggih Bu, nyuwun pangapunten Bu, badhe nyuwun pirsu.”
Ibu Siti : “Nggih, mangga. Nyuwun pirsu menapa Mbak?”
Andrerini : “Inggih Bu, sakderengipun tepangaken nama kula Andrerini Bu, kula saking Universitas Negeri Yogyakarta. Kula sowan Ibu saperlu badhe nyuwun pirsu babagan *pengobatan* tradhisional ing desa mriki Bu. Menapa kepareng?”
Ibu Siti : “Owalah, angsal Mbak. Pripun?”
Andrerini : “Sepisan, asmanipun Ibu sinten nggih?”
Ibu Siti : “Siti, Mbak.”
Andrerini : “Bu Siti yuswanipun pinten nggih?”
Ibu Siti : “33 tahun, Mbak.”
Andrerini : “Ibu nyambut damel menapa nggih Bu?”
Ibu Siti : “Kula namung ibu rumah tangga sinambi nyambi dados buruh Mbak.”
Andrerini : “Ow, nggih Bu. Menapa Ibu mangertos bilih ing dhusun ngriki wonten ingkang saged ngusadani sesakit Bu?”
Ibu Siti : “Mangertos Mbak. Tiyang ingkang asring nambani gerah menika Mbah Hari asmane. Anggone nambani menika kanthi sarana pijet Mbak.”
Andrerini : “Wonten pinten ing dhusun mriki tiyang ingkang saged ngusadani sesakit kados Mbah Hari menika Bu?”

- Ibu Siti : “Kadose namung setunggal Mbak. Nggih namung Mbah Hari niku.”
- Andrerini : “Menapa Mbah Hari anggenipun ngusadani sesakit sampun dangu Bu?”
- Ibu Siti : “Kayane sampun dangu Mbak.”
- Andrerini : “Ow mekaten Bu. Menapa Ibu sampun nate nyobi nyuwun jampi dhateng Mbah Hari?”
- Ibu Siti : “Sampun Mbak. Kula sampun nate pas kula lara wetenge Mbak. Enjing-enjing pas tangi turu, weteng kula niku teka-teka boten pekoleh. Kados diremes-remes nika Mbak. Saderengipun boten nate kados ngaten Mbak. Saking larane, awake kula niku adus kringet Mbak. Nanging kringet ingkang medal menika kringet dingin Mbak, lajeng kula mlayu teng nggen Mbah Hari.”
- Andrerini : “Boten priksa wonten dhokter Bu?”
- Ibu Siti : “Boten Mbak. Kula langsung mantep teng nggen Mbah Hari. Bojo kula nggih mantep teng nggen Mbah Hari. Amargi lara wetenge kula menika boten kados biasane Mbak. Menawi teng Puskesmas, dangu Mbak. Dangu perjalanane, dangu ngantrine. Boten betah le ngampet Mbak.”

Lampahing *pengobatan* pêtêk lan piranti utawi ubarampe ingkang dipunginakaken

- Andrerini : “Kadospundi lampahing *pengobatan* ingkang dipuntindakaken Mbah Hari Bu?”
- Ibu Siti : “Sepisan, kula ditangkleti jenenge, lan nunapa ingkang dipunrasakke. Lajeng Mbah Hari mundhut lisah klentik lan bunder cemeng kados miri. Banjur kula dikonteturon. Mbah Hari jopa-japu ingkang kados miri kala wau, lajeng dipunsebulke ing weteng kula ping tiga, sinambi nemplekke ingkang kados miri kala wau. Lajeng Mbah Hari wiwit mijeti kula.”
- Andrerini: “Jopa-japu ingkang dipunwaos Mbah Hari, nunapa nggih Bu?”

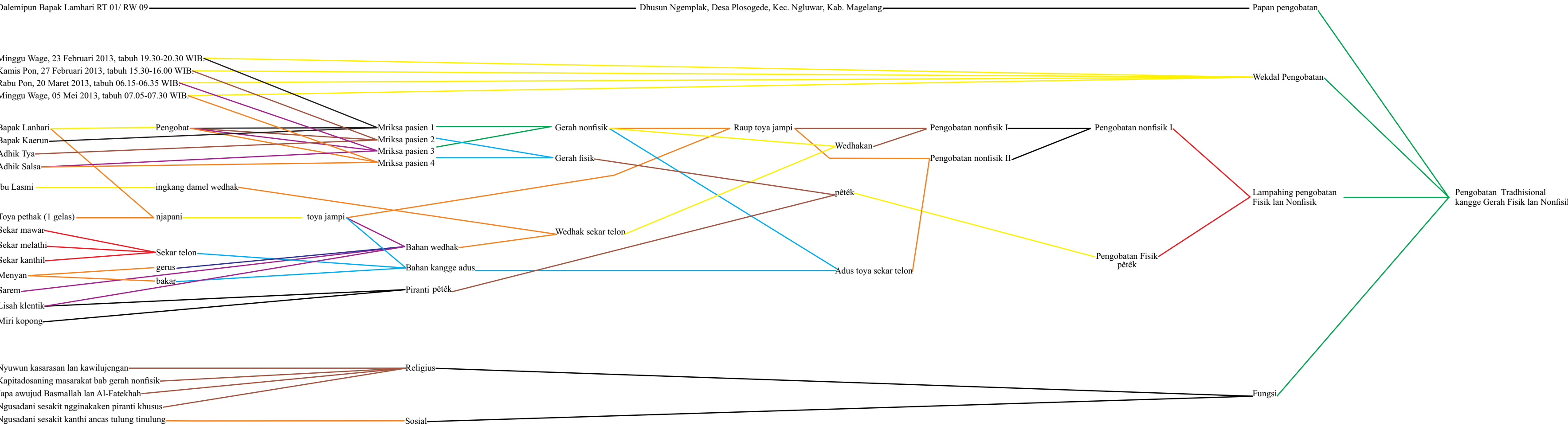
- Ibu Siti : “Kula boten ngertos Mbak. Boten pati krungu, kula nggih boten nggatekke, ngampet lara weteng kula.”
- Andrerini : “Lajeng saged mantun Bu?”
- Ibu Siti : “Alhamdulillah Mbak, bibar dipijeti Mbah Hari, weteng kula saged mantun.”
- Andrerini : “Anggenipun nyuwun jampi menika bayar menapa boten Bu?”
- Ibu Siti : “Boten Mbak. Criosipun bojo kula, Mbah Hari boten kersa dibayar Mbak.”
- Andrerini : “Menapa wonten dinten kusus Mbah Hari boten nampi tiyang ingkang nyuwun jampi?”
- Ibu Siti : “Kadosipun menawi dinten Pahing boten kersa Mbak. Kula dipuncriyosi Mbah Hari piyambak kaliyan putranipun Mbah Hari, menawi dinten Pahing Mbah Hari boten kersa nambani.”
- Andrerini : “Ow ngaten Bu. Nggih gandheng sampun cekap, kula badhe pamit rumiyin Bu. Matur sembah nuwun nggih Bu. Nyuwun pangapunten, menawi wonten lepat kula Bu.”
- Ibu Siti : “Sami-sami, boten wonten lepat kok Mbak.”
- Andrerini : “Pareng rumiyin nggih Bu,..”
- Ibu Siti : “Nggih, mangga-mangga.”

CATHETAN REFLEKSI

1. Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kec. Ngluwar, Kab. Magelang wonten setunggal dhukun ingkang saged ngusadani sesakit ingkang asmanipun Mbah Lanhari.
2. Ibu Siti nyuwun jampi dhateng Mbah Lanhari amargi gerah padharanipun ingkang boten kados adatipun. Padharanipun Ibu Siti radi atos lan ngedalaken riwe asrep.

3. Mbah Lanhari anggenipun njampeni Ibu Siti kanthi cara mêtêking sakiwa tengenipun padharan ngginakaken lisah klentik lan “miri kopong”.
4. Mbah Lanhari anggenipun ngusadani sesakit menika boten nyuwun arta.

KAJIAN KEARIFAN LOKAL PENGOBATAN TRADISIONAL KANGGE GERAH FISIK LAN NONFISIK ING DHUSUN NGEMPLAK, PLOSOGEDE, MAGELANG.

KERANGKA ANALISIS

“Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional Pêtêk kangge Gerah Fisik lan Nonfisik ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang.”

A. Deskripsi Setting Panaliten

Ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang wonten *pengobatan* tradhisional kangge gerah *fisik* lan *nonfisik*. *Pengobatan* tradhisional menika dipuntindakaken wonten dalemipun Mbah Lanhari ing Dhusun Ngemplak RT 01/ RW 09. *Pengobatan* tradhisional menika bikak saben dinten, kejawi dinten Pahing. Mbah Lanhari anggenipun ngusadani gerah *fisik* kanthi cara pêtêk, dene gerah *nonfisik* kanthi cara raup toya jampi lan dipunsrnani ngangge sekar telon.

B. Pengobatan Tradhisional kangge Gerah Fisik lan Nonfisik

1. Lampahing *Pengobatan Fisik* lan *Nonfisik*

a. *Pengobatan Nonfisik*

1) *Pengobatan nonfisik I*

a) Raup toya jampi

Toya pethak ingkang sampun dipunjapani dening Bapak Lanhari.

b) Wedhakan

Bahan ingkang dipunbetahaken:

(1) Toya jampi

(2) Sekar telon

(a) Sekar mawar

(b) Sekar melathi

(c) Sekar kanthil

(3) Menyan gerus

(4) Sarem

(5) Lisah klentik

2) *Pengobatan nonfisik II*

a) Raup toya jampi

Toya pethak ingkang sampun dipunjapani dening Bapak Lanhari.

b) Adus toya sekar

Bahan ingkang dipunbetahaken:

- (1) Toya jampi
- (2) Sekar telon
  - (a) Sekar mawar
  - (b) Sekar melathi
  - (c) Sekar kanthil
- (3) Menyan besem

b. *Pengobatan Fisik Pêtêk*

Pirantos ingkang dipunginakaken:

a) Miri kopong

Miri kopong dipunginakaken kangge srana Mbah Lanhari njapani pasien.

b) Lisah klentik

Lisah klentik dipunginakaken kangge mêtêk badanipun pasien.

C. Paedahing *Pengobatan Tradhisional Pêtêk*

1. Paedah *Religius*

- a. Nyuwun kasarasan lan kawilujengan.
- b. Kapitadosaning masarakat bab gerah *nonfisik*.
- c. Japa awujud Basmallah lan Al-Fatekhah.
- d. Ngusadani sesakit ngginakaken pirantos *khusus* ingkang dipunpitados gadhah kakiyatan *supranatural*.

2. Paedah sosial

- a. Ngusadani sesakit kanthi ancas tulung-tinulung.

SERAT WEDHARAN

Ingkang tapak asma ing ngandhap menika, kula:

Nama : Lanhari

Yuswa : 78 tahun

Agama : Islam

Padamelan : Tani

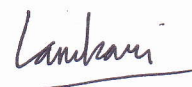
Alamat : Ngemplak, Plosogede, Kec. Ngluwar, Kab. Magelang

Kanthi menika ngandharaken bilih kula sejatosipun sampun nglampahi pirembagan kalihan sedherek Andrerini Maryatmi kanthi ancas kangge pikantuk *data* ingkang dipunginakaken kangge damel tugas akhir kanthi irah-irahanipun “*Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional Pêtêk kangge Gerah Fisik lan Nonfisik* ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang”.

Kalawau serat wedharan menika kula damel, mugi-mugi saged dipunginakaken sakmesthinipun lan ing pangajab saged dipundadosaken lumprah. Matur nuwun.

Ngluwar, 23 April 2013

Ingkang damel wedharan

Lanhari

SERAT WEDHARAN

Ingkang tapak asma ing ngandhap menika, kula:

Nama : Lasmi

Yuswa : 33 tahun

Agama : Islam

Padamelan : Tani

Alamat : Ngemplak, Plosogede, Kec. Ngluwar, Kab. Magelang

Kanthi menika ngandharaken bilih kula sejatosipun sampun nglampahi pirembagan kalihan sedherek Andrerini Maryatmi kanthi ancas kangge pikantuk *data* ingkang dipunginakaken kangge damel tugas akhir kanthi irah-irahanipun “*Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional Pêtêk kangge Gerah Fisik lan Nonfisik* ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang”.

Kalawau serat wedharan menika kula damel, mugi-mugi saged dipunginakaken sakmesthinipun lan ing pangajab saged dipundadosaken lumprah. Matur nuwun.

Ngluwar, 23 April 2013

Ingkang damel wedharan

Lasmi

SERAT WEDHARAN

Ingkang tapak asma ing ngandhap menika, kula:

Nama : Yanti
Yuswa : 30 tahun
Agama : Islam
Padamelan : Buruh
Alamat : Ngemplak, Plosogede, Kec. Ngluwar, Kab. Magelang

Kanthi menika ngandharaken bilih kula sejatosipun sampun nglampahi pirembagan kalihan sedherek Andrerini Maryatmi kanthi ancas kangge pikantuk *data* ingkang dipunginakaken kangge damel tugas akhir kanthi irah-irahanipun “*Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional Pêtêk kangge Gerah Fisik lan Nonfisik* ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang”.

Kalawau serat wedharan menika kula damel, mugi-mugi saged dipunginakaken sakmesthinipun lan ing pangajab saged dipundadosaken lumprah. Matur nuwun.

Ngluwar, 24 April 2013

Ingkang damel wedharan

Yanti

SERAT WEDHARAN

Ingang tapak asma ing ngandhap menika, kula:

Nama : Linda
Yuswa : 28 tahun
Agama : Islam
Padamelan : Tani
Alamat : Ngemplak, Plosogede, Kec. Ngluwar, Kab. Magelang

Kanthi menika ngandharaken bilih kula sejatosipun sampun nglampahi pirembagan kalihan sedherek Andrerini Maryatmi kanthi ancas kangge pikantuk *data* ingkang dipunginakaken kangge damel tugas akhir kanthi irah-irahanipun “*Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional Pêtêk kangge Gerah Fisik lan Nonfisik ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang*”.

Kalawau serat wedharan menika kula damel, mugi-mugi saged dipunginakaken sakmesthinipun lan ing pangajab saged dipundadosaken lumprah. Matur nuwun.

Ngluwar, 24 April 2013

Ingang damel wedharan

Linda

SERAT WEDHARAN

Ingang tapak asma ing ngandhap menika, kula:

Nama : Kaerun
Yuswa : 68 tahun
Agama : Islam
Padamelan : Tani
Alamat : Carikan, Kangkungan, Kec. Salam, Kab. Magelang

Kanthi menika ngandharaken bilih kula sejatosipun sampun nglampahi pirembagan kalihan sedherek Andrerini Maryatmi kanthi ancas kangge pikantuk *data* ingkang dipunginakaken kangge damel tugas akhir kanthi irah-irahanipun “*Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional Pêtêk kangge Gerah Fisik lan Nonfisik ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang*”.

Kalawau serat wedharan menika kula damel, mugi-mugi saged dipunginakaken sakmesthinipun lan ing pangajab saged dipundadosaken lumprah. Matur nuwun.

Ngluwar, 24 April 2013

Ingang damel wedharan

Kaerun

SERAT WEDHARAN

Ingkang tapak asma ing ngandhap menika, kula:

Nama : Asri
Yuswa : 33 tahun
Agama : Islam
Padamelan : Buruh
Alamat : Ngemplak, Plosogede, Kec. Ngluwar, Kab. Magelang

Kanthi menika ngandharaken bilih kula sejatosipun sampun nglampahi pirembagan kalihan sedherek Andrerini Maryatmi kanthi ancas kangge pikantuk *data* ingkang dipunginakaken kangge damel tugas akhir kanthi irah-irahanipun “*Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional Pêtêk kangge Gerah Fisik lan Nonfisik* ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang”.

Kalawau serat wedharan menika kula damel, mugi-mugi saged dipunginakaken sakmesthinipun lan ing pangajab saged dipundadosaken lumprah. Matur nuwun.

Ngluwar, 24 April 2013

Ingkang damel wedharan

Asri

SERAT WEDHARAN

Ingang tapak asma ing ngandhap menika, kula:

Nama : Poninten

Yuswa : 75 tahun

Agama : Islam

Padamelan : Tani

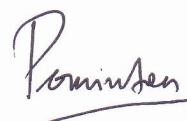
Alamat : Madon, Mantingan, Kec. Salam, Kab. Magelang

Kanthi menika ngandharaken bilih kula sejatosipun sampun nglampahi pirembagan kalihan sedherek Andrerini Maryatmi kanthi ancas kangge pikantuk *data* ingkang dipunginakaken kangge damel tugas akhir kanthi irah-irahanipun “*Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional Pêtêk kangge Gerah Fisik lan Nonfisik ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang*”.

Kalawau serat wedharan menika kula damel, mugi-mugi saged dipunginakaken sakmesthinipun lan ing pangajab saged dipundadosaken lumprah. Matur nuwun.

Ngluwar, 25 April 2013

Ingang damel wedharan

Poninten

SERAT WEDHARAN

Ingang tapak asma ing ngandhap menika, kula:

Nama : Siti

Yuswa : 33 tahun

Agama : Islam

Padamelan : Buruh

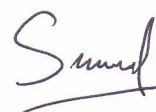
Alamat : Ngemplak, Plosogede, Kec. Ngluwar, Kab. Magelang

Kanthi menika ngandharaken bilih kula sejatosipun sampun nglampahi pirembagan kalihan sedherek Andrerini Maryatmi kanthi ancas kangge pikantuk *data* ingkang dipunginakaken kangge damel tugas akhir kanthi irah-irahanipun “*Kajian Kearifan Lokal Pengobatan Tradhisional Pêtêk kangge Gerah Fisik lan Nonfisik ing Dhusun Ngemplak, Desa Plosogede, Kecamatan Ngluwar, Kabupaten Magelang*”.

Kalawau serat wedharan menika kula damel, mugi-mugi saged dipunginakaken sakmesthinipun lan ing pangajab saged dipundadosaken lumprah. Matur nuwun.

Ngluwar, 25 April 2013

Ingang damel wedharan

Siti

KEMENTERIAN PENDIDIKAN DAN KEBUDAYAAN
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
FAKULTAS BAHASA DAN SENI

Alamat: Karangmalang, Yogyakarta 55281 ☎ (0274) 550843, 548207 Fax. (0274) 548207
http: //www.fbs.uny.ac.id//

HRM/FBS/33-01
10 Jan 2011

Nomor : 0231b/UN.34.12/DT/III/2013
Lampiran : 1 Berkas Proposal
Hal : Permohonan Izin Penelitian

1 Maret 2013

Kepada Yth.
Gubernur Daerah Istimewa Yogyakarta
c.q. Kepala Bakesbanglinmas DIY, Jl.Jenderal
Sudirman No. 5 Yogyakarta 55231

Kami beritahukan dengan hormat bahwa mahasiswa kami dari Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta bermaksud akan mengadakan **Penelitian** untuk memperoleh data guna menyusun Tugas Akhir Skripsi (TAS)/Tugas Akhir Karya Seni (TAKS)/Tugas Akhir Bukan Skripsi (TABS), dengan judul :

Kajian Folklor Saha Ginanipun Pengobatan Tradhisional Dening Dhukun Petek Ing Ngemplak Magelang

Mahasiswa dimaksud adalah :

Nama : ANDRERINI MARYATMI
NIM : 09205241038
Jurusan/ Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa
Waktu Pelaksanaan : Maret – Mei 2013
Lokasi Penelitian : Ngemplak Magelang

Untuk dapat terlaksananya maksud tersebut, kami mohon izin dan bantuan seperlunya.

Atas izin dan kerjasama Bapak/Ibu, kami sampaikan terima kasih.

a.n. Dekan
Kasubbag Pendidikan FBS,

Indira Purnomo Utami, S.E.
NIP 19670704 199312 2 001

PEMERINTAH DAERAH DAERAH ISTIMEWA YOGYAKARTA
BADAN KESATUAN BANGSA DAN PERLINDUNGAN MASYARAKAT
(BADAN KESBANGLINMAS)

Jl Jenderal Sudirman No 5 Yogyakarta - 55233
Telepon (0274) 551136, 551275, Fax (0274) 551137
YOGYAKARTA

Yogyakarta, 01 Maret 2013

Nomor : 074 / 303 / Kesbang / 2013
Perihal : Rekomendasi Ijin Penelitian

Kepada Yth.
Gubernur Jawa Tengah
Up. Kepala Badan Kesbangpol dan Linmas
Provinsi Jawa Tengah
Di

SEMARANG

Memperhatikan surat :

Dari : Dekan Fakultas Bahasa dan Seni UNY
Nomor : 0231 b/UN.34.12/DT/III/2013
Tanggal : 1 Maret 2013
Perihal : Permohonan Izin Penelitian

Setelah mempelajari surat permohonan dan proposal yang diajukan, maka dapat diberikan surat rekomendasi tidak keberatan untuk melaksanakan penelitian dalam rangka penyusunan skripsi dengan judul proposal : " **KAJIAN FOLKLOR SAHA GINANIPUN PENGobatan TRADHISIONAL DENING DHUKUN PETEK ING NGEMPLAK MAGELANG** ", kepada :

N a m a : ANDRERINI MARYATMI
NIM : 09205241038
Prodi / Jurusan : Pendidikan Bahasa Jawa
Fakultas : Bahasa dan Seni UNY
Lokasi Penelitian : Ngemplak Magelang Jawa Tengah
Waktu Penelitian : Maret s/d Mei 2013

Sehubungan dengan maksud tersebut, diharapkan agar pihak yang terkait dapat memberikan bantuan / fasilitas yang dibutuhkan.

Kepada yang bersangkutan diwajibkan :

1. Menghormati dan mentaati peraturan dan tata tertib yang berlaku di wilayah Penelitian;
2. Tidak dibenarkan melakukan Penelitian yang tidak sesuai atau tidak ada kaitannya dengan judul Penelitian dimaksud;
3. Melaporkan hasil Penelitian kepada Badan Kesbanglinmas DIY;

Rekomendasi Ijin Penelitian ini dinyatakan tidak berlaku, apabila ternyata pemegang tidak mentaati ketentuan tersebut di atas.

Demikian untuk menjadikan maklum.

An. KEPALA
BADAN KESBANGLINMAS DIY
SEKRETARIS

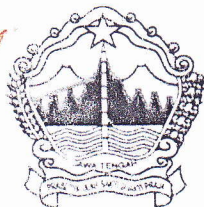

Dr. ABDUL GANI, MM
NIP. 19570813 198303 1 010

Tembusan disampaikan Kepada Yth. :

PEMERINTAH PROVINSI JAWA TENGAH
BADAN KESATUAN BANGSA POLITIK DAN PERLINDUNGAN MASYARAKAT

Jl. A. YANI NO. 160 TELP. (024) 8454990 FAX. (024) 8414205, 8313122

EMAIL : KESBANG@JATENGPROV.GO.ID

SEMARANG - 50136

SURAT REKOMENDASI SURVEY / RISET

Nomor : 070 / 0551 / 2013

- I. DASAR : 1. Peraturan Menteri Dalam Negeri Republik Indonesia. Nomor 64 Tahun 2011. Tanggal 20 Desember 2011.
2. Surat Edaran Gubernur Jawa Tengah. Nomor 070 / 265 / 2004. Tanggal 20 Februari 2004.
- II. MEMBACA : Surat dari Gubernur DIY. Nomor 074 / 303 / Kesbang / 2013. Tanggal 01 Maret 2013.
- III. Pada Prinsipnya kami TIDAK KEBERATAN / Dapat Menerima atas Pelaksanaan Penelitian / Survey di Kabupaten Magelang.
- IV. Yang dilaksanakan oleh
1. Nama : ANDRERINIM
  2. Kebangsaan : Indonesia.
  3. Alamat : Karangmalang Yogyakarta.
  4. Pekerjaan : Mahasiswa.
  5. Penanggung Jawab : Prof. Dr. Suharti.
  6. Judul Penelitian : Kajian Folklor Saha Ginanipun Pengobatan Tradhisional Dening Dhukun Petek Ing Ngemplak Magelang.
  7. Lokasi : Kabupaten Magelang.

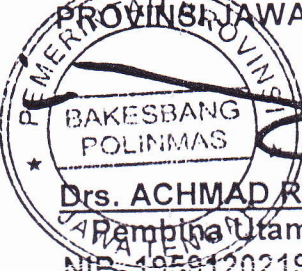
V. KETENTUAN SEBAGAI BERIKUT :

1. Sebelum melakukan kegiatan terlebih dahulu melaporkan kepada Pejabat Setempat / Lembaga Swasta yang akan dijadikan obyek lokasi untuk mendapatkan petunjuk seperlunya dengan menunjukkan Surat Pemberitahuan ini.
2. Pelaksanaan survey / riset tidak disalah gunakan untuk tujuan tertentu yang dapat mengganggu kestabilan pemerintahan. Untuk penelitian yang mendapat dukungan dana dari sponsor baik dari dalam negeri maupun luar negeri, agar dijelaskan pada saat mengajukan perijinan. Tidak membahas masalah Politik dan / atau agama yang dapat menimbulkan terganggunya stabilitas keamanan dan ketertiban.

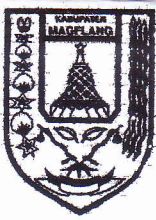
3. Surat Rekomendasi dapat dicabut dan dinyatakan tidak berlaku apabila pemegang Surat Rekomendasi ini tidak mentaati / mengindahkan peraturan yang berlaku atau obyek penelitian menolak untuk menerima Peneliti.
  4. Setelah survey / riset selesai, supaya menyerahkan hasilnya kepada Badan Kesbangpol Dan Linmas Provinsi Jawa Tengah.
- VI. Surat Rekomendasi Penelitian / Riset ini berlaku dari :
Maret 2013 s.d Juni 2013.
- VII. Demikian harap menjadikan perhatian dan maklum.

Semarang, 07 Maret 2013

an. GUBERNUR JAWA TENGAH
KEPALA BADAN KESBANGPOL DAN LINMAS
PROVINSI JAWA TENGAH

Drs. ACHMAD ROFAI, MSI
Kepala Muda
NIP. 195912021982031005

PEMERINTAH KABUPATEN MAGELANG
KANTOR KESATUAN BANGSA DAN POLITIK

Jl. Soekarno-Hatta No. 007, ☎ (0293) 788616

KOTA MUNGKID 56511

Kota Mungkid, 08 Maret 2013

Nomor : 070 / 186 / 14 / 2013

Lampiran : -

Perihal : Rekomendasi.

Kepada :

Yth, Kepala Badan Penanaman Modal
dan Pelayanan Perijinan Terpadu
Kabupaten Magelang.

Di -

KOTA MUNGKID

1. Dasar : Surat Badan Kesbangpol dan Linmas Provinsi Jawa Tengah
Nomor : 070/0551/2013
Tanggal : 7 Maret 2013
Tentang : Surat Rekomendasi Survey / Riset.
2. Dengan hormat diberitahukan bahwa kami tidak keberatan atas pelaksanaan Penelitian / Riset / Survey / PKL di Kabupaten Magelang yang dilakukan oleh :

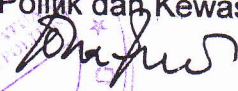
- a. Nama : ANDRERINI M.
- b. Pekerjaan : Mahasiswa.
- c. Alamat : Karangmalang , Yogyakarta.
- d. Penanggung Jawab : Prof. Dr. Suharti.
- e. Lokasi : Kabupaten Magelang
- f. Waktu : Maret s/d Juni i 2013.
- g. Tujuan : Mengadakan Penelitian Judul :

**" KAJIAN FOLKLOR SAHA GINANIPUN PENGOBATAN
TRADHISIONAL DENING DHUKUN PETEK ING NGEMLAK
MAGELANG "**

3. Sebelum melakukan kegiatan, terlebih dahulu melaporkan kepada Pejabat Pemerintah setempat untuk mendapat petunjuk seperlunya.
4. Pelaksanaan Survey/Riset tidak disalah gunakan untuk tujuan tertentu yang dapat mengganggu kestabilan pemerintahan, dan tidak membahas masalah politik dan/atau agama yang dapat menimbulkan terganggunya stabilitas keamanan dan ketertiban.
5. Setelah pelaksanaan selesai agar menyerahkan hasilnya kepada Kantor Kesatuan Bangsa dan Politik Kabupaten Magelang.
6. Surat Rekomendasi ini dapat dicabut dan dinyatakan tidak berlaku apabila pemegang surat ini tidak mentaati / mengindahkan peraturan yang berlaku.

Demikian untuk menjadikan periksa dan guna seperlunya.

An. KEPALA KANTOR KESBANGPOL
KABUPATEN MAGELANG
Kepala Seksi Politik dan Kewaspadaan Nasional

WARDI SUTRISNO, BA
Penata Tk. I

Tembusan,

1. Bp. Bupati Mgelang (sebagai laporan).
2. Kepala Badan / Dinas / Kantor / Instansi Ybs.

PEMERINTAH KABUPATEN MAGELANG
BADAN PENANAMAN MODAL
DAN PELAYANAN PERIZINAN TERPADU

Jl. Soekarno Hatta No. 20 (0293) 788249 Faks 789549
Kota Mungkid 56511

Kota Mungkid, 13 Maret 2013

Kepada :

Nomor : 070 / 86 / 59 / 2013
Sifat : Amat segera
Perihal : Izin Penelitian

Yth. **ANDRERINI MARYATMI**
Dsn Ngemplak Rt 001/009 Ds Plosogede
Kec. Ngluwar Kabupaten Magelang
di

N G L U W A R

Dasar : Surat Kepala Kantor Kesatuan Bangsa dan Politik Kabupaten Magelang Nomor : 070- / 186 / 14 / 2013 Tanggal 08 Maret 2013, Perihal Penelitian/Riset/Survey/ PKL di Kabupaten Magelang

Dengan ini kami tidak keberatan dan menyetujui atas pelaksanaan kegiatan Penelitian/Riset/Survey/PKL di Kabupaten Magelang yang dilaksanakan oleh Saudara :

Nama : **ANDRERINI MARYATMI**
Pekerjaan : Mahasiswi, UNY
Alamat : Dsn Ngemplak Rt 001/009 Ds Plosogede Kec. Ngluwar Kab. Magelang
Penanggung Jawab : **Prof. Dr. Suharti**
Pekerjaan : Dosen
Lokasi : Dsn Ngemplak Ds Plosogede kec. Ngluwar Kabupaten Magelang
Waktu : Maret s.d Juni 2013
Peserta : -
Tujuan : Mengadakan Kegiatan Penelitian dengan judul:
**"KAJIAN FOLKLOR SAHA GINANIPUN PENGOBATAN
TRADHISIONAL DENING DHUKUN PETEK ING NGEMLAK
MAGELANG"**

Sebelum Melaksanakan Kegiatan Penelitian agar Saudara Mengikuti Ketentuan- ketentuan sebagai berikut :

1. Melapor kepada Pejabat Pemerintah setempat untuk mendapat petunjuk seperlunya.
2. Wajib menjaga tata tertib dan mentaati ketentuan-ketentuan yang berlaku
3. Setelah pelaksanaan kegiatan selesai agar melaporkan hasilnya kepada Kepala Badan Penanaman Modal dan Pelayanan Perizinan Terpadu Kabupaten Magelang
4. Surat izin dapat dicabut dan dinyatakan tidak berlaku, apabila pemegang surat ini tidak mentaati / mengindahkan peraturan yang berlaku.

Demikian untuk menjadikan periksa dan guna seperlunya

an. KEPALA BADAN PENANAMAN MODAL
DAN PELAYANAN PERIZINAN TERPADU
KABUPATEN MAGELANG

Sekretaris

SULISTYO YUWONO, S.H

TEMBUSAN :